

సరస్వత్యై నమః

న్యాయమీమాంసా దర్శనము

(గౌతమ ఋషి)

చర్ల గణపతిశాస్త్రి

సర్వస్వామ్య సంకలితము
1977

ACC NO
12379

ప్రథమ ముద్రణ
ప్రతులు : 500

1977

వెల : రు. 3-00

Paper used for Printing of this book was made available by the Government of India at concessional Rate.

ముద్రణ :

లలితా ప్రెస్

శైరతాబాదు, హైదరాబాదు-4

దీ పి క

ఈ న్యాయదర్శనమును రచించిన గౌతమమహర్షికి అతఁ డాదుఁడను పేరుకూడ ప్రసిద్ధమైయున్నది. తనమతమును దూషించిన వ్యాసుని గన్నులతోఁజూడనని ప్రతిజ్ఞ చేసి పాదమందు అక్షిని(కన్ను) కల్పించుకొనుటచే అతఁడను పేరు వచ్చినట్లు పద్మపురాణము చెప్పుచున్నది.

ఒక సారి మునినడచి పోవుచుండగా ముల్లుగ్రుచ్చుకొనఁగా పాదములందు అతులు (కన్నులు) ఉన్నచో బాగుండునని తలచి నందువల్ల అతఁడను పేరుగలిగెననియు, ఆపచారముచేసిన శిష్యుని ఈ కన్నులతో జూడనని అతులుపాదములందుఁ గల్పించుకొనుటచే అతఁడను పేరు గలిగె ననియు కొందఱుందురు.

ఇతఁడు మిథిలానివాసియనియు రె.డువేల సంవత్సరములకు పూర్వపువాడనిఅందురు. డా. సతీశ్ చంద్ర విద్యాభూషణుఁడు క్రీ. పూ. 550 సంవత్సరపువాడని దర్భంగాకు 28మైళ్ళదూరమున గల గౌతమస్థానసారణచపరాజిల్లాలో సరయూనదికి కుడివైపున గోదన్ అనుచోటు ఇతని నివాసస్థానమనెను.

రామాయణ మహాభారతములందును గౌతమయాజ్ఞవల్క్య స్మృతులందును ఇది పేర్కొనఁబడియున్నది. పతంజలి మహాభాష్యములో 1-2-123 సూత్రములో ఈ దర్శనములోని విషయము అను వదింపబడినట్లున్నది. అందుచే ఇది వానికంటె ప్రాచీనమని కొందఱు అందురు. ఈ దర్శనములో ప్రతితంత్రమును పేరుతో వైశేషిక దర్శనముపేర్కొనబడుటచేతను శబ్దానిత్యత్వము ఆత్మస్వరూపము అనుమానము హేత్వాభాసములు నిరూపింపఁబడుటచేతను వైశేషిక దర్శనమునఁగనిపింపని ఈశ్వర కారణత్వ విచారము ఈ దర్శనమునఁ గనిపించుటచేతను ఇదివైశేషిక దర్శనము కంటె తరువాతిదని యందురు.

ఇందు న్యాయములు దర్శింపఁబడునుగాన న్యాయదర్శనమును పేరు గలిగెను. దృశ్యాదృశ్యపదార్థములు ఇందు చూపఁబడుటచే

దర్శనముని పేరుకలిగెను. బాహ్యేంద్రియ దృశ్యములగు భౌతికపదార్థములు అదృశ్యములయిన ఆత్మమొదలగు పదార్థములను పరీక్షించుట న్యాయము. ఆన్యాయముల దర్శనము న్యాయదర్శనము. ఈ దర్శనమువల్ల ఉత్తమ లక్ష్యమును గ్రహించి ప్రవృత్తిని గ్రహించి మానవులు నిశ్చేయసమును పొందగలరని యిదిచెప్పబడినది.

బాహ్యేంద్రియములకు ప్రత్యక్షముకాక యనుమాన శాబ్ద ప్రమాణములకు గోచరములగు ఆత్మేశ్వరాదులను దెలిసికొనుటకీది యుపయుక్తమగును. ఇందుసహేతుకముగా పదార్థసత్య నిరూపణ చేయబడినది. సహేతువులవలెదోచు సహేత్వాభాస చల నిగ్రహజాతులను సరిగాదెలిసికొని వానినివిడిచి సరియైన సహేతువులను దెలిసికొని తదనుగుణముగా జీవించి జీవి ఉత్తమసత్యము చేరుకొనుటకీది యత్యంతావశ్యకమైనది. న్యాయవైశేషిక దర్శనములను ప్రాచీన న్యాయమందురు.

తర్కసంగ్రహము దీపిక కారికావళి మొదలైనవి దీనిని దెలిసికొనుటకు సాయపడును.

గంగేశోపాధ్యాయులు చింతామణి దీని వ్యాఖ్యదీధితి, మధురాధీశుడు వ్రాసిన దీధితివ్యాఖ్యజగదీశుడు వ్రాసిన జగదీశి శబ్ద శక్తిప్రకాశిక, గదాధరుడు వ్రాసిన చింతామణివ్యాఖ్య గదాభరి మొదలైనవానినన్నిటిని నవ్యన్యాయముని పేరుతో వ్యవహరింతురు.

గౌతముని పదప వాత్సయనాది దార్శనికులు కొందఱు గలరు. వారి వివర మీక్రిందఁదెలుపఁబడుచున్నది.

వాత్సయనుఁడు:-ఇతఁడున్యాయదర్శనమునకుభాష్యము వ్రాసెను.

ఉద్యోతకరుఁడు:-న్యాయవార్తికకర్త బౌద్ధదార్శనికుఁడగుదిగ్నాగుని సిద్ధాంతములను ఖండించెను. కీ శ రివశతాబ్దిలోనివాఁడు

వాచస్పతిమిశ్రుడు. న్యాయవార్తికమునకు తాత్పర్యటీకను వ్రాసెను. ఇతఁడు సర్వతంత్ర స్వతంత్రుడు. కీ. శ, తొమ్మిదవ శతాబ్దిలోనివాడు. మిథిలా నివాసి.

జయంతభట్టు :- న్యాయమంజరి కర్తచార్యాక బౌద్ధ, మీమాంసాదులను ఖండించెను. క్రీ. తొమ్మిదవ శతాబ్దిలోనివాడు.

భాసర్వజ్ఞుడు :- న్యాయసారకర్త, ఇందుస్వార్థపరార్థానుమానవర్ణన, ఉపమానఖండనలుగలవు బౌద్ధులతో సమానముగా పక్షాభాసదృష్టాంతాభాసములవర్ణన, ఆత్మానందోపలబ్ధిరూపమైన ముక్తి కల్పనలు చేసెను. క్రీస్తు పదవశతాబ్దిలోనివాడు.

ఉదయనాచార్యుడు :- వాచస్పతి మిశ్రుని తాత్పర్యటీకకు తాత్పర్య పరిశుద్ధి అనువ్యాఖ్య, న్యాయకుసుమాంజలి అనుగ్రంథములనురచించెను. ఇందునాస్తిక, బౌద్ధాదిదర్శనములు సాంఖ్యద్యాస్తికదర్శనములు ఖండింపబడెను. ఇతడు పదవశతాబ్దిలోనివాడు.

గంగేశోపాధ్యాయుడు చింతామణి కర్త, శ్రీహర్షుని ఖండన ఖండభాద్యమును ఖండించెను. అవచ్ఛేద్యావచ్ఛేదక, నిరూప్య నిరూపకాది సంబంధములను ప్రవర్తింపజేసినవాడు. మిథిలావాసి 13వ శతాబ్దిచివరివాడు.

వర్ధమానోపాధ్యాయుడు :- గంగేశుని కొడుకు తత్త్వచింతామణికిని వల్లభాచార్యుని లీలావతికిని వ్యాఖ్యలు రచించెను.

ఇట్లే వాసుదేవసార్యభౌముడు (క్రీ.16) రఘునాథ శిరోమణి (క్రీ 1౪) మధురానాథుడు జగదీశభట్టాచార్యుడు (క్రీ 17) గదాధరభట్టాచార్యుడు (వ్యుత్పత్తి వాద శక్తి వాద కర్త) మొదలైనవారు నవ్యన్యాయముమీద గ్రంథాలు వ్రాసరి.

ఇట్టి న్యాయాది దర్శనములను దెలిసికొని మనము ఉత్తమ లక్ష్యమువై పు పయనించి తరింతుముగాక.

ఇట్లు
బు ధ వి థే యు డు
చర్ల గణపతిశాస్త్రి

విషయసూచిక

1వ అధ్యాయము 1వ అహ్నికము

పుట

1 ప్రత్యక్షాది ప్రమేయ వివేచనము	1
2 ఆత్మాది ప్రమేయ వివేచనము	4
3 సంశయ వివేచనము	6
4 న్యాయసిద్ధాంత పూర్వార్థాంగ ప్రకరణము	7
5 సిద్ధాంత వివేచనము	8
6 న్యాయ వివేచనము	10
7 న్యాయోత్తరాంగ ప్రకరణము	12

1వ అధ్యాయము 2వ అహ్నికము

8 కథా ప్రకరణము	12
9 హేత్వాభాసలు	13
10 చలము	16
11 జాతి, నిగ్రహము	18

2వ అధ్యాయము 1వ అహ్నికము

12 సంశయపరీక్ష	20
13 ప్రమాణ సామాన్యపరీక్ష	22
14 ప్రత్యక్షపరీక్ష	25
15 అవయవి పరీక్ష	29
16 అనుమాన పరీక్ష	30
17 వర్తమాన పరీక్ష	31
18 ఉపమాన పరీక్ష	33
19 శబ్ద సామాన్యపరీక్ష	34
20 శబ్ద విశేష పరీక్ష	36

2వ అధ్యాయము 2వ అహ్నికము

21 ప్రమాణ చతుష్ట్యపరీక్ష	41
22 శబ్దానిత్యత్వ పరీక్ష	46
23 శబ్దపరిణామ ప్రకరణము	53
24 శబ్దశక్తి పరీక్ష	59

3వ అధ్యాయము 1వ అహ్నికము

25 ఇంద్రియభేద ప్రకరణము	63
------------------------	----

26 దేహభేద ప్రకరణము	64
27 చక్షు రద్వైతప్రకరణము	64
28 మనోభేద ప్రకరణము	67
29 అనాది నిధాన ప్రకరణము	68
30 శరీర పరీక్ష	71
31 ఇంద్రియ పరీక్ష	72
32 ఇంద్రియ నానాత్వపరీక్ష	77
33 ఆత్మాదిప్రమేయత్వ ప్రకరణము	80

3వ అధ్యాయము 2వ ఆహ్వానము

34 బుద్ధ్యానిత్యతా ప్రకరణము	76A
35 క్షణభంగ ప్రకరణము	78A
36 బుద్ధ్యాత్మగుణత్వ ప్రకరణము	80A
37 బుద్ధియొక్క యుత్పన్నాపవర్గిత్యప్రకరణము	87
38 బుద్ధిశరీర గుణాభావ ప్రకరణము	88
39 మనఃపరీక్ష	91
40 శరీర పరీక్ష	92

4వ అధ్యాయము 1వ ఆహ్వానము

41 దోష పరీక్ష	95
42 ప్రేత్యభావ ప్రకరణము	96
43 శూన్యతోపాదాననిరాకరణ ప్రకరణము	99
44 ఈశ్వరోపాదాన ప్రకరణము	99
45 ఆకస్మికత్వ ప్రకరణము	99
46 సర్వానిత్యత్వనిరాకరణ ప్రకరణము	100
47 సర్వానిత్యత్వనిరాకరణ ప్రకరణము	101
48 సర్వప్రథక్త్వనిరాకరణ ప్రకరణము	101
49 సర్వశూన్యతా నిరాకరణ ప్రకరణము	102
50 సంఖ్యైకాంతవాద నిరాకరణ ప్రకరణము	103
51 ఫలపరీక్షా ప్రకరణము	104
52 దుఃఖపరీక్షా ప్రకరణము	107
53 అపవర్గపరీక్షా ప్రకరణము	108

4వ అధ్యాయము 2వ ఆహ్వాకము .	111
54 తత్త్వజ్ఞానోత్పత్తి ప్రకరణము	111
55 అవయవాయవి ప్రకరణము	112
56 నిరవయవత్వ ప్రకరణము	115
57 బాహ్యార్థభంగ నిరాకరణ ప్రకరణము	117
58 తత్త్వజ్ఞానవిప్రద్ధి ప్రకరణము	120
5వ అధ్యాయము 1వ ఆహ్వాకము	123
59 సత్ప్రతిపక్షదేశనాభాస ప్రకరణము	123
60 జాతిషట్క ప్రకరణము	126
61 ప్రాప్త్యప్రాప్తిసమ ప్రకరణము	130
62 ప్రసంగసమ ప్రతిదృష్టాంతసమములు	131
63 అనుత్పత్తిసమము	132
64 సంశయసమము	133
65 ప్రకరణసమము	134
66 అహేతుసమము	135
67 అర్థాపత్తిసమము	136
68 అవిశేషసమము	137
69 ఉపపత్తిసమము	138
70 ఉపలబ్ధిసమము	139
71 అనుపలబ్ధిసమము	140
72 అనిత్యసమము	141
73 నిత్యసుమము	142
74 కార్యసమము	143
75 దోషాది విచారము	144
76 మతానుజ్ఞ	145
5వ అధ్యాయము 2వ ఆహ్వాకము	146
77 నిగ్రహస్థానపంచక విశేష ప్రకరణము	146
78 అభిమతవాక్యార్థాప్రతిపాదక నిగ్రహస్థాన చతుష్కము	149
79 స్వసిద్ధాంతానురూప ప్రయోగాభాసనిగ్రహస్థాన త్రికప్రకరణము	150
80 పునరుక్త ప్రకరణము	151
81 కథకాన్యోత్తినీరూప్య నిగ్రహస్థానద్వయ ప్రకరణము	152

న్యాయ మిమాంసాదర్శనము

మొదటి యధ్యాయము

మొదటి అహ్నికము

మూ. ప్రమాణ ప్రమేయ సంశయ ప్రయోజన దృష్టాంత సిద్ధాంతావయవ తర్క నిర్ణయ వాద వితండా హేత్వాభాస చ్చల జాతి నిగ్రహ స్థానానాం తత్త్వజ్ఞానాన్నిశిత్రేయసాధిగమః

1. సూ. ప్రమాణము ప్రమేయము సంశయము ప్రయోజనము దృష్టాంతము సిద్ధాంతము అవయవము తర్కము వాదము బల్పము వితంశ హేత్వాభాసములు చలము జాతి నిగ్రహస్థానముల తత్త్వజ్ఞానముపటన మోక్షము ప్రాప్తించును.

ప్రమాణములచే అర్థమును పరీక్షించుట న్యాయము. అట్టి న్యాయముల దర్శనము న్యాయదర్శనము. దీనిని ఆస్వీక్షకి అనియు నందురు. ప్రత్యక్షాగమ ప్రమాణములచే ఈక్షింపఁబడిన (చూడఁబడిన) దానిని అనుసరించి ఈక్షించుట (చూచుట) ఆస్వీక్ష. ఆ ఆస్వీక్షచే ప్రవర్తించుచున్నది గాన ఆస్వీక్షకి న్యాయ శాస్త్రము అని వ్యుత్పత్తి. ప్రమాణాదులు ముందు వివరింపఁబడును.

మూ. దుఃఖ జన్మ ప్రవృత్తి దోష మిథ్యాజ్ఞానానాముత్తరోత్తరాపాయే తదనంత రా భావా దపవర్గః.

2. సూ. దుఃఖ, జన్మ, ప్రవృత్తి, దోష, మిథ్యాజ్ఞానములలో ఒక్కొక్కటె పై పైవి నశింపఁగా వాని వెనుకటివి పోవుటవలన మోక్షము సిద్ధించును.

అనిత్యములను నిత్యములుగాఁ దలంపఁజేయు మిథ్యాజ్ఞానము నశింపఁగా గద్వేషాది దోషములు నశించును. దోషములు నశింపఁగాఁ దత్కర్మ ప్రవృత్తి జన్మించును. కర్మప్రవృత్తి నశింపఁగా జన్మము నశించును. జన్మ నశింపఁగా దుఃఖము నశించును. దుఃఖనాశమే మోక్షము. పైని జెప్పిన ప్రమాణాదుల

తత్త్వజ్ఞానముపలన ఆ మేథ్యాజ్ఞానము నశింపనిచో దోషములును ఆ దోషములు
నశింపనిచో బ్రవృత్తియు ఆ ప్రవృత్తి నశింపనిచో జన్మమును జన్మ నశింపనిచో
దుఃఖము గలుగునని ఛావము.

మూ. ప్రత్యక్షానుమానోపమాన శబ్దాః ప్రమాణాని.

2. సూ. ప్రత్యక్షము అనుమానము ఉపమానము శబ్దము అని
ప్రమాణములు నాలుగు.

అర్థ నిర్ణయము చేయునది ప్రమాణము. ఉద్దేశము లక్షణము పరీక్ష అని
యీ శాస్త్రవృత్తి మూడు విధములుగ నుండును. ఆయా పదార్థములను
పేర్కొనుట యుద్దేశము. ఆ యుద్దేశింపబడిన పదార్థములను విశేషధర్మ
ములతోఁ బేర్కొనుట లక్షణము. లక్ష్యములను లక్షణములను సరిగా పరీక్షించుట
పరీక్ష.

మూ. ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షోత్పన్నం జ్ఞాన మవ్యవదేశ్యై
మవ్యభిచారి వ్యవసాయాత్మకం ప్రత్యక్షం.

4. సూ. ఇంద్రియముల కా యా వస్తు సన్నికర్షమువలనఁ గలిగినదయు
శబ్దములచే వ్యవదేశింపబడినదియు తనకంటె నితరమందుండనిదియునగు
నిశ్చయజ్ఞానము ప్రత్యక్ష మనఁబడును.

శబ్దములచే వ్యవదేశింపబడినది యనుటచే రూపరస గంధాది శబ్దము
లందును, ఇతరమందుండనిదియనుటచే ఎడనూవులందలి నీటి భ్రమయందును,
నిశ్చయజ్ఞానమని యనుటచే అది పొగయా దుమ్మా అను సంశయమందును
అతిప్రసక్తి యుండదు ఆత్మమనస్సయోగజన్యమగు సుఖదుఃఖ నివారణ
కొఱకు జ్ఞానమనియుఁ జెప్పబడినది.

మూ. అథ తత్పూర్వకం త్రివిధ మనుమానం పూర్వవచ్ఛేష
వత్ సామాన్యతోదృష్టంచ.

5. సూ. మఱి ప్రత్యక్షపూర్వకమైన కార్యకారణ సంబంధ దర్శనము
అనుమానము. అది పూర్వవంతము శేషవంతము సామాన్యతో దృష్టము నని
మూడు విధములు.

పర్వతమందఁ బ్రత్యక్షముగఁ గనిపించు పొగచేతఁ గనిపింపని నిప్పును కార్యకారణోదాహరణ పూర్వకముగ అనుమానించుట అనుమానము. కారణముచేఁ గార్యమును అనుమానించుట పూర్వవంతము. మే ఘోన్నతిచేత వర్షము కురియు ననుజ్ఞానము. శేషవంతము అపూర్వార్థము గలిడి. కార్యముచేఁ గారణమును అనుమానించుట శేషవంతము. నది నిండిపోవుటచేత వర్షము కుఠిసినదని కారణము ననుమానించుట. కార్యకారణ సంబంధము ప్రత్యక్షము కానప్పుడు కార్యకారణములకు భిన్న మైన యేదోయొక వస్తువుచేఁగారణ సామాన్యమునబట్టి యప్రత్యక్షమగు కార్యముతోఁచుట సామాన్యతోదృష్టము. ఇచ్చాదులనుబట్టి యాత్మ వ్యక్తమగుట. ఇచ్చ మొదలగునవి గుణములు. గుణములు ద్రవ్యము లందుండునవి. కాన ఇచ్చాది గుణములకు స్థానముఆత్మ యని గ్రహించునది.

మూ. ప్రసిద్ధసాధర్మా త్సాధ్యసాధన ముపమానం.

3. సూ. ప్రసిద్ధమగు సాదృశ్యమునుబట్టి సాధింపఁదగిన దానిని సాధించుట యుపమానము.

గవయ మృగము గోవువలె నుండును. పెద్దపులి చారల పిల్లివలె నుండును. ఇత్యాదులు ఉదాహరణము. గోవును బట్టి గవయమును పిల్లిని బట్టి పులిని గ్రహించుటయుపమానమని భావము.

మూ. ఆప్రోపదేశః శబ్దః.

7. సూ. ఆప్తులక్షపదేశము శబ్దము.

ఆప్తులు అనఁగా ప్రకృతవాక్యము యొక్క యధార్థజ్ఞానము గలిపారు. వారిచే నుపదేశింపఁబడినది శబ్దము అనుప్రమాణము. ఆప్తము=ప్రకృత వాక్యము యొక్క యధార్థజ్ఞానము. దానిచే నుపదేశింపఁబడినది అనియు జెప్పనగును.

మూ. స ద్వివిధో దృష్టాదృష్టార్థత్వాత్.

8. సూ. అది దృష్టార్థకము అదృష్టార్థకము అని రెండు విధములు.

ఋషులు కవుల వాక్యానికము దృష్టార్థకము. అదృష్ట విషయకములైన వేదాదులు అదృష్టార్థకములు.

ఇది ప్రత్యక్షాది ప్రమాణ వివేచనము

అవతారిక :- ఇంక ప్రమేయ వివేచనము చేయఁబడుచున్నది.

మూ. ఆత్మ శరీరేంద్రియార్థ బుద్ధి మనః ప్రవృత్తి దోష ప్రేత్యభావ ఫల దుఃఖాపవర్గాస్తు ప్రమేయం.

9. సూ. ఆత్మ శరీరము ఇంద్రియములు విషయములు బుద్ధి మనస్సు ప్రవృత్తి దోషములు ప్రేత్యభావము ఫలము దుఃఖము మోక్షము అనునవి ప్రమేయములు.

ప్రమాణములచే గ్రహింపఁబడు విషయములు ప్రమేయములు. వీని లక్షణము ముందు చెప్పఁబడును.

మూ. ఇచ్ఛా ద్వేష ప్రయత్న సుఖ దుఃఖ జ్ఞానా న్యాత్మనో లింగం.

10. సూ. ఇచ్ఛ ద్వేషము ప్రయత్నము సుఖము దుఃఖము జ్ఞానము అనునవి యాత్మకు సూచకములు.

ఆత్మపైకి గనిపింపదు గాన ఇచ్ఛాదులనుబట్టి యాత్మ యనునది యొకటి యున్నదని గ్రహింపవలయునని భావము.

మూ. చేష్టేంద్రి యార్థాశ్రయః శరీరం.

11. సూ. చేష్టలకు ఇంద్రియములకు విషయములకు ఆధారమైనది శరీరము.

మూ. ఘూణ రసన చక్షు స్వక్ శ్రోత్రాణీంద్రియాణి భూతేభ్యః.

12. సూ. పంచభూతములనుండి కలిగిన ముక్కు నాలుక కన్ను త్వక్కు (చర్మము) చెవి యనునవి యింద్రియములు.

ఈ యింద్రియములు శరీరములో ఆత్మ ప్రాణము ఉన్నంతవఱకుఁ బని చేయును.

మూ. పృథి వ్యాప స్తేజో వాయు రాకాశ మితి భూతాని.

13. సూ. నేల నీరు వెలుగు గాలి యాకాశము అనునవి యైదును భూతములు.

మూ. గంధం రస రూపస్పర్శ శబ్దాః పృథివ్యాది గుణా
స్తదర్థాః.

14. సూ. గంధము రసము రూపము స్పర్శము శబ్దము అనునవి నేల
మొవలగు వాని గుణములును ఇంద్రియములకు విషయములు నగు.

నేలకు గంధము, నీటికి రసము, వెలుగునకు రూపము గాలికి స్పర్శము
ఆకాశమునకు శబ్దము గుణములు. గంధము ముక్కునకును రసము నాలుకకును
రూపము కంటికిని స్పర్శము తర్జిక్కునకును శబ్దము చెవికిని విషయములు.

మూ. బుద్ధి రుపలబ్ధిర్జ్ఞాన మిత్యనర్థాంతరం.

15 సూ. బుద్ధి యుపలబ్ధి జ్ఞానము అనునవి పర్యాయపదములు.

మూ. యుగపత్ జ్ఞానానుత్పత్తి ర్మనసో లింగం.

16. సూ. ఏకకాలమందు ఒక్కమాటుగా ననేక జ్ఞానములు పుట్టక
పోవుట మనస్సు ఉన్నదనుటకు సూచకము.

ఇంద్రియము లనేకమయినను ఆ యా యింద్రియముల జ్ఞానములు
ఒక్కమాటుగాఁ గలుగకపోవుటవలనను ఇంద్రియములు ఇంకొకదానితోఁ
గలిసిఁగాని ఆజ్ఞానములు కలుగకపోవుటచేతను మనస్సు అనునది యొకటి
యున్నదనియు ఆమనస్సుతో ఇంద్రియములకు సంబంధము గలిగినపుడు ఆయా
జ్ఞానములు గలుగుచున్నవని భావము. మనస్సు ఒకటే గాన ఆయా జ్ఞానములు
ఒకమాటుగాఁ గలుగక క్రమముగాఁ గలుగును.

మూ. ప్రవృత్తిర్వాగుబ్ధి శరీరారంభః.

17. సూ. వాక్కు మనస్సు శరీరముల ప్రయత్నము ప్రవృత్తి యనఁ
బడును.

మూ. ప్రవర్తనా లక్షణా దోషాః

18. సూ. పుణ్యపాపములందుఁ బ్రవర్తింపఁజేయు రాగద్వేష మోహ
ములు దోషములు.

జరులు రాగాదులను గుణములుగా గ్రహించినను తాత్త్విక దృష్టినిబట్టి
యవి దుఃఖాదులకుఁ గారణము గాన దోషములని చెప్పఁబడెను.

మూ. పునరుత్పత్తిః ప్రేత్యభావః

19. సూ. చచ్చి మఱలఁ బుట్టుట ప్రేత్యభావము.

ప్రేత్య=చనిపోయి, భావము=పుట్టుట అని వ్యుత్పత్తి.

మూ. ప్రవృత్తిదోషజనితోఽర్థః ఫలం

20. సూ. ప్రవృత్తి వలనను దోషమువలనను గలిగిన ప్రయోజనము ఫలము.

ఆ ఫలము సుఖదుఃఖాది రూపముగ నుండునని భావము.

మూ. బాదనా లక్షణం దుఃఖం

21. సూ. పీడారూపమైనది దుఃఖము.

మూ. తదత్యంతమోక్షోఽప వర్గః

22. సూ. అసలు దుఃఖ మేమాత్రము లేకపోవుట మోక్షము దుఃఖములతోఁగూడిన జన్మము లేకపోవుటయే మోక్షమని భావము.

ఇది ఆత్మది ప్రమేయ వివేచనము

ఇంక సంశయాది వివేచనము

మూ. సమానానేక ధర్మోపపత్తే ర్విప్రతిపత్తే రుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యవ్యస్తాత శ్చ విమర్శః సంశయః

23. సూ. సమాన ధర్మజ్ఞానమువలను, సజాతీయ విజాతీయరూపమైన యనేక ధర్మజ్ఞానమువలనను విరుద్ధజ్ఞానముకలుగుటవలనను వస్తుజ్ఞానము గలుగుటలో వ్యవస్థ లేకపోవుటవలనను వస్తుజ్ఞానము కలుగకపోవుటలో వ్యవస్థ లేకపోవుటవలనను విశేషధర్మము నపేక్షించుచు విమర్శించు జ్ఞానము సంశయము.

స్తంభమును జూచి పురుషుఁడు అను సంశయము చేయఁబడుచున్నది. ఇటు స్తంభమునకుఁ బురుషునికిఁగల స్థూలత్వదీర్ఘత్వాది సమానధర్మముల వలన సంశయము గలుగుచున్నది. కరచరణాది విశేషధర్మము నిశ్చయ జ్ఞానమునకు అపేక్షింపఁబడుచున్నది. పృథివి గంధము గలది గాన నీరు మొదలగు

సజాతీయములకంటెను విజాతీయములగు గుణకర్మలకంటెను విశిష్టమైనది. పృథివియందువలె శబ్దమునందును విభాగజన్యత్వధర్మము (వెదురు మొదలగునవి చీల్చినపుడు పుట్టుట) విశేషముగా నున్నది. శబ్దముకంటె విజాతీయములు పృథివ్యాదులు. సజాతీయములు సామాన్య విశేషసమవాయాదులు వీని జ్ఞానము వలన శబ్దము ద్రవ్యమా గుణమా కర్మయా అను సందేహము గలుగుచున్నది. అది ద్రవ్యాదులు మూడిటిలో ఏది యని నిర్ణయించు విశేషము ఇటలేదు. దానిని ఆపేక్షించుచున్న యీ విమర్శము సంశయము. ఇది రెండవ రకమైనది. ఆత్మ యున్నదని కొందఱు లేదని కొందఱు. ఇట్టి విరుద్ధజ్ఞానమువలన ఆత్మయున్నదా లేదా యను సంశయము గలుగుచున్నది. ఇది మూడవ రకము. చెఱువు మొదలగు వానియందు సత్యమగు జలజ్ఞానమును ఎండమావులందు. అసత్యమగు జలజ్ఞానమును గలుగుచున్నది. జలమున్నను లేకున్నను జ్ఞానము కలుగుచున్నది. కనుక ఉన్నదే యుపలబ్ధమగునా లేనిది గూడ ఉపలబ్ధమగునా అని సంశయము. ఇట సత్యరూపమగు జ్ఞానము గలుగుటలో వ్యవస్థలేదు. ఇది నాల్గవ రకము. నూయి త్రవ్వగా నీరు త్వరగాఁ బడనపుడు ఇక్కడ నీరుఉండియుఁ బడుటలేదా లేక అసలు నీరే లేక పడుటలేదా అని వస్తుజ్ఞానము కలుగకపోవుటలో వ్యవస్థ లేకపోవుటచే సంశయము కలుగుచున్నది. ఇది అయిదవ రకము.

ఇది సంశయ వివేచనము

మూ. యమధిక్రత్య ప్రవర్తతే తత్ప్రయోజనం.

24 సూ దేసికొఱకై జనులు ప్రవర్తితురో అది ప్రయోజనము.

మూ. లౌకిక పరీక్షకాణాం యస్మిన్నర్థే బుద్ధి సామ్యం స దృష్టాంతః

25. సూ. లౌకికులకు శాస్త్రపరీక్షకులకు దేనియందు బుద్ధి సాదృశ్యము గలుగునో యది దృష్టాంతము.

పుణ్యపాపములు నశించునవి యనినిరూపింపవలసియున్నపుడు లౌకికులచే శాస్త్రజ్ఞులచే నిర్వివాదముగా అంగీకరింపబడిన శరీరదృష్టాంతమును దీసికొనుట దృష్టాంత మనబడును.

ఇది న్యాయ పూర్వాంగ ప్రకరణము.

మూ. తత్రాధికరణాభ్యుపగమ సంస్థితిః సిద్ధాంతః

26. సూ. శాస్త్రాధారమునుబట్టి తగిన రీతిగా నిస్సంశయ స్థితిని గలిగించునది సిద్ధాంతము.

మూ. సర్వతంత్ర ప్రతితం త్రాధికరణాభ్యుపగమ సంస్థిత్యర్థాంతరభావాత్.

27. సూ. సర్వతంత్ర సిద్ధాంతము, ప్రతితంత్ర సిద్ధాంతము, అధికరణ సిద్ధాంతము అభ్యుపగమ సిద్ధాంతము అని అది నాలుగువిధములు.

మూ. సర్వతం త్రావిరుద్ధ స్తంత్రేఽధి కృతోఽర్థః సర్వతంత్ర సిద్ధాంతః

28. సూ. సర్వశాస్త్రములకు విరుద్ధముగాకుండ శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడినది సర్వతంత్ర సిద్ధాంతము.

ముక్కు మొదలగునవి యింద్రియములని గంధము మొదలగునవి విషయములని నేల మొదలగునవి భూతములని ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములచే విషయములను గ్రహింపవలయునని ఈ విధముగా సర్వశాస్త్రము లందు అంగీకరింపఁబడినవి చెప్పుట సర్వతంత్ర సిద్ధాంతము లన బడును.

మూ. సమాన తంత్ర కీర్త్య పరతం త్రాకీర్త్య ప్రతి తంత్ర సిద్ధాంతః

29. సూ. ఒక శాస్త్రముచేతనే సిద్ధమై యితర శాస్త్రములచే సిద్ధముగాని విషయము ప్రతితంత్ర సిద్ధాంతము.

లేని వస్తువు ఉండదు ఉన్నది పోదు, చేతనలు నిరతిశయమైనవి తత్తత్కారణములగు దేహేంద్రియ మనోవిషయములందు విశేషమున్నది యని సాంఖ్యుల సిద్ధాంతము. అది ఇతర శాస్త్రసిద్ధము గాదు. పురుషకర్మనుబట్టి భూతసృష్టి గలుగును. ప్రవృత్తినిబట్టి కర్మలఁబట్టి దోషములు గలుగునుచేత నలుస్వగుణ విశిష్టములైనవి. అసత్తు పుట్టుచున్నది పుట్టినది నశించుచున్నది. అని వైశేషికుల సిద్ధాంతము. అది ఇతర శాస్త్రసిద్ధము గాదు. ఇది ప్రతి సిద్ధాంత మనఁబడును.

మూ. యత్సిద్ధా వన్య ప్రకరణసిద్ధిః సోఽధికరణ సిద్ధాంతః

30. సూ. ఒక విషయమును సిద్ధింపజేయుటలో అనుషంగికముగ మఱియొక విషయము సిద్ధించుట యధికరణ సిద్ధాంతము.

దర్శన స్మరణాదులచే ఒక విషయమే గ్రహింపబడుట వలన దేహేంద్రియములకంటె ఆత్మభిన్నమైనది యను విషయమును సిద్ధింపజేయుటలో అనుషంగముగా ఇంద్రియములనేకములని ఇంద్రియములు స్వస్వనియత విషయము గావి యని అవి జ్ఞానసాధనములనియు సిద్ధించుచున్నది.

మూ. అపరీక్షితాభ్యుపగమాత్త ద్విశేష పరీక్షణ మభ్యుపగమసిద్ధాంతః

31. సూ. పరీక్షింపకుండ ఒక విషయమునంగీకరించి దానిని విశేషించి పరీక్షించుట యభ్యుపగమ సిద్ధాంతము.

శబ్దము ద్రవ్యము అది నిత్యమా అనిత్యమా అనుదానిలో శబ్దము ద్రవ్యము అను విషయమును పరీక్షింపకుండ నంగీకరించి దానినిగూర్చి అది నిత్యమా అనిత్యమా యని విశేషించి పరీక్షింపబడుచున్నది.

ఇది సిద్ధాంత వివేచనము

అవతారిక:— ఇంక న్యాయావయవముల వివేచనము చేయబడుచున్నది.

మూ. ప్రతిజ్ఞా హేతుదాహరణోపనయ నిగమనా న్యవయవాః

32. సూ. ప్రతిజ్ఞా హేతువు ఉదాహరణము ఉపనయము నిగమనము అనునవి యవయవములు.

అవయవములు=సాధింపదలచిన వాక్యములోని భాగములు.

మూ. సాధ్య నిర్దేశః ప్రతిజ్ఞా

33. సూ. సాధింపదగిన విషయమును నిర్దేశించి చెప్పుట ప్రతిజ్ఞ. శబ్దము అనిత్యము అని శబ్దమందు అనిత్యత్వమును సాధించుటకై చెప్పుట ప్రతిజ్ఞ. పర్వతము నిప్పుగలది. నిప్పు గలది అని సాధింపబడుచున్నది. ఇది ప్రతిజ్ఞ.

మూ. ఉదాహరణసాధర్మాత్ సాధ్య సాధనం హేతుః.

34 సూ. ఉదాహరణ సాధర్మ్యమునుబట్టి సాధింపఁదగిన దానిని సాధించుట హేతువు.

ఉదా :- ఉత్పత్తిధర్మముగల దగుటవలన శబ్దము అనిత్యము అను దానిలో ఉత్పత్తి ధర్మముగలదగుటవలన అనునది హేతువు. ఉత్పత్తిధర్మము గలది అనిత్యముగాఁ జూడఁబడుచున్నది. అనునది ఉదాహరణ సాధర్మ్యము. పర్వతము ధూమముగలదగుటవలన నిప్పు గలది. అనుచోట ధూమము గలదగుటవలన అనునది హేతువు. సాధర్మ్యము=సమానధర్మము.

మూ. తథా వైధర్మ్యాత్.

35. సూ ఉదాహరణ వైధర్మ్యమువల్లఁ గూడ సాధింపఁదగిన దానిని సాధించుట హేతువగును.

అనుత్పత్తి ధర్మము గలది నిత్యమగును. ఎట్లనఁగా ఆత్మ. మొ. నిప్పులేని చోట పొగయుండదు. ఎట్లనఁగా చెఱువు. మొ. సాధర్మ్య వైధర్మ్యములనుబట్టి హేతువు రెండు విధములుగా నుండునని భావము. వైధర్మ్యము=విరుద్ధధర్మము.

మూ. సాధర్మ్యాత్ తద్ధర్మభావీ దృష్టాంత ఉదాహరణః.

36. సూ. సాధ్యముతోపాటు సాధర్మ్యముండుటవలన సాధ్యధర్మ భావముగల దృష్టాంతము ఉదాహరణము.

వస్తువు ఉత్పత్తిధర్మము గలది గాన అనిత్యము. ఇట ఉత్పత్తిధర్మము గలదిగాన అనునది హేతువు. అనిత్యత్వము సాధ్యము. ఇట్లే శబ్దముగూడ ఉత్పత్తిధర్మము గలదిగాన ఘటమువలె అనిత్యమైనది. ఇది యుదాహరణము. దీనిని అన్వయదృష్టాంత మందురు. ఇట్లే పొగయున్నచోట నిప్పు గలదు వంటయిల్లువలె. మొ.

మూ. తద్విషయ్యాద్యా విపరీతం.

37. సూ సాధ్యమందలి వైధర్మ్యమునుబట్టి సాధ్యసాధర్మ్యములేని దృష్టాంతము వైధర్మ్యోదాహరణము.

ఉత్పత్తిధర్మము గలదిగాన శబ్దము ఘటమువలె అనిత్యము. ఇది సాధర్మ్య దృష్టాంతము. అనుత్పత్తి ధర్మము గలది నిత్యము ఆత్మవలె. ఆత్మవలె అనుత్పత్తిధర్మము గలది గాదు గాన శబ్దము అనిత్యము. ఇది వైధర్మ్య

దృష్టాంతము. దీనిని వ్యతిరేక దృష్టాంతమందురు. అట్లే నిప్పు లేనిచోట పొగ యుండదు చెబుచువలె. మొ.

మూ. ఉదాహరణాపేక్ష స్త థేత్యుపసంహారో, న తథేతి వా సాధ్యస్సోపనయః.

38. సూ ఉదాహరణము నపేక్షించి "అట్లే" అని కాని 'అట్లు గాదు' అని కాని సాధ్యము నుపసంహరించు వాక్యము ఉపనయము.

ఘటము మొదలై న యుత్పత్తి ధర్మముగల ద్రవ్యములు అనిత్యములుగాఁ గనుపట్టుచున్నవి. 'అట్లే' శబ్దము ఉత్పత్తిధర్మము గలది యని సాధ్యము ఉపసంహరింపఁబడుచున్నది ఇంక వైధర్మ్యములో అత్మ మొదలగు ద్రవ్యములు అనుత్పత్తిధర్మము గలవి నిత్యముగాఁ జూపట్టుచున్నవి. కాని శబ్ద 'మట్లు గాదు' అని వైధర్మ్యరూపముగా నుపసంహరింపఁబడుచున్నవి.

మూ. హేత్వపదేశాత్ ప్రతిజ్ఞాయాః పునర్వచనం నిగమనం.

39. సూ. హేతుకథనమువల్లఁ బ్రతిజ్ఞావాక్యమును నిరుగఁజెప్పుట నిగమనము.

నిగమనము తిరుగఁ జెప్పఁబడిన దానిని సమర్థించుట, శబ్దము ఉత్పత్తి ధర్మము గలది గాన అనిత్యము అని చెప్పుట నిగమనము అని భాషము. శబ్దము అనిత్యము అనునది ప్రతిజ్ఞ. ఉత్పత్తిధర్మము గలదిగాన అనునది హేతువు. ఉత్పత్తిధర్మముగల ఘటాదులు అనిత్యమైనట్లు అనునది యుదాహరణము. అట్లే యుత్పత్తిధర్మముగల శబ్దము అనునది యుపనయము. అందువల్ల ఉత్పత్తి ధర్మము గలది గాన శబ్దము అనిత్యము అనునది నిగమనము. వైధర్మ్యములోఁ గూడ (1) శబ్దము అనిత్యము (2) ఉత్పత్తి ధర్మముగలదగుట వలన (3) అనుత్పత్తి ధర్మముగల అత్మాది ద్రవ్యములు నిత్యములై గనిపించు చున్నవి (4) శబ్దమట్లు అనుత్పత్తి ధర్మము గలది గాదు (5) అందువలన ఉత్పత్తి ధర్మముగల శబ్దము అనిత్యము. అను దీని ప్రతిజ్ఞాదులను దెలియు వలయు.

ఇది న్యాయప్రకరణము

మూ. అవిజ్ఞాత తత్త్వేఽర్థే కారణోపపత్తిత స్తత్త్వజ్ఞానార్థ
మూహస్తర్కః.

40. సూ. వస్తు తత్త్వము తెలియఁబడనపుడు తత్త్వజ్ఞానము కొఱకుఁ
గారణోపపత్తి పూర్వకముగ నూహించుట తర్కము.

మూ. విమృశ్య పక్షప్రతి పక్షాభ్యామవధారణం నిర్ణయః.

41. సూ. విమర్శించి పక్ష ప్రతిపక్షములఁబట్టి యర్థమును నిశ్చయించుట
నిర్ణయము.

సందేహింపఁబడిన సాధ్యము గలది పక్షము. సాధ్యము లేనట్లు
నిశ్చయింపఁబడినది ప్రతిపక్షము. ఉదా :- పొగయుండుటవలనఁ బర్వతము
నిప్పు గలది వంటయిల్లువలె గాన దానిని పక్షమందురు. నిప్పులేనిచోట పొగలేదు
చెఱువువలె. ఇట సాధ్యము లేదు గాన ఇది ప్రతిపక్షము. ఈ రెండిటిని పరిశీ
లించి యర్థనిర్ణయము చేయుట నిర్ణయము.

ఇది న్యాయోత్తరాంగ ప్రకరణము

ఇది ప్రథమాధ్యాయమున మొదటి యాహ్నికము

ప్రథమాధ్యాయము

రెండవ యాహ్నికము

మూ. ప్రమాణతర్క సాధనోపాలంభః సిద్ధాంతాఽవిరుద్ధః
పంచావయవోపపన్నః పక్ష ప్రతిపక్ష పరిగ్రహో వాదః.

1. సూ. ప్రమాణములచేతను, తర్కముచేతను సత్యవిషయమును
స్థాపించి యసత్య విషయమును ప్రతిషేధించుచు సిద్ధాంతమునకు విరుద్ధముగాక
పంచావయవములతోఁగూడ పక్ష ప్రతిపక్షములను స్వీకరించునది వాదము.

విషయ విమర్శనము చేయు వాక్యరచనను కథ అందురు. అది వాదము
జల్పము వితండ అని మూఁడు విధములు.

మూ. యథోక్తోపపన్న శ్చలజాతి నిగ్రహస్థాన సాధనో పాలంభో జల్పః.

2. సూ. ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడిన వాదలక్షణము గలిగి చల జాతి నిగ్రహస్థానములచే సత్యవిషయమును స్థాపించుచు అసత్య విషయమును ప్రతి వేధించునది జల్పము.

వాదిచేఁ జెప్పఁబడిన దానికి అర్థాంతరము గల్పించి వాదికి సమ్మతమగు విషయమును దూషించుట చలము. వాదిచేఁ జెప్పఁబడిన హేతువును సాధర్మ్య వైధర్మ్యములచే నివేదించుట జాతి. విపరీతజ్ఞానమును అజ్ఞానమును నిగ్రహస్థాన మనఁబడును.

మూ. సప్రతిపక్షస్థాపనా హీనో వితండా.

3. సూ. ప్రతిపక్షమును స్థాపించునది యగుటచే హీనమైన జల్పము వితండ యనఁబడును.

ఇది కథా లక్షణప్రకరణము

మూ. సవ్యభిచార విరుద్ధ ప్రకరణసమ సాధ్యసమ కాలాతీతా హేత్వాభాసాః.

4. సూ. సవ్యభిచార, విరుద్ధ, ప్రకరణసమ సాధ్యసమ కాలాతీతము లనునవి హేత్వాభాసములు.

సరియైనవి గాక హేతువులవలెఁ దోచువానిని హేత్వాభాసములందురు.

మూ. అనై కాంతికః సవ్యభిచారః.

5. సూ. ఒకదాని యందు మాత్రమే నియతము గాక యుండునది సవ్యభిచారము.

స్పర్శలేనిది గాన శబ్దము నిత్యము స్పర్శగలకుండ అనిత్యము. శబ్దము అట్లు స్పర్శగలది కాదు. అందువలన స్పర్శలేనిది శబ్దము నిత్యము. నిత్యత్వమును సాధించు “స్పర్శ లేనిదిగాన” అను హేతువు నిత్యమందే గాక అనిత్యమైన బుద్ధియందుఁగూడ నుండుటచేత నది సవ్యభిచారము. అది సాధారణము ఆసాధారణము అనుపసంహరి అని మూఁడు విధములు. హేతువు సాధ్యము కాని

దానియందుండుట సాధారణము. ఉదా:- ప్రమేయమగుటవలన పర్వతము నిప్పు గలది. ఇటు ప్రమేత్యము సాధ్యమైన నిప్పులేని చెఱువునందు ఉన్నవి. కాన ఇది సాధారణము. అన్ని సపక్ష విపక్షములందుండక పక్షమందు మాత్రమే యుండుట అసాధారణము. సాధ్యమున్నట్లు నిశ్చయింపఁబడినది సపక్షము. సాధ్యము లేదని నిశ్చయింపఁబడినది విపక్షము. ఉదా:- శబ్దమగుటవలన శబ్దము నిత్యము. శబ్దత్వము సపక్షమైన సమస్త నిత్యవస్తువులందును విపక్షమైన సమస్తా నిత్యవస్తువులందును లేనిది. పక్షమందు మాత్రమేయుండును. కాన ఇది అసాధా రణము అన్వయదృష్టాంత వ్యతిరేకదృష్టాంతములు రెండును లేనిది అనుమా సహాశరి ప్రమేయమగుటవలన సర్వము అనిత్యము. ఇటు సర్వమును పక్షమే యగుటవలన దృష్టాంతమే లేదు. కాన ఇది అనుపసంహారి.

మూ. సిద్ధాంత మభ్యుపేత్య తద్విరోధీ విరుద్ధః.

9. సూ. సిద్ధాంతీకరించు దాని నాశ్రయించి ప్రవర్తించినదై దానికై విరోధిగా నుండునది విరుద్ధము.

ఉదా:- ఇది హ్రాదమగుటవలన నిప్పు గలది. ఇటు నిప్పు గలది యను దానిని సిద్ధాంతీకరింపఁ బ్రవర్తించిన "హ్రాదమగుటవలన" అనునది సిద్ధాంతీక రింపఁదలఁచిన విషయమునకు విరోధిగానున్నది గాన విరుద్ధము.

మూ. యస్మాత్ప్రకరణ చింతా సా నిర్ణయార్థ మపదిష్టా ప్రకరణ సమః.

7. సూ. ప్రకరణమునకు సంబంధించిన పక్షప్రతిపక్షములఁ బరిశీలించు నదై నిర్ణయమునకుఁ బనికొని హేతువు ప్రకరణసమము.

నిత్యధర్మము లేకపోవుటవలన శబ్దము అనిత్యము. నిత్యధర్మములు గనిపింపని యనిత్యములగు ఘటాదులువలె ఇటు అనిత్యము సాధింపఁబడు చున్నది. హేతువు గూడ అదే అగుచున్నది. అనిత్యధర్మము లేకపోవుటవలన శబ్దము నిత్యము. అనిత్యధర్మములు గనిపింపని నిత్యములైన యాకాశాదులవలె. ఇక్కడ నిత్యధర్మము లేకపోవుటవలన, అనిత్యధర్మము లేకపోవుటవలన అనెడి హేతువులు నిత్యత్వా నిత్యత్వ నిర్ణయకములుగావు హేతువులు ప్రకరణములగు పక్ష ప్రతిపక్షములతో సమానమైయున్నవి గాన ప్రకరణ సమము.

మూ. సాధ్యా విశిష్టః సాధ్యత్వాత్సాధ్య సమః.

3. సూ. సాధ్యముకంటె విశేషముగా నుండక సాధ్యమువలె నిదియు సాధింపఁదగియుండుటవలన ఆ హేతువు సాధ్యసమ మనఁబడును.

ఉదా:- గతి గలదగుటవలన ఛాయద్రవ్యము. కాంతి యొక్క ఆవరణమే ఛాయ. కాన ఛాయ వేఱు ద్రవ్యము గాదు. అందుచే ఛాయకు ద్రవ్యత్వము సాధింపఁదగి యున్నది. అది ద్రవ్యమైనఁ గదా గతియుండుట. ఛాయకు ద్రవ్యత్వము సాధింపఁదగినట్లు గతియు సాధింపఁదగినదే కాన ఇది సాధ్య సమము. ఇందు హేతువు అదివఱకే సిద్ధమైయుండక సాధింపఁదగి యున్నది. కాన ఇదియే అసిద్ధమని వ్యవహరింపఁబడును. ఇది ఆశ్రయాసిద్ధము స్వరూపా సిద్ధము వ్యాప్యత్వాసిద్ధము. అని మూఁడు విధములు. ఆశ్రయాసిద్ధము :- గగనారవిందము అరవింద మగుటవలన పరిమళము గలది. ఇటు పరిమళమునకు ఆశ్రయమైన గగనారవిందము సిద్ధింపలేదు. కాన ఇది ఆశ్రయాసిద్ధము. స్వరూపా సిద్ధము :- హ్రదము ధూపముగలదగుటవలన ద్రవ్యము. ఇటు హ్రదములో హేతువైన ధూపము యొక్క స్వరూపమే సిద్ధించుట లేదుగాన స్వరూపాసిద్ధము. ఉపాధితోఁగూడిన హేతువు వ్యాప్యత్వాసిద్ధము. సాధ్యమందు (సాధింపఁదగిన దనియందు) వ్యాపకమై యుండి సాధనమందు వ్యాపకముగా నుండకపోవునది యుపాధి ఉదా:- పర్వతము నిప్పు గలది గాన పొగ గలది. అనుచోట తడి కట్టెల సంయోగము ఉపాధి ఎక్కడ పొగయున్నదో అక్కడ తడికట్టెల సంయోగము గలదు. కాన సాధ్యమైన పొగయందు తడికట్టెల సంయోగము వ్యాపకమైయున్నది. ఎక్కడ నిప్పు గలదో అక్కడ తడికట్టెల సంయోగము లేదు కాల్చిన యినుపగుండునందు తడికట్టెల సంయోగములేదు. కాన సాధన మయిన నిప్పునందు తడికట్టెల సంయోగము వ్యాపకముగా లేదుకాన ఇదియుపాధి. ఇది యుపాధికలదికాన వ్యాప్యత్వాసిద్ధమైనది.

మూ. కాలాత్య యాపదిష్టః కాలాతీతః.

4. సూ. కాలము నతిక్రమించి చెప్పఁబడిన హేతువు కాలాతీతము.

ఉదా: సంయోగముచేఁ బ్రకటమగుటవలన శబ్దమురూపమువలె నిత్యము. ప్రకటమగుటకుఁ బూర్వముగాని తరువాతఁగాని యున్నరూపము దీక్షఘటాది సంయోగముచేఁ బ్రకటమైనట్లే అదివఱకే యున్న శబ్దము భేరీదండాది సంయో

గమచే బ్రకటమగుచున్నది. సంయోగముచే ప్రకటమగుటవలన శబ్దము నిత్యము" అనునది సంయోగకాలము నతిక్రమించి చెప్పబడినది. దీపమట సంయోగమున్నపుడు రూపము గ్రహింపబడుచున్నది. దీపమునకు ఘటముతో సంయోగము పోయినవెంటనే రూపము గ్రహింపబడదు. శబ్దమట్లు గాక భేరి దండాది సంయోగము పోయినను దూరముగానున్న వానికి భేరీదండాది విభాగ కాలముందు శబ్దము వినబడుచున్నది. ఇట శబ్దము ప్రకటనము భేరీదండాది సంయోగకాలము పిదపనే గలుగుచున్నది కాన సంయోగకాలము నతిక్రమించు చున్నది. దీపోవాహరణముతో సాధర్మ్యముగూడ లేదు కాన ఈ హేతువు సాధనముగాదు. కనుక హేత్వాభాసము

ఇది హేత్వాభాస ప్రకరణము

మూ. వచన విఘాతోఽర్థ వికల్పోపపత్త్యాచ్ఛలం.

10. సూ. వాదిచే చెప్పబడిన దానికి అర్థాంతరమును గల్పించి వాదికి సమ్మతమగు విషయమును దూషించుట చలము.

మూ. తత్త్రివిధం వాక్చలం సామాన్యచ్ఛల ముపచార చ్ఛలంచ.

11. సూ. వాక్చలము సామాన్యచ్ఛలము ఉపచారచ్ఛలము అని భలన్ము. మూ.డు విధములు.

మూ. అవిశేషాభిహితేఽర్థే వక్తురభిప్రాయా దర్థాంతకల్పనా వాక్చలం.

12. సూ. సామాన్యముగాఁ చెప్పబడిన యర్థమందు వక్తయుద్దేశము కంటే మఱియొక యర్థమును గల్పించుట వాక్చలము.

ఉదా :- బాలుఁడు నవకంబలుఁడు అను వాక్యములో నవ (కొత్త) కంబళము గలవాఁడు అనివాది యనఁగా బ్రతివాది నవపదమునకుఁ దొమ్మిది యను నింకొకర్థమును గ్రహించి బాలునికి ఒక కంబళమే యున్నది గదాతొమ్మిది కంబళైక్కడ అని యర్థమును గల్పించి యాక్షేపించుట వాక్చలము. సందర్భాదులు అర్థమును నిర్ణయించును గానఁ దిరుగ వాది తన యర్థమును సమర్థించి యాక్షేపమును బోగొట్టును. ఇట్లే ఈతఁడు హరి అని చెప్పఁగా

విష్టువుకంటె వాడు అను వక్త యొక్క యర్థమును దప్పించి ఈతడు హరియైతే తోకయేది అని హరిపదమునకుఁ గ్రోతి యర్థమును గ్రహించి యాక్షేపించుట. మొ.

మూ. సంభవతోఽర్థ స్యాతి సామాన్యయోగా దసంఖూతార్థ కల్పనా సామాన్యచ్ఛలం.

13. సూ. ప్రకృతార్థము నతిక్రమించిన సామాన్యశబ్దము యొక్క సంబంధమునుబట్టి ప్రకృతార్థమునకు సంభవించెడి యర్థమునకుఁ బ్రకృతార్థమునకు సంభవింపని యర్థమును గల్పించుట సామాన్యచ్ఛలము.

ఉదా:- బ్రాహ్మణుడు విద్యాశీల సంపన్నుడు అని యనఁగా సర్వ బ్రాహ్మణులందు విద్యాశీల సంపద సంభవించినచో బ్రాహ్మణుడైన వ్రాత్యుని యందును విద్యాశీల సంపదయుండునని యాక్షేపించుట సామాన్యచ్ఛలము. వ్రాత్యుడనఁగా ఉయనయనాది సంస్కారహీనుడు. ఉపనయనాది సంస్కార రహితుడును విద్యాశీలసంపన్నుడు గావలసివచ్చు నని యాక్షేపణము. ఈ పొలమున సస్యములు ఫలించు ననఁగా గింజలు చల్లకుండనే మొలచునా ? అని యాక్షేపించుట సామాన్యచ్ఛలము.

మూ. ధర్మ వికల్పనిర్దేశేఽర్థ సర్వావ ప్రతిషేధ ఉపచార చ్ఛలం.

14. సూ. శబ్దమునకు అర్థముతోఁగల ధర్మమును వివిధముగఁ గల్పించి చెప్పినపుడు యథాశ్రుతమయిన యర్థమునే చెప్పి యర్థాంతర కల్పన మును నిషేధించుట యుపచారచ్ఛలము.

ఉదా:- మంచములు అఱచుచున్నవి. నిప్పులు కురియుచున్నవి. ఇత్యాదులలో లక్షణాది శక్తులచే మంచములందున్నవారు అని, నిప్పులవలెఁ దీక్షణములైనవి యని యర్థాంతర కల్పనచే నిర్దేశింపఁబడిన పదములకు యథాశ్రుతమైన యర్థమునే చెప్పి మంచము లెట్లు అఱచును నిప్పులెట్లు కురియును అని యాక్షేపించుట యుపచారచ్ఛలము. ఉపచారము అనఁగా లక్షణ. అట్టి లక్షణచే సిద్ధించిన యర్థమును ఆక్షేపించుట ఉపచారచ్ఛల మని భావము.

మూ. వాక్చల మేవోపచారచ్ఛలం తదవిశేషాత్.

15. సూ. అర్థాంతర కల్పనలో విశేషము లేక పోవుటవలన వాక్చలమును ఉపచారచ్ఛరమును ఒకటియే. ఇది పూర్వపక్షి యాక్షేపణము.

మూ. న తదర్థాంతర భావాత్.

16. సూ. ఆ రెండిటిలో అర్థభేదముండుటవలన అవి రెండును ఒకటియే యనరాదు.

నానార్థక పదములందు వాదికిష్టమైన యర్థమును విడిచి యర్థాంతరమును గల్పించి యాక్షేపించుట వాక్చలము లక్షణాదులచే సిద్ధమైన యర్థాంతరమందు ప్రయోగింపఁబడిన పదమునకు స్వతస్సిద్ధమైన యర్థమునె చెప్పి నిషేధించుట యుపచారచ్ఛరము. ఇది యీ రెండిటికి భేదమని భావము.

మూ. అవిశేషేవా కించితాస్థరాస్త్వై దేకచ్ఛల ప్రసంగః

17. సూ. స్వల్పసాధర్మ్యమునుబట్టి యవి రెండు నొక్కటై యన్నచో, బైని జెప్పఁబడిన మూఁడు విధములైన చలములుగూడ నొకటై యని చెప్పఁగలసివచ్చును.

ఇది చలప్రకరణము

మూ. సాధర్మ్య వై ధర్మాభ్యాం ప్రత్యవస్థానం జాతిః

18. సూ. వాదిచే జెప్పఁబడిన హేతువును ఉదాహరణముల సాధర్మ్య వై ధర్మ్యములచే దూషించుట జాతి యనబడు “ఆత్మ అనిత్యము” అని నాస్తికుఁడైన వాది తన మతమును నిశ్చయించుటకై యనఁగాఁ బ్రతివాది “ఆకాశమువలె సర్వవ్యాపకముగన ఆత్మ నిత్యము” అని ఆకాశసాధర్మ్యమునుబట్టి వాది మతమును దూషింప దానికి ప్రతియుక్తితోఁచక వాది సర్వవ్యాపకమైన యాకాశముయొక్క సాధర్మ్యమును బట్టి ఆత్మనిత్యమన్నచో చేతనమైన యాకాశముయొక్క వై ధర్మ్యమునుబట్టి “ఆత్మ అనిత్యమెందుకుఁ గాదు” అని దూషించుట జాతి యగును. మరలఁ బ్రతివాది అనిత్యములగు ఘటాదులకు లేని సర్వవ్యాపకత్వముండుటచే ఆత్మ నిత్యము. అని ఘటాది వై ధర్మ్యము వాది మతమును దూషింపఁగా దీనికిఁ బ్రతియుక్తితోఁచక వాది ఘటవై ధర్మ్యమునుబట్టి ఆత్మ నిత్యమైనచో, బదార్థమైన ఘటముయొక్క సాధర్మ్యమునుబట్టి యనిత్యమని యెందుకుఁ జెప్పరాదని దూషించును. ప్రతివాదియుక్తిని దూషించుటకు జీవము (=పుట్టినది) గాన జాతియని వ్యుత్పత్తి.

మూ. విప్రతి పత్తి రప్రతిపత్తిశ్చ నిగ్రహస్థానం.

19. సూ. విపరీతజ్ఞానమును, వాదిని జయించుటకు మరల వాదము నారంభింపకపోవుటయును నిగ్రహస్థానమనఁబడు. నిగ్రహస్థాన మరగాఁ బ్రాజయప్రాప్తి యని భావము. తన నిగ్రహమునకు స్థానమైనది గాన నిగ్రహ స్థానమని వ్యుత్పత్తి.

మూ. తద్వికల్పజ్ఞాతి నిగ్రహస్థాన బహుత్వం.

20. సూ. విపరీతజ్ఞానము యొక్కయు అజ్ఞానము యొక్కయు వివిధత్వమునుబట్టి జాతియును నిగ్రహస్థానమును బహువిధములై యుండును.

మాటాడకయుండుట, తెలిసికొనకపోవుట, తెలివి లేకపోవుట, మనస్సునకు నిలుకడలేకపోవుట, వాది చెప్పినదాని నంగీకరించుట, బ్రతిమాలుట ఉపేక్షించుట ఇవి యజ్ఞానములోని రకములు. మిగిలినవి విపరీత జ్ఞానములు అని తెలియునది. ఇవి పంచమాద్యాయమున వివరింపఁబడును.

ఇది రెండవ యాహ్నికము

మొదటి యధ్యాయము సమాప్తము

న్యాయ మీమాంసాదర్శనము

రెండవ యధ్యాయము

మొదటి అహ్నికము

మూ. సమానానేక ధర్మాధ్యవసాయా దన్యతర ధర్మాధ్యవసాయాద్వా న సంశయః.

1. సూ. సమాన ధర్మజ్ఞాన నిశ్చయమువలనఁగాని యనేక ధర్మజ్ఞాన నిశ్చయమువలనఁ గాని ఏదో యొక ధర్మజ్ఞాన నిశ్చయమువలనఁ గాని సంశయము గలుగదు.

ఇది పూర్వపక్ష సూత్రము. ఏవో రెండు వస్తువులున్నపుడు ఏదో యొకదాని నిశ్చయజ్ఞానమున్నపుడు రెండవ దాని జ్ఞానము గలుగును గనుక సంశయమెట్లు గలుగునని పూర్వపక్షిపశ్నము. స్తంభమునకుఁ బురుషునకు సమానధర్మములున్నను స్తంభజ్ఞాన నిశ్చయమున్నపుడు రెండవదైన పురుష ధర్మజ్ఞానమునందెట్లు సంశయము గలుగును అని శంక.

మూ. విప్రతి ప త్యై వ్యవస్థా ధ్యవసాయాచ్ఛ.

2. సూ. విరుద్ధ జ్ఞాన నిశ్చయమువలనఁ గాని వ్యవస్థలేనట్లు గలిగిన నిశ్చయమువలనఁ గాని సంశయము గలుగదు.

ఇది విరుద్ధజ్ఞానము, ఇందులో వ్యవస్థ లేదు అని తెలిసిన వారికి సంశయము గలుగును గాని అవి తెలియని వారికెట్లు సంశయము గలుగును. నాస్తికులకు ఆత్మలేదని నిశ్చయజ్ఞానము గలదు. వారికింక ఆత్మ విషయములో సంశయమెట్లు గలుగును. ఆస్తికులకు ఆత్మ గలదని నిశ్చయజ్ఞానము గలదు. వారికింక సంశయమెట్లు గలుగును. ఈ సూత్రమును తరువాతి 3, 4, 5 సూత్రములును పూర్వపక్షసూత్రములు.

మూ. విప్రతిపత్తే చ సంప్రతిపత్తేః.

3. సూ. విరుద్ధజ్ఞానమందు నిశ్చయజ్ఞానముండుట అది సంశయమునకు హేతువు గాదు.

మూ. అవ్యవస్థాత్మని వ్యవస్థిత త్వాచ్ఛాఽవ్యవస్థాయాః.

4. సూ. అవ్యవస్థగల వానియందు అవ్యవస్థయే వ్యవస్థగా నుండుట వలన అవ్యవస్థ సంశయమునకు హేతువు గాదు.

వ్యవస్థ లేనివానికి (నిశ్చయజ్ఞానము లేనివానికి) దనలోని అవ్యవస్థయే (అనిశ్చయజ్ఞానమే) వ్యవస్థ (నిశ్చయముగా)గాఁ దోచుచున్నది గాన వానికింక ఆ అనిశ్చయజ్ఞానము సంశయమునకు హేతువు గావని శంక.

మూ. తథాత్యంత సంశయస్తద్ద సాతత్యోపపత్తేః.

5. సూ. అట్లే అవ్యవస్థ సంశయమునకు హేతువని అన్నచో సమానాధిధర్మము లేప్పుడును ఎడతెగక యుండును గాన నిశ్చయము గలిగి నపుడును సంశయము అత్యంతము కలుగక మానదు.

స్తంభమా పురుషుఁడా అని సంశయము కలిగి దగ్గరకుపోయి స్తంభమనియో పురుషుఁడనియో నిశ్చయించినను సంశయమునకు హేతువులైన సమానధర్మములు వానిని విడిచిపోవు గాన సంశయము మామూలుగానే యుండును గాన సంశయము పోవుటెట్లు అని యాక్షేపణము.

మూ. యథోక్తావ్యవసా యా దేవ తద్విశేషాపేక్షాత్ సంశయే నాసంశయో నాత్యంత సంశయోవా.

6. సూ. నిశ్చయజ్ఞానమును గలిగించు విశేషధర్మములు లేని సమాన ధర్మాదిజ్ఞానమువలన సంశయ విషయమందు సంశయము లేకపోవుటగాని ఎడతెగని సంశయము గాని కలుగదు.

ఇది సిద్ధాంతసూత్రము. ఇది స్తంభము గాదు పురుషుఁడు అని తెలిపెడిక రచరణాదులును చలనాదీకమును లేనపుడు సంశయము కలుగక మానదని భావము.

మూ. యత్ర సంశయస్తత్రైవ ముత్తరోత్తర ప్రసంగః.

7. సూ. సంశయము గలిగిగవోట నెల్ల ఇట్లే యత్తరోత్తర పరీక్ష చేయవలయును.

ఇది సంశయ పరీక్షాప్రకరణము

మూ. ప్రత్యతాదీనా మప్రామాణ్యం తై కాల్యాసిద్ధేః.

8. సూ. వస్తు విషయక జ్ఞానమును గలిగించు ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములు భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములు మూడిటియందు ఉండుట శక్యము గాదు గాన అవి ప్రమాణములు గావు. ఇది పూర్వపక్షసూత్రము

మూ. పూర్వం హి ప్రమాణసిద్ధౌ సేంద్రియార్థ సన్నికర్షాత్ ప్రత్యక్షోత్పత్తిః.

9. సూ. ప్రమేయముకంటె మొదటనే ప్రమాణము సిద్ధించునన్నచో ప్రమాణముకంటెఁ బూర్వముప్రమాణముచేఁ దెలియఁదగు ప్రమేయ విషయములు లేవు గాన ఇంద్రియార్థ సంనికర్షవలనఁ బ్రత్యక్షము గలుగుననుట కుదురదు. ముందు వస్తువు తరువాత దానిని దెలుపు ప్రమాణము ఉన్నఁగాని ఆ వస్తు విషయకజ్ఞానము గలుగదని భావము. ఇదియుఁ బూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. పశ్యాత్సిద్ధౌ నప్రమాణేభ్యః ప్రమేయసిద్ధిః.

10 సూ. ప్రమేయ వస్తువుకంటెఁ దరువాతనే ప్రమాణము సిద్ధించు నన్నచో ప్రమాణములవల్ల, ఆ ప్రమాణములచేఁ దెలియఁదగు ప్రమేయ వస్తువులు సిద్ధింపవు.

ముందే వస్తువులు గలుగునన్నచో ఆ వస్తువులను దెలుపు ప్రమాణములు లేనపుడు ఆ వస్తువులను దెలికొనుట కుదురదని భావము. ఇదియుఁ బూర్వపక్ష సూత్రము.

మూ. యుగవత్సిద్ధౌ ప్రత్యర్థ నియతత్వాత్ క్రమవృత్తి త్వా భావో బుద్ధీనాం.

11. సూ. ప్రమాణ ప్రమేయము లోకసారె సిద్ధించునన్నచో తత్త ద్విషయక బుద్ధులు ప్రతియర్థమందును నియతమై యుండుటవలన అవి క్రమముగఁ గలుగుట సంభవింపదు. ఇదియుఁ బూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. తై కాల్యాసిద్ధేః ప్రతిషేధానుపపత్తిః.

12. సూ. ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములు మూడు కాలములందు సిద్ధింపవు గాన ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములకుఁ బ్రామాణ్యము లేదని నిషేధించిన యెడల ఈ నిషేధము గూడ మూడు కాలములందు సిద్ధింపకపోవుటవలనఁ బ్రత్యక్షాదులకుఁ బ్రామాణ్యము లేదని నిషేధించుటకు వీలులేదు.

మొదటనే ప్రత్యక్షాదుల ప్రామాణ్యమునకు నిషేధము సిద్ధించునన్నచో నిషేధింపఁదగినదే లేకవుదు నిషేధింపఁబడునది యేది? తరువాతనే నిషేధము సిద్ధించునన్నచో మొదట నిషేధము లేకపోవుటవలన నిషేధింపఁదగినది సిద్ధింపదు. రెండును ఒకసారె సిద్ధించునన్నచో నిషేధింపఁదగిన దాని యస్త్యిత్వమును ఆంగీకరించుటచే నిషేధించుటవలనఁ బ్రయోజనమేమి? మూడు కాలములలోను ప్రత్యక్షాదుల ప్రామాణ్యమును నిషేధించుటకు వీలులేకపోవుట వలనఁ బ్రత్యక్షాదుల ప్రామాణ్యము సిద్ధించునని భావము. ఇది సిద్ధాంత సూత్రము.

మూ. సర్వప్రమాణ ప్రతిషేధాచ్చ ప్రతిషేధానుపపత్తిః.

13. సూ. ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములన్నిటికిని బ్రామాణ్యమును నిషేధించుటవలనను “ప్రత్యక్షాదులకుఁ బ్రామాణ్యము లేదు” అని నిషేధించుట తగదు.

ఏదైన సాధింపవలయు నన్నచో ఏదేని యుదాహరణమును జూపి సాధింపవలయును. ఆ యుదాహరణముగూడఁ బ్రత్యక్షాది ప్రమాణసిద్ధమై యగును. అన్ని ప్రమాణములను నిషేధించుటచేఁ బ్రత్యక్షాది సిద్ధమైన యుదాహరణములే యుండవు. అవే లేకపోయినపుడు ఇంక సాధించుటయు నిషేధించుటయు ఎట్లు గుదురును. కాన ఈ నిషేధము తగదని భావము.

మూ. తత్ప్రమాణ్యే వాన సర్వప్రమాణ ప్రతిషేధః.

14. సూ. ప్రత్యక్షాదులకుఁ బ్రామాణ్యమును నిషేధించుటకుఁ జూపిన యుదాహరణము ప్రమాణమన్నచో ఈ ప్రత్యక్షాది ప్రమాణమనినన్నిటినిగూడఁ బ్రతినిషేధించుట తగదు.

మూ. తై కాల్యా ప్రతిషేధశ్చ శబ్దాదాత్తోద్య సిద్ధివ త్తత్సిద్ధే

15. సూ. ధ్వనినిబట్టి తత్పూర్వసిద్ధములగు వాద్యవిశేషాదులు సిద్ధించునట్లు ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములగుబట్టి తత్పూర్వసిద్ధములగు ప్రమేయములు సిద్ధించుచుండుటవలన “త్రికాలములందు సిద్ధించకపోవుటవలనఁ బ్రత్యక్షాదులకుఁ బ్రామాణ్యము లేదు” అని నిషేధించుట, తగదు.

వాద్యాదులు మోయించిన కాలఁదిసేపటికి వాని ధ్వని వినఁబడును. ఆ ధ్వనినిబట్టి తత్పూర్వకాలసిద్ధములగు వాద్యవిశేషాదులు ఊహింపఁబడును. అట్లే ప్రమాణములైన బట్టి పూర్వసిద్ధములగు ప్రమేయములు ఊహింపఁబడునని భావము.

మూ. ప్రమేయా చ తులాప్రామాణ్యవత్

16. సూ. త్రాసుయొక్క ప్రామాణ్యమువలెఁ బ్రమేయత్వమును సిద్ధించును.

బరువును దెలుపు సాధనమైన త్రాసు ప్రమాణము. దీనికి విషయమైన బరువుగల బంగారము మొదలగునవి ప్రమేయములు. ఆ తూచఁబడిన బంగారమునుబట్టి త్రాసు యొక్క మధ్యభాగము నిశ్చయించఁబడును. పిదప త్రాసు యొక్క మధ్యభాగము తెలియుటలో ఆ బంగారము మొదలగునవి ప్రమాణములగును. త్రాసు యొక్క మధ్యభాగము ప్రమేయమగును. ఇట్లే తెలిసికొనఁ దగినది గాన ఆత్మప్రమేయము. జ్ఞానము గలిగించుటలో స్వతంత్రమైనది గాన ఆత్మ ప్రమాణము. మొ.

అవతారిక :- ప్రత్యక్షాదులు ఇతర ప్రమాణముచే సిద్ధించునా ప్రమాణము లేకుండనే సిద్ధించునా పరీక్షింపఁబడుచున్నది.

మూ. ప్రమాణతః సిద్ధేః ప్రమాణానాం ప్రమాణాంతర సిద్ధి ప్రసంగః.

17. సూ. ప్రమాణాంతరముచేతఁ బ్రత్యక్షాది ప్రమాణములు సిద్ధించునని స్వీకరించినచోఁ బ్రత్యక్షాదులకంటె నింకొక ప్రమాణము గూడఁ గలదని యంగీకరించవలసి వచ్చును.

ఆ ప్రమాణము ఇంకొక ప్రమాణముచేత సిద్ధించుననవలసి వచ్చి దాని కింకొక ప్రమాణము దీనికింకొక ప్రమాణము అని యిట్లు అవ్యవస్థాదోషము సంభవించును. ఇది పూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. తద్వినివృత్తేర్వా ప్రమాణసిద్ధివత్ ప్రమేయసిద్ధిః.

18. సూ. ప్రమాణాంతరము లేకుండనే ప్రత్యక్షాది ప్రమాణములు సిద్ధించునన్నచో అట్లే ప్రమేయములును సిద్ధించును. ఇదియుఁ బూర్వపక్ష సూత్రము.

మూ. న, ప్రదీప ప్రకాశ సిద్ధివత్ తత్సిద్ధిః.

19. సూ. దీపపు వెలుగువలెఁ బ్రత్యక్షాది ప్రమాణములు సిద్ధించును గానఁ బ్రమాణాంతరముల నంగీకరింపవలసి వచ్చునని గాని యితర ప్రమాణము లేకుండనే ప్రమాణములవలెఁ బ్రమేయములును సిద్ధించునని గాని యనరాదు.

ఇది సిద్ధాంతసూత్రము. దీపపు వెలుగు చీకటిలోఁ బదార్థములను బ్రకాశింపఁజేయుచుఁ గన్నులకు సహకారి యగును. కాన దీపపు వెలుగు కూడ బ్రత్యక్ష ప్రమాణమే. కన్నులచే దీపపు వెలుగును దెలికొందుము. ఇటులు ఒక ప్రత్యక్ష ప్రమాణము మఱొక ప్రత్యక్షముచే గ్రహింపఁబడును. బాహ్యవస్తు జ్ఞానమునఁబట్టి యింద్రియశక్తి, ఆ యింద్రియములకు బాహ్యవస్తులకుఁ గల సంబంధము. ఊహింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు అనుమానముచేఁ బ్రత్యక్షజ్ఞానములు సిద్ధించుచున్నవి. ఈ విధముగఁ బ్రత్యక్షాదులు నాలుగింటిలో ఏదో యొకటి యింకొకదానికి సహకారి యగును. కాన ఈ నాలుగింటికంటె వేఱొక ప్రమాణమును అంగీకరించుట గాని ప్రమాణాంతరము లేకుండ స్వతస్సిద్ధముగ ప్రమాణ ప్రమేయసిద్ధి కలుగుటగాని జరగదని భావము.

ఇది ప్రమాణ సామాన్య పరీక్షాప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. ప్రత్యక్ష లక్షణానువపత్తి సమగ్రవచనాత్.

20. సూ. బ్రత్యక్ష లక్షణము సమగ్రముగాఁ జెప్పకపోవుటవలనఁ బ్రత్యక్షలక్షణము ఉపపన్నమైనది గాదు.

ఆత్మ మనస్సన్నికర్షము లేనిచోఁ బ్రత్యక్షము గలుగదు కాన లక్షణములో ఆత్మ మనస్సన్నికర్షజన్యమని కూడఁ జేర్చవలయునని భావము. ఇదే ముందు సూత్రములోఁ జెప్పఁబడుచున్నది.

మూ. నాత్మ మనసోః సన్నికర్షాభావే ప్రత్యక్షోత్పత్తిః.

21. సూ. ఆత్మ మనస్సుల సన్ని కర్షము లేనిచో, బ్రత్యక్షము గలుగదు.

మూ. దిగ్దేశకాలాకాశేష్వప్యేవ ప్రసంగః

22. సూ. ఇట్లే దిక్కులు దేశము కాలము ఆకాశము వీనియొక్క సంబంధము లేనిదే ప్రత్యక్షము గలుగదు.

ఇందుచే లక్షణములో ఆత్మ మన స్సన్నికర్షజన్యమనియు దిగ్దేశాని సంబంధజన్యమనియు, జేర్చవలె నని భావము. పైమూఁడు సూత్రములు పూర్వ పక్షసూత్రములు.

మూ. జ్ఞానలింగత్వాదాత్మనో నావరోధః.

23. సూ. జ్ఞానము ఆత్మకు సూచకముగాన, బ్రత్యక్ష లక్షణముతో ఆత్మ సంగ్రహింపబడకపోలేదు.

ఆత్మసంయోగములేనిదే అసలు ఏవిధమైన జ్ఞానము గలుగదు. కాన ఆత్మ సంగ్రహింపబడినట్లే యగును. అందుచే స్పష్టముగా తెలియబడుచున్నందున ఆత్మసంయోగజన్యమని లక్షణములో, జెప్పబడలేదని భావము. దిగాదులు ప్రత్యక్షమలకు, గారణమనుటలో ప్రమాణము లేదనియు, దెలియునది.

మూ. తదయోగపద్యలింగత్వాచ్చ న మనసః.

24. సూ. ఒకమాటుగా అనేక జ్ఞానములు పుట్టకపోవుట మనస్సున్న ఁటలో సూచకముగాన లక్షణములో ఆత్మ సంగ్రహింపబడకపోలేదు.

ఆత్మకు మనస్సుతో మనస్సుకు ఇంద్రియములతోను సంకర్షమున్ననే ని ఏవిధమైన జ్ఞానమును గలుగదు గాన మనస్సన్నికర్షజన్య మని లక్షణములో, జెప్పకపోయినను స్పష్టముగా, దెలియనే తెలియుచున్నది. కాన సంయోగ మనునది సంగ్రహింపబడినట్లే యగును. కాన లక్షణములో, విశలేదని భావము.

మూ. ప్రత్యక్ష నిమిత్తత్వాచ్చేంద్రియార్థయోః సన్నికర్షస్య వచనం.

25. సూ. ప్రత్యక్షాది సర్వప్రమాణములకు ఆత్మ మన స్సన్నికర్షము ఇంద్రియార్థసన్నికర్షము ప్రత్యక్షమునకు మాత్రమే నిమిత్తము

అందుచేత ప్రత్యక్షలక్షణముతో నింద్రియార్థ సన్నికర్షము ప్రత్యక్షమునకు హేతువని మాత్రమే వేటుగఁ జెప్పఁబడెను.

మూ. సుప్తవ్యాసక్త మనసాం చేంద్రియార్థయోః సన్నికర్ష నిమిత్తత్వాత్.

26. సూ నిదించిన వారికిని ఇతర విషయములందుఁ దగుల్కొనిన మనసుగల వారికిని జ్ఞానము గలుగుటతో ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షమే ప్రధాన నిమిత్తమగుటచేత ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షజన్య మనియె గాని ఆత్మమనస్సన్నికర్షజన్యమని కూడఁ బ్రత్యక్షలక్షణముతోఁ జేర్పఁబడలేదు.

నిదించువానికిని విషయాంతరమును ధ్యానించువానికిని హఠాత్తుగాఁ గలిగిన ధ్వని మొదలగునవి మేల్కొల్పి పస్తుత విషయముందుఁ బ్రవృత్తిగల వానిని గాఁజేయును. అప్పుడు ముఖ్యముగ ఇంద్రియములె పనిచేయును. కాని ఆత్మ ప్రయత్నపూర్వకముగా తెలిసికొనఁగోరి మనస్సును ప్రేరేపింపదు. మనస్సు ఇంద్రియములతో ఈ పని చేయుమని నియోగింపదు. ఇట్లు నియోగింప నక్కరలేకుండనే ఆయా శబ్దాదులను ఇంద్రియములు గ్రహించును. కాని లక్షణముతో ఇంద్రియార్థ సన్నికర్షజన్యమని చెప్పఁబడెనని భావము.

మూ. తైశ్చావదేశో జ్ఞానవిశేషాచాం.

27. సూ. ఆయా ఇంద్రియముల కాయా విషయములతో సన్నికర్షమునుబట్టి యా యా జ్ఞానవిశేషముల వ్యవహారమును గలుగుచున్నది కానఁ బ్రత్యక్షముతో నింద్రియార్థ సన్నికర్షయే ముఖ్యము. ముక్కుచే వాసన చూచుట, కంటిచేఁ జూచుట, నాలుకచే రుచి చూచుట మొదలగు జ్ఞానవిశేషములు గలుగుచున్నవి. ముక్కుచే వాసన చూచుట మొదలగు వానిని ప్రాణప్రత్యక్షము చాక్షుషప్రత్యక్షమని రాస్యప్రత్యక్షము ఇత్యాది వ్యవహారములును గలుగు చున్నవి. కాన ఇంద్రియార్థసన్నికర్షయే ముఖ్యమని భావము.

మూ. వ్యాహతత్వా దహేతుః.

28. సూ. ఆత్మ మనస్సన్నికర్షము లేనిచో ఇంద్రియములు విషయములను గ్రహింపలేవు గాన ఇంద్రియార్థసన్నికర్షము ప్రత్యక్షజ్ఞానమునకు హేతువు గాదు. ఇది పూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. నార్థ విశేషప్రాబల్యాత్.

29. సూ. ఇంద్రియార్థసన్నికర్షము ముఖ్యమగుటవలన అదియే ప్రధానమని తెలుపుటకె యింద్రియార్థసన్నికర్షజన్యమని చెప్పబడెను గాని అత్మమనస్సన్నికర్షయుఁడదని చెప్పటకుఁ గాదు కానఁ బైనిజెప్పిన దోషము లేదు.

మూ. ప్రత్యక్ష మనుమాన మేక దేశ గ్రహణా దుపలభ్యైః.

30. సూ. అవయవిలోని యొక యవయవభాగమనబట్టి సంపూర్ణజానము గలుగుచున్నది గానఁ బ్రత్యక్ష మనుమానమె యగును.

పొగచే నిప్పును అనుమానించినట్లు ప్రత్యక్షసిద్ధమైన వృక్షములోని యొకభాగమయిన మొదలును జూచి మిగిలిన వృక్షమంతటిని ఊహించి తెలిసికొనవచ్చును గాన ఇది యనుమాన ప్రమాణము లోనే గతార్థమగునని పూర్వపక్షము.

మూ. న, ప్రత్యక్షేణ యావత్ తావదప్యవలంభాత్.

31. సూ. ప్రత్యక్షముచే నేదో కొంతభాగమైనను దెలియఁబడుటవలన నిది యనుమానములో గతార్థమగు ననరాదు. వృక్షములో ఏక దేశజ్ఞానము గూడఁ బ్రత్యక్షముచేతఁ గాక మఱియొకదానిచే సిద్ధింపదు గానఁ బ్రత్యక్షమెట్లును అవసరమే. ప్రత్యక్షముచేతనే సమస్తవృక్షమును దెలియుటచే మూలభాగమును ప్రత్యక్షముచేతను తరువాతి భాగమును భాగములును అనుమానముచేతను గ్రహించి జ్ఞానగౌరవమును పొందుట వ్యర్థమని భావము.

మూ. నచై కదేశోపలబ్ధి రవయవి సద్భావాత్.

32. సూ. అదియును గాక అవయవము ప్రత్యక్షమగు కాలమందును అవయవి యుండుటవలన చక్షుస్సంయోగాదులకుఁ బ్రత్యక్ష ముద్ధగింపఁబడదు గానఁ బ్రత్యక్ష మనుమాన మనరాదు.

ఇది ప్రత్యక్ష పరీక్షాప్రకరణము

మూ. సాధ్యత్వాదవయవిని సందేహాః.

33. సూ. అవయవములకింటి వేఱుగా అవయవి యున్నదని సాధింపఁదగియుండుటవలన అవయవములకింటి వేఱుగా అవయవి యనునది యున్నదా యను సందేహము గలుగుచున్నది.

ఒకటి సాధనమును సాధ్యమును గాదు. అవయవియైన వృక్ష మిట సాధింపఁదగిన దగుటవలన ఆ సాధింప దగిన దాని విషయములో మరల నది సాధనముగా నుండరాదు. కాన ఈ హేతువు సరియగు హేతువుగాదు. అందుచే అవయవి యందునిశ్చయజ్ఞానము గలుగుటలేదు అని వూర్వపక్షము.

మూ. సర్వాగ్రహణ మవయవ్యసిద్ధేః.

34. సూ. అవయవములకింటి వేఱుగా అవయవి నిర్దింపకపోయినచో సర్వపదార్థములను గ్రహించుటకు వీలపడదు.

అవయవములకన్న వేఱుగా అవయవి యుండదు అని కొందఱు మతము. దానికిది ఖండనము అణువులు అతీంద్రియములు గానఁ బరమాణువుల కూడిన కంటికిఁ గనిపింపదు. అవయవి లేదన్నచో అణువుల సమదాయ రూపమైన ద్రవ్యాదులు గ్రహింపఁబడక పోవలసివచ్చును. ఈ కుండ నల్లనిది, ఒకటి, పెద్దది, పట్టుకొనఁబడినది అని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఈ వ్యవహారమును బట్టియు ఘటాదులు గ్రహణాది విషయములగుటనుబట్టియు అవయవి వేఱుగా నున్నట్లు తెలియుచున్నదని భావము.

మూ. ధారణాకర్షణోపపత్తేశ్చ.

35. సూ. ద్రవ్యాదుల ధారణము ఆకర్షణమును ఉపపన్నమగుట వలన అవయవములకన్న అవయవి వేఱుగా నున్నది.

మూ. సేనా వన పత్ గ్రహణ మితి చేన్నాతీంద్రియత్వా దణూనాం.

36. సూ. దూరమందున్న సేనను వనమును విడిగా అశ్వరథ భటాదికముగను శాఖాలతా వృక్షాదికముగఁ గత సమూహముగా గ్రహించునట్లు గ్రహింపవచ్చున్నచో అవయవములైన అణువులు అతీంద్రియ విషయములు

గానఁ బ్రత్యక్షము గాకపోవలసివచ్చును అందుచే అవయవములకంటె ఆవయవి వేఱయినది కాదనరాదు.

ఇది ఆవయవి పరీక్షాప్రకరణము

—:(0):—

మూ. రోధోపఘాత సాదృశ్యేభ్యో వ్యభిచారా దనుమానో మప్రమాణం.

37. సూ. గట్టువేయుటచే నదినిండుట, గూటి కపాయము గలుగుటచే బీమలు గుడ్డను దీసికొనిపోవుచుండుట, సదృశద్వనినిబట్టి నెమలి కూత మొదలగు వర్షానుమాన కారణములు వ్యభిచరించుటవలన అనుమానము ప్రమాణము గాదు.

నది నిండుటచేత వర్షము కురిసినదనెడి అనుమానములో నది నిండుటకు వర్షము కురియుటవలననే గాక నది క్రింద గట్టువేయుటవలనఁ గూడ నది నిండు వచ్చును గాన వర్షము కురిసినదనెడి అనుమానము నియతము గాదు. కాన ఈ అనుమానము ప్రమాణము గాదని భావము ఇట్లే బీమలు గుడ్డను దీసికొని పోవుటకు వర్షమువలననే గాక బీమల గూటికేదైన నపాయము వచ్చినచో అవి తమ గుడ్డను దీసికొనిపోవుటయు సంభవింపవచ్చును. అందువలన వర్షమువల్లనే బీమలట్లు చేయుచున్నవనుటకు వీలులేదు. కాన నీ అనుమానమును అప్రమాణ మని భావము. నెమలివలె నెవరైనఁ గూసినచో ఆ కూతనుబట్టి వేఘము ననుమానించుట కుదురదుగాన అదియు ప్రమాణము గాదు. కాన అనుమానము వస్తునిర్ణయము చేయుటలోఁ బ్రమాణము గాదని యాక్షేపము.

మూ. నైక దేశ త్రాస సాదృశ్యేభ్యోఽర్థారతరభావాత్,

38. సూ. కారణైక దేశములగు కేవల జలవృద్ధికంటెను పిపిలికా భయముకంటెను. సమానధ్వనికంటెను ఇతరమైన యర్థవిశేషములు సరియగు హేతువులందుండుట వలన అనుమానము అప్రమాణ మనరాదు.

గట్టువేసినపుడు కేవల జలవృద్ధి మాత్రమే యుండునుగాని తృణకాష్టములు నురుగు ప్రవాహవేగమును ఉండవు కానఁ గేవల జలసమృద్ధినిబట్టి వరానూ ఊనము చేయుట తగదు. అట్లే అన్నిచోట్ల గుడ్డను దీసికొనిపోవు. బీమల

గుంపునుబట్టి వర్తమానము చేయఁదగును గాని కేవల మొక్కచోట కంఠాదు పడిన కొంచెము చీమలచే వర్తమానము చేయరాదు విశేషపరిజ్ఞానము లేకపోవుటవల్ల సదృశద్వనివల్ల నెఱుఁగి కేవల యనుభవము గలుగును గాని విశేషపరిజ్ఞానమున్నచోట అట్లు భ్రమకలుగఁడు. కాన సరియగు కారణములను జెప్పలేని వానిదే యీ దోషము. కాన అనుమానము ప్రమాణమైనదే గాని యప్రమాణమైనది గాదని భావము.

ఇది అనుమానపరీక్షా ప్రకరణము

మూ. వర్తమానాభావః పతతః పతిత పతితస్య కాలోపపత్తేః.

39. సూ. ఫలము పడుచున్నపుడు కనిపించు పడినచోటునుబట్టి భూతకాలమును పడఁదగినచోటునుబట్టి భవిష్యత్కాలమును మాత్రమే గోచరించుచున్నది కాని పడుచున్నచోట కనిపింపకపోవుచో వర్తమానకాల మనునది లేదు.

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము. ఫలము పడినట్టియు, బడఁబోవునట్టియుః ప్రదేశము మాత్రము గనిపించును. పడుచున్న ప్రదేశము గనిపించుటలేదు గాన మూఁడవదగు వర్తమానము లేదు అని శంక.

మూ. తయోరప్యభావో వర్తమానాభావే తదపేక్షత్వాత్,

40. సూ. వర్తమానకాలము లేదన్నచో వర్తమానకాలము నాధారము చేసికొని ప్రవర్తిల్లినవగుటవల్ల భూతభవిష్యత్కాలములును లేకపోవలసివచ్చును.

కాలమును మనునది ప్రదేశమునుబట్టి గాక క్రియనుబట్టి ప్రవర్తిల్లును. పతనక్రియ మగినచో అది పడిన కాలము అన గా భూతకాలమగును. పతనక్రియ యింక బయలుదేలు నన్నచో అది పడఁదగిన కాలము భవిష్యత్కాలమగును. ఆ ద్రవ్యమందు పతనకాలమే లేనచో నింక మగిసిన - మగియఁబోవు కాలములేట్లు సిద్ధించును.

మూ. నాతీతానాగతయో రితరేతరయో రితరేత రాక్షేతా సిద్ధిః.

41. సూ వర్తమానకాలము లేకుండఁగనే భూతభవిష్యత్కాలము తొకదానినిబట్టి యొకటి సిద్ధించునన్నచో అన్యోన్యశయ దోషము గలుగును గాన అట్లనరాదు.

భవిష్యత్కాలములో వస్తుసిద్ధిలేదు. భూతకాలము లో వస్తుసిద్ధి నశించును. కనుక దేనినిబట్టి ఏది సిద్ధించును. సిద్ధమైన వస్తు వింకొకవస్తువును సిద్ధింపఁ జేయును. కాని భూతభవిష్యద్వస్తువులు సిద్ధము గావివే. కాన దేనిచే దేనిని సిద్ధింపఁ జేయును. కాన వర్తమానము నొప్పితీరవలయునని భావము హాస్య దీర్ఘములు మోఱకపల్లములు నీడవెలుగులు మొదలగు వానియందుఁజేతె నిట విశేష హేతువులు లేకపోవుటవలన ఒకదానినిబట్టి యొకటి సిద్ధింపవని భావము.

మూ. వర్తమానానావే సర్వాగ్రహణం ప్రత్యక్షానుపపత్తేః.

42. సూ. వర్తమానకాలము లేనపుడు వస్తుప్రత్యక్షమే కుదుడదు కాన స్వశబ్దపదార్థములును గ్రహింపఁబడక పోవలసివచ్చును.

ఇంద్రియములకు పదార్థములు ప్రత్యక్షమగుట వర్తమాన విషయము. అందువలన వర్తమానము లేనపుడు ఏదియు గ్రహింపఁబడదు. అట్టి ప్రత్యక్షమే కుదురనపుడు ఇతర జ్ఞానములును సఃభవింపవని భావము.

మూ. కృతతా కర్తవ్య తోపపత్తే స్తూభయథా 'గ్రహణం.

43. సూ. వర్తమాన కాలికమగు ఘటాదులకు భూతభవిష్యత్కాలిక వ్యవహార ముపపన్నమగుట వలన వర్తమానమునకు తెండు విధముల గ్రహణము గలుగును.

వర్తమానకాలమందలి ఘటవిషయములో ఘటము నల్లఁగా నుండెను వెట్టినిది కాఁగలదు అను భూతభవిష్యద్కాలిక వ్యవహారము గ్రహింపవచ్చును. వచ్చుచున్నాను వండుచున్నాను ఇత్యాది వర్తమానరూపములలో వర్తమానకాల సమీపజన్యములగు భూతభవిష్యత్కాల తోభయ మైన యర్థమును ప్రతీయ మానమగుచుండును. వండుచున్నాను అనఁగా ప్రొయ్యిమీద కుండపెట్టుట మొదలుకొని వండిన పదార్థము క్రిందకు దింపుటవఱకుఁ గలుగు క్రియా భాహుళ్యము తోఁచునని భావము.

ఇది వర్తమానపరీక్షాప్రకరణము

మూ. అత్యంత ప్రాయోగిక దేశ సాధర్యా దుపమానాసిద్ధిః.

44. సూ. అత్యంత సాధర్యమునుబట్టియు, బహుళసాధర్యమును బట్టియు, ఏక దేశసాధర్యమునుబట్టియు ఉపమానము ప్రవర్తిల్లదు.

అత్యంతసాధర్య :- గోవువలె గోవు ఉండదు. బహుళసాధర్య :- గోవు మహిషమువలె నుండును. ఏకదేశ :- ఆవగింజవలె మేరు పర్వతముండును. ఇత్యాదులనుబట్టి యుపమానము ప్రవర్తిల్లదని భావము.

మూ. ప్రసిద్ధ సాధర్యాదుపమానసిద్ధే ర్యథోక్త దోషానుపవృత్తిః.

45. సూ. ప్రసిద్ధ సాధర్యమునుబట్టి యుపమానము సిద్ధించుటవలన, బైనిజెప్పిన దోషము పట్టదు.

మూ. ప్రత్యక్షే ణాఽ ప్రత్యక్షసిద్ధేః.

46. సూ. ప్రత్యక్షమగు దానిచేత, బ్రత్యక్షముగాని వస్తువు సిద్ధించుట వలన ఉపమానమును వేఱుగా నింకొక ప్రమాణముగ, జెప్ప నవసరము లేదు.

ప్రత్యక్షమగు పౌగచేత నిప్పును గ్రహించినట్లు ప్రత్యక్షమగు గోవుచేత అప్రత్యక్షమగు గవయ మృగమును గ్రహింపవచ్చును గాన అనుమానముతోనే గతార్థమగును గాన ఉపమానప్రమాణము అనవసరమని పూర్వపక్షము.

మూ. నాఽ ప్రత్యక్షే గవయే ప్రమాణార్థ ముపమానస్య పశ్యామ ఇతి.

47. సూ. గవయ మృగము ప్రత్యక్షము గానప్పుడు ఉపమానమును ప్రమాణముగా, జెప్పవలసిన ప్రయోజనము కనిపింపదు.

నిప్పు గనిపింపనప్పుడే పౌగచే నిప్పు ననుమానింతుము కాని నిప్పు గనిపించినచో అనుమానమునకే యవసరము లేదు. ఇక్కడ అట్లుగాక గవయ మృగమును జూసినప్పుడు “గోవువలె గవయమృగముండును” అనెడి యాప్త వాక్యమునుబట్టి యుపమానమున ఇదిగదా గవయమృగము అని స్మరింతుము గాని గవయమృగమే కనిపింపనిచో ఉపమానమునే ప్రమాణముగా, జెప్పనవసరము లేదు. వ్యాప్తిజ్ఞానము లేనందువల్లను ప్రత్యక్షము గాని గవయమృగమందు అనుమానముతో, గూడిన నిశ్చయజ్ఞానము గూడ, జూడమని భావము.

మూ. తథే త్యుపసంహారాదుపమానసిద్ధే ర్నా విశేషః.

48. సూ. అట్లే యని వాక్యమును ముగించుటవల్ల ఉపమానము సిద్ధించుచున్నది గాన రెండిటికి అభేదము లేదు.

గోవు ఎట్లున్నదో అట్లే గవయమృగమును అనుజ్ఞానమువల్ల ఉపమానము సిద్ధించుచున్నది గాన ఉపమానమును అనుమానమును వేతైనవే గాని రెండును ఒక్కటిగావని భావము. అట్లేయని చెప్పుటవల్ల ఉపమానము దృష్టాంతరూపమైనది. దృష్టాంతము అనుమానమునకుఁ గారణము గానఁ గారణరూపమయిన యుపమానమును గార్యరూపమయిన అనుమానమును ఒకటిగానేరవని భావము

ఇది ఉపమాన పామాణ్య పరీక్షాప్రకరణము

మూ. శబ్దోఽనుమాన మర్థస్యానుపలబ్ధే రను మేయత్వాత్

49. సూ. అర్థము ప్రత్యక్షముగా లభింపక శబ్దముచే అనుమానింపఁ దగియుండుటవలన శబ్దప్రమాణము అనుమానములో అంతర్భవించును.

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. ఉపలబ్ధే రద్ధిప్రవృత్తత్వాత్.

50. సూ. అర్థజ్ఞానము రెండువిధములుగ లేకుండుటవలన శబ్దప్రమాణము అనుమానములోనే అంతర్భవించును.

ఇదియుఁ బూర్వపక్షసూత్రము, శబ్దప్రమాణమును వేరుగా నంగీకరించి నప్పుడు శబ్దప్రమాణమువల్ల ఒకవిధమైన యర్థజ్ఞానమును అనుమాన ప్రమాణము వల్ల మఱియొక విధమైన యర్థజ్ఞానమును గలుగక యొక్కవిధముగానే గలుగుట వలన రెండిటికి భేదము లేదని భావము.

మూ. సంబంధాచ్చ.

51. సూ. అనుమాన ప్రమాణములో సాధనసాధ్యములగు ధూమాగ్నులకు నియతసంబంధమున్నట్లే యిక్కడను శబ్దార్థములకు నియత సంబంధముండుటవలనను శబ్దప్రమాణము అనుమానములో అంతర్భవించును.

ఇదియుఁ బూర్వపక్షసూత్రమే.

మూ. ఆప్రోపదేశ సామర్థ్యా చ్చబ్దా దర్థే సంపత్యయః.

2 సూ. ఆప్రోపదేశమందలి యాకాంక్షా యోగ్యతాది సామర్థ్యముచేత శబ్దమువల్ల అర్థజ్ఞానము గలుగును గాన నిది యనుమానములో అంతర్భవింపదు.

వ్యాప్తి నపేక్షింపని యాకాంక్షా యోగ్యతాది జ్ఞానమువల్ల అర్థప్రత్యయము గలుగునని భావము. అనుమానములో వ్యాప్తిజ్ఞానమున్న గాని అర్థప్రత్యయము గలగదు. కాన అర్థజ్ఞానము రెండువిధములుగ లేదని చెప్పరాదు కనుక శబ్ద ప్రమాణమును అనుమానప్రమాణమును భిన్నములే. ఎక్కడెక్కడ పొగ యుండునో యక్కడక్కడ నిప్పు ఉండు ననుసాహచర్య నియమము వ్యాప్తి. ఒకపదమునకు ఏ పదములేనిచో అన్వయము గుదురదో యా పదము కలిగి యుండుట యాకాంక్ష. ఉదా:- గోవు గుఱ్ఱము ఏనుగు. ఇందు ఆకాంక్ష లేదు. అర్థమునకు బాధలేకపోవుట యోగ్యత. ఉదా:- అగ్ని చేదడుపుచున్నాడు. ఇది అగ్నిచే దడపుట యను సర్థములో బాధ కలదు కాన యోగ్యతలేదు. అది పదముచే సన్నిధి. పదములను గాల వ్యవధానము లేకుండఁబలుకుట సన్నిధి. 'గోవు' అని చెప్పి మఱికొంతసేపటికి 'తీసికొనిరమ్ము' అని పలికినచో వ్యవధానము గలదు కాన సన్నిధి లేదు. ఇవి అర్థజ్ఞానమున కుపయోగించును.

మూ. పూరణ ప్రదాహపాట నానుపలబ్ధేశ్చ సంబంధాభావః

33. సూ. అన్నము అని యనఁగా కడుపు నిండుట. అగ్నియని యనఁగా కాటట, కత్తి యని యనఁగా తెగుట మొదలగునవి గలుగకపోవుట వలన దూమాగ్నులకువలె శబ్దార్థములకు సంబంధము లేదు. కాన శబ్దప్రమాణము అనుమానములో అంతర్భవించు ననరాదు

శబ్దమున్నచోట అన్నాది వస్తువులకు అన్నాది వస్తువులన్నచోట అన్నాది శబ్దములకు నియతసంబంధము లేదు గాన శబ్దము అనుమానము ఒకటే గావు. అట్లన్నచో అన్నపదము పలుకఁగా కడుపు నిండవలయును. అన్నరాశి యున్నచోట అన్నపదము ఉండవలయును. అన్నాదిపదములు నోటియందును అన్నాదులు ఇంటియందును గలుగును. కాన నియతసంబంధము లేదు గాన నిది కుదురదని భావము.

మూ. శబ్దార్థ వ్యవస్థానా దప్రతిషేధః.

54. సూ. శబ్దార్థజ్ఞానము ఆ యా జనులు పరస్పరము గావించుకొన్న యేర్పాటునుబట్టి గలుగునది యగుటవలన ధూమాగ్నులకువలె శబ్దార్థములకు స్వాభావికమగు సంబంధమును లేదు.

నిప్పునకు పొగకు దేశకాలములనుబట్టి వాటి సంబంధముగాని గుణము గాని మాటవు. శబ్దార్థములకట్లు గాక నునుష్యులు తాము దేశకాలములనుబట్టి యేర్పాటుచుకొన్న దానినిబట్టి మార్పునొందుచుండును. కాన శబ్దశాస్త్రములు వాని యర్థాదులను బోధింపవలసి వచ్చెను.

మూ. న సామయికత్వా చ్చబ్దార్థ సంప్రత్యయస్య,

55. సూ. శబ్దార్థముల జ్ఞానమునకు ఈ శబ్దమున కీయర్థమును జెప్పవలయునని అభిధానాభిదేయ నియమండుటవలన పై దోషము పట్టదు.

మూ. జాతి విశేషేచానియమాత్.

56. సూ. ఆ యా జాతి విశేషములందు ఈ శబ్దముల కీయర్థమేయను నియమము లేకపోవుటవలన శబ్దమునుబట్టి యర్థజ్ఞానము తత్తజ్జన సమయ సిద్ధమేగాని స్వాభావికము గాదు.

ఒక శబ్దమునే ఋషులు ఒక యర్థమందు ఆర్యులు ఇంకొక యర్థమునందు పామరులు వేతొక యర్థమందు వాడుచున్నారు. వారివారి పరిజ్ఞానమునుబట్టి భిన్నార్థకత్వము గలుగుచున్నది. శబ్దార్థసంబంధము స్వాభావికమైనచో అందఱు కొక్క విధముగానే తోచును. కాన ధూమాగ్నులకువలె శబ్దార్థములకు స్వాభావికసంబంధమును జెప్పి యనుమానములో శబ్దప్రమాణము అంతర్భవించుననుట తగదని భావము.

ఇది శబ్దసామాన్య పరీక్షాప్రకరణము.

మూ. తదప్రామాణ్య మనృత వ్యాఘాత పునరుక్త దోషేభ్యః.

57. సూ. అసత్యము, పరస్పరదోషము, పునరుక్తి యను దోషము లుండుటవలన అదృష్టార్థకమగు వేదవాక్యము ప్రమాణము గాదు.

“పుత్రకామః పుత్రేష్ట్యా యజేత” (పుత్రులను గోరువాఁడు పుత్రేష్టి యను యజ్ఞము చేయవలెను) అని వేదమునఁ జెప్పఁబడెను. ఇతఁ యీ

యాగము చేయఁబడినను కొందఱకుఁ బుత్రులు గలుగుటలేదు. కాన ఈ వేద వాక్యము ఆసత్యమైనది. “ఉదితే హోతవ్యం అనుదితే హోతవ్యం. సమయాధ్యుషితే హోతవ్యం” సూర్యుఁ డుదయింపఁగా హోమము చేయవలయును. సూర్యుఁడు ఉదయింపక ముందు హోమము చేయవలెను సమయము దాటినను హోమము చేయవలెను” అని యొకచోటఁ జెప్పి మఱొకచోట “శ్యావోఽస్యాహుతి మభ్యవహరతి య ఉదితేఽహోతి శబలోఽస్యాహుతి మభ్యవ హరతి యోఽనుదితే జుహోతి శాషశబలా వస్యాహుతి మభ్యవహరతో యః సమ యాధ్యుషితే జుహోతి” (ఉదయించిన పిదప హోమము చేసినచో శ్యావము ఆ యాహుతిని దినును ఉదయింపకము-దె హోమము చేసినచో శబలము ఆ యాహుతిని దినును సమయాతిక్రమణ మొనర్చినచో శ్యావశబలములు ఆ యాహుతిని దినును. అని మఱియొకచోట సూర్యోదయాదుల హోమము చేసినచో అది దుష్టమగును అని తిరుగఁజెప్పుటచే నివి పరస్పర విరుద్ధముగ నున్నవి. “త్రిప్రథమా మన్వాహ త్రిరుత్తమాం” (మొదటి బుక్కునే మూఁడుసార్లు పలికెను చివరి దానినే మూఁడుసార్లు పలికెను) అని చెప్పినదే తిరుగఁజెప్పుటచే బునరుక్త దోషము. ఈ దోషములనుబట్టి వేదవాక్యములు ప్రమాణములుగావని యాక్షేపణము.

మూ. న కర్మకర్తృసాధన వై గుణ్యాత్.

58. సూ. కర్మ కర్త సాధనములందున్న దోషములవల్ల ఆ ఫలములు సిద్ధించుటలేదు గాన అదృష్టార్థక వేదవాక్యములకు ఆసత్యదోషము లేదు.

యథా విధిగాఁ జేయఁబడినచోఁ గర్మాదులవల్ల ఫలితములు గలుగునని భావము.

మూ. అభ్యుపేత్య కాలభేదే దోషవచనాత్.

59. సూ. ఒక కాలమందు హోమము చేయ సంకల్పించి మఱియొక కాలమందుఁ జేయుటలో దోషము చెప్పఁబడినదె గాని విధించిన హోమమును నిషేధించుటకు జెప్పఁబడలేదు కానఁ బరస్పర విరోధము లేదు.

ఒక సమయమునఁ జేయఁదలఁచి యట్లు చేయక మఱియొక కాలమున హోమము చేసినచో అట్లగునని యర్థము గ్రహింపవలయు నని భావము.

మూ. అనువాదోపపత్తేశ్చ.

80. సూ. అనువాదములుగ వానిని గ్రహింప వీలుపడుటవలన ఆద్యష్టార్థక వేదవాక్యములకుఁ బునరుక్తదోషము లేదు.

సార్థకములగు పునరుక్తములను అనువాదము లందురు. నిరర్థకములగు పునరుక్తులు దోషయుక్తములు గాన వర్జనీయములు. పదునొకండు సామిధేను లలో మొదటి సామిధేనిని మూఁడుసార్లు చివరి సామిధేనిని మూఁడుసార్లు పలికినచో అవి అరు అగును. మొదటిది చివరిది గాక మధ్య నున్నవి తొమ్మిది మొత్తము పదునైదు అగుచున్నవి. అవి పదునైదుగుట యిక్కడ సార్థకము గాన అనువా దములగును. కాన దోషము లేదు. “ఇమ మహం బ్రాతృవ్యం పంచద శావరేణ వాగ్వాజేణ బాధే, యోఽస్మాన్ ద్వేష్టి యంచ వయం ద్వేష్మః” ఎవరు మమ్మ ద్వేషింతురో ఎవనిని మేము ద్వేషింతుమో అట్టి యీ బ్రాతృవ్యుని నేను పదునైదుతోఁగూడిన వాగ్వాజముచేత బాధింతును అనుచోఁ బదునైదు చెప్పబడెను.

మూ. వాక్య విభాగస్య చార్థ గ్రహణాత్.

81. సూ. అనువాదముగ విభజింపఁబడిన వాక్యమునకు లోకమున శిష్టులు ప్రయోజన మంగీకరించుటవలన వేదమునఁగూత అనువాదరూపమైన శబ్దము ప్రమాణమేయగు.

లోకమున “వెళ్లు, వెళ్లు” అని దార్థ్యమునకై చెప్పఁబడినచో పునరుక్త దోషము గానట్లే వేదమునఁగూడ నొక ప్రయోజనమునకై చెప్పఁబడిన పునరుక్తి దోషము గాదని భావము.

మూ. విధ్యర్థవాద వచన వినియోగాత్.

82. సూ. విధివాక్యములు అర్థవాదవాక్యములు అనువాదవాక్యములు అని వేదవాక్యములు మూఁడు విధములు.

మూ. విధి ర్విధాయకః.

83. సూ ఒకదానిని శాసించు వాక్యము విధివాక్యము.

“అగ్నిహోత్రం జుహూయాత్ స్వర్గకామః” స్వర్గమును గోరువాఁడు అగ్నిహోత్రమును హోమము చేయవలెను “స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్యః” స్వాధ్యాయము చదువఁదగినది ఇత్యాదులు విధివాక్యములు.

మూ స్తుతిర్నింధా పరకృతిః పురాకల్ప ఇత్యర్థవాదః.

84. సూ. స్తుతి, నింద, పరకృతి పురాకల్పము అని యర్థవాదము నాలుగు విధములుగా నుండును.

విధ్యర్థమును గూర్చి చెప్పినది యర్థవాదముని వ్యుత్పత్తి. సాక్షాత్తు విధ్యర్థమును ప్రశంసించు వాక్యము స్తుతి. ఉదా:- సర్వజ్ఞః వైదేవాః సర్వ మజయన్ సర్వస్యాప్యై సర్వస్యజిత్యై, సర్వమే వైతేరాప్నోతి సర్వం జయతి" దేవతలు సర్వమును జయించువారు సర్వమును పొందుటకై అన్నిటిని జయించుటకై సర్వమును జయించిరి. దానిని దెలియుటచే దీనిచే సర్వమును పొందును సర్వమును జయించును. మొ. అనిష్టబోధనము ద్వారా విధ్యర్థమునఁ బ్రవర్తించునది నింద. ఉదా:- "ఏష నావ ప్రథమోయజ్ఞో యజ్ఞానాం యత్తో త్యోమో య ఏతే నాస్త్వైర్వైకేన యజతే స గర్తే పత త్యుచమేవై త జ్జీర్యతే ప్రవామీయతే" త్యోతిష్టోమ మనెడి యీ యజ్ఞము యజ్ఞములలో మొదటిది. ఈ యజ్ఞముచే యజ్ఞము చేయక మఱియొక యజ్ఞము నెవడు చేయునో వాడు గర్హమునఁ బడును. ఇతఁడే జీర్ణుడగును ప్రమీయుడగును. మొ. పురుష విశేషుని యందలి పరస్కర విరోధము పరకృతి. "ఘర్వా వపా మేవాగ్రేఽభి ఘారయంత్యథ పృషదాజ్యంతదుహ చరకాధ్వర్యవః పృషదాజ్య మేవాగ్రేఽభి ఘారయంత్యగ్నేః ప్రాణాః పృషదాజ్యమి త్యభిదధతి" ముందు వపనే హోమము చేసి పిదప పృషదాజ్యమును అభిఘారము చేయుదురని చెప్పి మరల చరకాధ్వ ర్యులు పృషదాజ్యము అగ్నికి ప్రాణములు గాన నుండు పృషదాజ్యము నభిఘారము చేయుదని పలుకుదురు. మొ. ఇతిహాసము సమాచరింపఁబడిన రీతిగా కీర్తించునది పురాకల్పము. "తస్మాద్వా ఏతేన పురాబ్రహ్మణా బహిష్కృత మాన సామ స్తౌమ మస్తౌషన్ యజ్ఞం ప్రతనవామహే" కనుక పూర్వము ఈ వేదమంత్రముచే బహిష్కృతమానసామ స్తౌమమును స్తోత్రము చేసిక యజ్ఞమును విస్తరింపఁజేయుదుము గాక. మొ.

మూ. విధి విహితస్యానువచనమనువాదః.

85. సూ. విధిని విహితమును అనుసరించి చెప్పట యనువాదము.

విధ్యనువాదము శబ్దవిషయకము. విహితానువాదము అర్థవిషయకము.

మూ. నానువాద పునరుక్తయో ర్విశేషః శబ్దాభ్యాసోప
పత్తేః.

66. సూ. ఉక్తార్థముగల శబ్దము మరల ప్రయోగింపఁబడుచుండుట
వలన అనువాద పునరుక్తములలో విశేషము లేదు.

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. శీఘ్ర తర గమనోపదేశవ దభ్యాసాన్నాఽవిశేషః.

67. సూ. మిగుల త్వరగా వెళ్లుటకు “వెళ్లు వెళ్లు” మని మరల మరల
చెప్పినట్లు విశేషార్థమును జెప్పుటకు మరల జెప్పుటవలనఁ జూనరు క్రికి అనువాద
మునకు విశేషము లేదని చెప్పరాదు.

సార్థమగునపుడు ఆర్థవాదము, నిరర్థకమగునపుడు పునరుక్తదోషమని
భావము.

మూ. మంత్రా యుర్వేద ప్రామాణ్యవచ్చ తత్ప్రామాణ్య
మాప్తప్రామాణ్యాత్.

68. సూ. అపులచేఁ జెప్పఁబడిన మంత్రములు ఆయుర్వేదమును
ప్రమాణములై నట్లే యాపుడగు వేదకర్త యందలి ప్రామాణ్యమునుబట్టి వేద
వాక్యములను బ్రమాణములై యగును.

ఇది శబ్దవిశేష పరీక్షాప్రకరణము

ఇది శ్రీ గౌతమమహర్షి చే రచింపఁబడి

చర్ల గణపతిశాస్త్రి చే అనువదింపబడిన న్యాయమీమాంసా దర్శనమునందు

మొదటి యధ్యాయము.

న్యాయ మీమాంసాదర్శనము

ద్వితీయాధ్యాయము

సంభవభావప్రామాణ్యము

మూ. న చతుష్టవ మైతిహ్యోర్థాపత్తి సంభవా భావ ప్రామాణ్యత్.

1. సూ. ఐతిహ్యము, అర్థాపత్తి, సంభవము, అభావము అనునవియు, బ్రమాణములగుటవలన, బ్రమాణములు నాలుగే గావు.

“ఇతి హ ఊచుః” ఇట్లని యందురు అని పక్షను స్పష్టముగాఁ జెప్పక పరంపరగాఁ జెప్పుకొనఁబడు ప్రవాదము ఐతిహ్యము. ఉదా:- ఈ వటవృక్ష మందు దయ్యమున్నది. మొ. చెప్పఁబడిన యర్థమునుబట్టి యింకొక యర్థము వచ్చుట యర్థాపత్తి ఉదా:- మేఘములు లేనిచో వర్షము కురియదు అని చెప్పఁగా దానినిబట్టి మేఘము లున్నచో వర్షము కురియునను మఱియొక యర్థము వచ్చినది. దేవదత్తుఁడు పగలు తినఁడు కాని బలముగా నున్నాఁడు. అనఁగా రాత్రి తినును అని మఱియొక యర్థము వచ్చినది. మొ. అవినాభావ మైన యర్థమును గ్రహింపఁగా దానితోపాటు ఇంకొక యర్థము అవినాభావముగఁ (తప్పని సరిగ) సంభవించుట సంభవము. ఉదా:- గ్రామములో వేయిమంది యున్నారనఁగా నూఱుమంది గూడ ఉన్నారని చెప్పకుండనే యర్థము వచ్చుచున్నది. లేదనెడి జ్ఞానముచేత నింకొకదాని యస్తిత్వమును గల్పించుట యభావము. ముంగిస లేదు అనుజ్ఞానముచేత ముంగిసకు విరోధియగు సర్పమున్నదని యర్థము గల్పించుట. వీనినిబట్టి ఐతిహ్యదులగు ప్రమాణములు ఇంకను ఉండఁగా ప్రత్యక్షము అనుమానము, ఉపమానము శాబ్దము అని ప్రమాణములు నాలుగే యనరాదని ఆక్షేపణము.

మూ. శబ్ద ఐతిహ్యో నర్థాంతరభావా దను మానేఽర్థా పత్తి సంభవ భావా నర్థాంతర భావాఽచ్యాప్రతిషేధః.

2. సూ. శబ్దప్రమాణమందు ఐతిహ్యమును, అనుమాన ప్రమాణము, దు
అర్థాపత్తి సంభవము అభావములును అంతర్భవించుటవలన "ప్రమాణములు
నాలుగే గావు అని నిషేధింపరాదు.

ఆపుచే జెప్పబడినపుడే ఐతిహ్యము నమ్మదగిన దగును. కాన అది
శబ్దప్రమాణమున అంతర్భవించును. దృష్టములగు కారణములచే అదృష్టములగు
వానిని వ్యాప్తిజ్ఞానముచే నూహించుటయే అనుమానప్రమాణము గాన అర్థా
పత్త్యాదులు అనుమానప్రమాణములో అంతర్భవించునని భావము.

మూ. అర్థాపత్తి రప్రమాణ మనై కంతి కత్వాత్.

3. సూ. అనై కాంతికిమగుట వలన అర్థాపత్తి ప్రమాణము గాదు.

సాధ్యమునందే నియతము గాక మిగిలినచోటఁ గూడ నుండునది
అనైకాంతికిము. మేఘములేనిచో వర్షము గురియదు అనఁగా మేఘములుండఁగా
వర్షము గురియును అని యర్థము వచ్చుచున్నది అని యర్థాపత్తి కుదాహరణము
జెప్పబడినది. ఒకప్పుడు మేఘములున్నను వర్షము గురియుటలేదు గాన ఇది
అప్రమాణమని పూర్వపక్షము చేయబడుచున్నది.

మూ. అనర్థాపత్తా వర్థాపత్యభిమానాత్.

4. సూ. అర్థాపత్తిగాని దానియందు అర్థాపత్తి యని భ్రమపడుటవలన
అట్లు దోచుచున్నదేగాని నిజమునకు అర్థాపత్తికి అనైకాంతికిత్వదోషము లేదు.

మేఘములు లేనపుడు వర్షము కురియదు అనుదానిచే మేఘములున్నచో
వర్షము గురియునని యర్థాపత్తి గలుగుచున్నది. కాని యెచ్చట వర్షమునుబట్టి
మేఘములున్నవను జ్ఞానము సమ్మతము ఎచ్చట మేఘముచే వృష్టిగలుగును. అని
జ్ఞాన మూహింపఁబడునో అచ్చట అర్థాపత్తిగానిదానియందు అర్థాపత్తి భ్రమ
కలుగుచున్నది. ఇట వ్యాప్తి సరిగాలేకపోవుటవలన అట్లు గలుగుచున్నది. అట
మేఘము కారణము వర్షము కార్యము. కారణములేనిచోఁ గార్యము గలుగదు
అనఁగాఁ గారణమున్నపుడు గార్యము పుట్టునని యర్థము వచ్చుచున్నది. మఱి
యాకారణములకు వాయువు మొదలగు ప్రతిబంధకములున్నచో ఆ వర్షకార్యము
గలుగదు. కాన అది కారణదోషముగాని యర్థాపత్తిదోషము గాదు. "ఎక్కడఁ
బ్రతిబంధకములేని మేఘముండనో యక్కడ వర్షము గురియునని మాత్రమే

వ్యాప్తిని గ్రహింపవలయును. కాని మేఘమున్నచో నెల్లక్షర్షము గురియుననుటలో సరియైన యర్థాపత్తి లేదు. అది భ్రమ మాత్రమే. ఇట్లయినచో వ్యాప్తిభ్రమ యున్నచో అనుమానమే సిద్ధింపదు. కాన అదియు అప్రమాణమే కావలసి వచ్చును. దుష్టకారణమును గ్రహించి యా దోషమును ఆర్థాపత్తియందు ఆరోపించి దానికి అప్రమాణత చెప్పరాదని భావము.

మూ. ప్రతిషేధాఽప్రామాణ్యం చానైకాంతికత్వాత్.

5. సూ. “అనైకాంతికమగుటవలన ఆర్థాపత్తిప్రమాణము గాదు” అను నిషేధము గూడ అనైకాంతికమగుటవలన ప్రమాణము గాదు.

“అనైకాంతికమగుట వలన ఆర్థాపత్తిప్రమాణము గాదు” అను నిషేధముచేత ఆర్థాపత్తికిఁ బ్రామాణ్యమే నిషేధింపఁబడుచున్నది గాని అసలు ఆర్థాపత్తి యననది లేనేలేదని నిషేధింపఁబడుటలేదు. అందుచే ఆర్థాపత్తిని అంతను నిషేధింపక తదేక దేశమును మాత్రమే నిషేధించుటవలన ఈ నిషేధములో అనైకాంతిక దోషము పట్టినది గాన ఈ నిషేధము ప్రమాణము గాదని భావము.

మూ. తత్ప్రామాణ్యే వా నార్థాపత్య ప్రామాణ్యం.

6. సూ. అనైకాంతిక దోషమున్నప్పటికిని స్వవిషయమున సాధక మగుటవలన ఆ హేతువు ప్రమాణమని యన్నచో ఆర్థాపత్తియును స్వవిషయమునఁ బ్రమాణమే యగును.

ఆర్థాపత్తికి విషయము కార్యమున్నపుడు కారణముండి తీరుననియెగాని ప్రతిబంధకమున్నపుడు గూడఁ గార్యము పుట్టుననిగాదు. కాన అనుమానములో ఆర్థాపత్తి యంతర్భవింపదని భావము.

మూ. నాభావప్రామాణ్యం ప్రమేయాసిద్ధేః.

7. సూ. అభావమువల్లఁ బ్రమేయమేదియు సిద్ధింపదు గాన అభావ మనునది ప్రమాణము గాదు.

ఏదియు లేకపోవుటయే యభావము. ఏదైన నున్నచో దానివల్ల ఏదైన సిద్ధించును గాని లేనిదానివల్ల నేదియు సిద్ధింపదు గాన అది ప్రమాణము గాదని యాక్షేపణ.

మూ. లక్షితేష్వ లక్షణ లక్షితత్వాదలక్షితానాం తత్ప్రమేయ సిద్ధేః.

8. సూ. లక్షణము చెప్పఁబడిన ఘటాది విషయములందు ఘటాది లక్షణములు పట్టని వస్త్రాదివిషయములు ఘటాది లక్షణములచే లక్షింప బడక పోవుటవలన ఆ వస్త్రాదులు ప్రమేయములగును గాన అభావము ప్రమాణము గాదని చెప్పరాదు.

ఇది సిద్ధాంతసూత్రము. ఘటమునకు లక్షణము చెప్పఁబడినపుడు ఘటలక్షణము పట్టని వస్త్రాదులు ఘటలక్షణముతో లక్షింపఁబడకపోవుటవలన అభావమునకుఁ బ్రమేయములగును గాన అది ప్రమాణముగా నంగీకరింపఁబడె నని భావము. అనిల పటమును దీసికొనిరమ్ము అన్నపుడు నీల భిన్నపటము అభావమునకుఁ బ్రమేయమగునని తెలియునది.

మూ. అసత్యధై నాభావఇతిచే న్నాన్యలక్షణోపపత్తేః.

9. సూ. లక్షణము పట్టనివానియందు అభావలక్షణము ఉపపన్నమగుట వలన ఉండిలేకున్నపుడే గాని యసలే వస్తువు లేనపుడు అభావము గుదురదన రాదు.

లక్షణము పట్టనపుడు లక్షణము చెప్పఁబడిని వస్తువులను అభావప్రమాణముచేఁ దెలియనగునని భావము. ఘటమునకు లక్షణము చెప్పఁగా ఘటలక్షణము పట్టని వస్త్రాదులను అభావమునకు ఉదాహరణముగా గ్రహింపనగు నని భావము.

మూ. తత్సిద్ధైరలక్షితేష్వహేతుః.

10. సూ. లక్షణము చెప్పఁబడిన వస్తువులకు ఇతర వ్యావర్తకత్వము సిద్ధించుచున్నది కాని లక్షణము చెప్పఁబడని వస్తువులందు అభావమునకు వ్యావర్తకత్వము లేక పోవుటవలన అది వ్యావర్తకమునకు హేతువు గాదు.

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము. అభావమునకు లక్షణము చెప్పుట కుదరదు కనుక స్వరూపము లేనిదాని కితర వ్యావర్తకత్వము లేదని భావము నూలు నేయఁబడినది వస్త్రము అనుదానితో నూలుతో నేయఁబడిన అనులక్షణము నూలుతో నేయఁబడని ఘటాదులకు వ్యావర్తకమగును. కాని నూలుతో నేయఁ

బడని అన్నపుడు అభావములో లక్షణము లేకపోవుటవలన అభావము వ్యావర్తకము కాకపోవుటవలన అది వ్యావర్తక హేతువుగాదని భావము.

మూ. న లక్షణావస్థితాపేక్షాసీద్ధే.

11. సూ. ప్రతియోగిఁగ్ను లక్షణముయొక్క యునికినిబట్టి యభావము సిద్ధించుటవలన అభావము హేతువుగాదని చెప్పరాదు.

చెప్పబడిన లక్షణములు లేవని చెప్పటలేదు. కాని కొన్నిటికి లక్షణములు గలవు. కొన్నిటికి లేవు. వేనికి లక్షణము లేవో అవి యభావము గ్రహింపఁబడును. వస్త్రమునకు లక్షణము చెప్పఁగా వస్త్రమునకు ప్రతియోగియైన ఘటాదులకు లక్షణము ఉండునుగదా వానినిబట్టి యభావము సిద్ధించునని భావము.

మూ. ప్రాగుత్నతై రభావోపపత్తేశ్చ

12 సూ. వస్తువు ఉత్పన్నమగుటకుఁ బూర్వము ఆ వస్తువుయొక్క అభావముండుట యుపపన్నమగుటవల్లను అభావమునకు ప్రమేయము సిద్ధించుచున్నది.

కుండ తయారు కాఁబోవుచున్నది అనుచోట తయారగుటకు ముందు ఆ కుండయొక్క లేకపోవుట (అభావము) అందఱకు ప్రత్యక్షమగుట, యందఱ యనుభవములో నున్నది. కాన అభావవిషయము సిద్ధించుచున్నదని భావము. దినిని ప్రాగభావమందురు. అభావము ప్రాగ భావము ప్రధ్వంసాభావము అత్యంతాభావము అన్యోన్యభావమని నాలుగు విధములు. అది లేక అంతము గలది ప్రాగభావము. కార్యముత్పన్నమగుటకుఁ బూర్వ మున్నయభావము ప్రాగభావము. అది గలిగి అంతము లేనిది ప్రధ్వంసాభావము, కార్యముత్పన్నమైన పిదపఁగల యభావము. మూఁడు కాలములందు సంసర్గము లేనిది యత్యంతాభావము ఉదా:- భూతలము ఘటము లేదు. పరస్పర తాదాత్మ్య సంబంధము లేనిది అన్యోన్యభావము. ఉదా:- ఘటము పటము గాదు. ప్రాగభావము ప్రధ్వంసాదుల కులపలక్షణము. ఇట్లు సిద్ధించిన యభావము అనుమానముగో అంతర్భవించును. కాన ప్రమాణములు నాలుగే యని భావము.

ఇది ప్రమాణ చతుష్టయప్రకరణము

అవతారిక:- ఆకాశమునకు గుణమైన శబ్దము వ్యాపకమైనది నిత్యము అభివ్యక్తియే ధర్మము గాగలది అని మీమాంసకులు. గంధాది సహవృత్తియై ద్రవ్యములందుండి యభివ్యక్తియే ధర్మము గాగలది గంధాదులవలె నున్నది అని పాంఖ్యలు. ఆకాశగుణమైన శబ్దము ఉత్పత్తి నాశనధర్మము గలది బుద్ధి వలె అని వై శేషీకులు. మహాభూతమును సంక్షోభమువలనఁ బుట్టిన శబ్దము అనాశ్రితమైనది ఉత్పత్తి వినాశధర్మము గలది అని బౌద్ధులు. అని శబ్దమును గూర్చి యనేక భావములుండుటచే విమర్శింపఁబడుచున్నది.

మూ. ఆదిమత్వా దై ంద్రియకత్వాత్ కృతక వదుపచారాచ్చ.

13. సూ. సంయోగ విభాగాది కారణములవలనఁ బుట్టినదగుటవలనను ఇంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుటవలనను, కార్యములైన ఘటాదులవలె తీవ్రమూ మధ్యము మందము నని వ్యవహరింపఁబడుటవలనను శబ్దము అనిత్యమైనది.

మూ. నఘటాభావసామాన్య నిత్యత్వాన్ని త్యే ష్యనిత్యై వదుపచారాచ్చ.

14. సూ. ఘటాభావము సకారణమైనదై నను నిత్యముగా నుండుటచే “కారణములవలనఁ బుట్టినదగుటవలనను” అనునదియు, ఇంద్రియ ప్రత్యక్షమైన ఘటత్వాది సామాన్యము నిత్యమగుఁ జే “ఇంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుట వలనను” అనునదియు, ఘటాకాశము పుట్టినది. ఆత్మసుఖము గలది మొదలగు నిత్యవస్తువులందు అనిత్యవ్యవహారము గనిపించుటవల్ల ‘కార్యములైన ఘటాదుల వలె వ్యవహరింపఁబడుటవలన’ అనునదియు సరియైన హేతువులు గావు కాన శబ్దము అనిత్యమని యనరాదు.

ఘటాభావమునకు మరల అభావములేదు గాన నిత్యము. పైసూ తములొ శబ్దము అనిత్యము అని సాధించు హేతువులు శబ్దనిత్యత్వమును సాధించునవిగా నుండుటవలన వానినిబట్టి శబ్దానిత్యత్వమును సాధించుట తగదని పూర్వపక్ష యాక్షేపణ.

మూ. తత్త్వభాక్తయోర్నాత్వ విభాగా దవ్యభిచారః.

15. సూ. పారమార్థిక నిత్యత్వమునకును బౌపచారిక నిత్యత్వమునకును భేదముండుటవలన ఘటాభావము పారమార్థిక నిత్యముగాక యౌపచారిక నిత్య

మగుటవల్ల నిందు చెప్పబడిన నిత్యవదమునకుఁ బారమార్థిక నిత్యత్వమే వివక్షితము గాన అభావము నిత్యము గాకపోవుటచేత కారణములవలనఁ బుట్టిన దగుటవలన" అను కారణము వ్యభిచరింపదు.

ఇది మొదటి దోషమునకు ఖండనము. ఘటాభావమునకు అభావము లేకున్నను ఉత్పత్తి గలదు గాన అది అనిత్యమే అని భావము. పారమార్థిక నిత్యము=మూఁడు కాలములందును బాధింపబడనిది. జౌపచారిక నిత్యత్వము= ఆరోపిత నిత్యత్వము.

మూ. సంతానానుమాన విశేషణాత్.

16. సూ. " ఇంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుటవలనను " అను హేతువుతో 'సామాన్యము గలిగి యుండి యింద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుట వలనను' అని విశేషణయుక్తముగాఁ జెప్పుటచే దోషము లేదు.

ఘటత్వమనెడి సామాన్యములో ఘటత్వత్వమనెడి యింకొక సామాన్యము లేదు. శబ్దములో అట్లుగాక శబ్దత్వమనెడి సామాన్యము గలదు. అది యింద్రియ గ్రాహ్యము గాన అనిత్యమే అని భావము. ఇది రెండవ దోషమునకు ఖండనము.

మూ. కారణద్రవ్యస్య ప్రదేశశబ్దే నాభిధానాత్ నిత్యేష్వప్య వ్యభిచారః.

17. సూ. కారణమైన ద్రవ్యము ప్రదేశ శబ్దముతోఁ గలిపి చెప్పబడినదే గాని కేవలాకాశము చెప్పబడలేదు కాని "నిత్యములం దనిత్యవ్యవహారము గనిపించుచున్నది" అను వ్యభిచారదోషము నిత్యమైన ఆకాశమునందుఁ బుట్టదు

ఇందు ఆకాశము అనిత్యమని చెప్పబడుట లేదు. ఘటప్రదేశమందలి యాకాశము అనిత్యమైనదని చెప్పబడుచున్నది. కాన కారణద్రవ్యమగు ఘటమును గూర్చి చెప్పబడుచున్నదే గాని యాకాశమును గూర్చినది చెప్పబడట లేదు గాన దోషము లేదని భావము.

మూ. ప్రాగుచ్ఛారణా దనుపలభ్యైరావరణాద్యనుపలభ్యైశ్చ.

18. సూ. ఉచ్ఛారణమునకుఁ బూర్వము ఉపలబ్ధము గాకపోవుటవల్లను, పోనీ ప్రకటమగుటకుఁ బ్రతిబంధకములైన యావరణాదు లున్నవేమో అన్న వని యుపలబ్ధము గాకపోవుటవల్లను శబ్దము నిత్యము గాదు.

మూ. తదనుపలబ్ధే రనుపలంభా దావరణోపపత్తిః.

19. సూ. ఆ వరణాదులు లేవను సంగతియుఁ గనిపింపకపోవుటవలన ఆ వరణాదులుండుట యుపపన్నమగుచున్నది.

ఒక వస్తువు లేదను సంగతి నిర్ధారణగాఁ దెలియకపోయినచో ఆ వస్తువున్నట్లు అగునని భావము.

మూ. అనుపలంభా దవ్యనుపలబ్ధి సద్భావా న్నావరణానుపపత్తి రనుపలంభాత్.

20. సూ. ఆవరణాదులు లేవను సంగతి స్పష్టముగఁ గనిపింపకపోయినను ఎట్లు ఆవరణాదులు లేవని యగీకరించితిమో యట్లే ఆవరణాదులున్నట్లు స్పష్టముగఁ గనిపింపకపోయినను ఆవరణాదులు లేవని యనరాదు.

ఆవరణముండుట వలన గ్రహింపఁబడుట లేదుగాని శబ్దములేక కాదని భావము.

మూ. అనుపలంభాత్మకత్వా దనుపలబ్ధే ర హేతుః.

21. సూ. అనుపలంభాత్మకమగుటవలన అనుపలబ్ధి సరియైన హేతువు గాదు.

ఉపలభ్యమానమగునది యుండును. ఉపలభ్యము గానిది యుండదు. అందుచే ఉపలభ్యమగు స్వభావములేనిది అసలులేనిదే యగును. ఆవరణమున్నచో అది యుపలభ్యమగుట లేదు గానఁ గనిపించుటలేదు. అందుచే ఆవరణానుపలబ్ధి హేతువు గాదు. అందుచే పైని జెప్పినది యుక్తము గాదని భావము.

మూ. అస్పర్శత్వాత్.

22. సూ. స్పర్శ లేనిదగుటవలన ఆకాశము వలె శబ్దము నిత్యము. ఇది శబ్దము నిత్యమని వాదించువాని పూర్వ పక్షము.

మూ. న కర్మానిత్యత్వాత్.

23. సూ. స్పర్శ లేని కర్మ నిత్యము గాకపోవుట వలన 'స్పర్శ కర్మ నిత్యము గాకపోవుట వలన' అను కారణము నిత్యత్వమునుంచునది గాదు.

సాధ్యమందు నియతము గాకపోవుటచే హేతువు అనై కాంతిక మగునని భావము.

మూ. నాణునిత్యత్వాత్.

24. సూ. అనై కాంతికమగు హేతువును గూడ సాధ్య సాధకమగు నున్నచో రూపవత్త్వాదులు గల పరమాణువులును గాకపోవలసి వచ్చును. కాని పరమాణువులు సత్యము లగుటచే ఈ హేతువు సాధ్య సాధకముగాదు.

రూపవత్త్వాదులను బట్టి పరమాణులు అనిత్యములని యునుమానము అపాదింపవలసి వచ్చును. అనై కాంతికము సాధ్యసాధకము గాదు గాన అనై కాంతికమగు స్పర్శ రాహిత్యము గూడ శబ్దనిత్యత్వ సాధకము గాదని భావము.

మూ. సంప్రదానాత్.

25. సూ. గురువు శిష్యునికి విద్య సుపదేశము ద్వారా ఇచ్చుట వలన విద్యా స్వరూపమగు శబ్దము నిత్యము.

అది వఱకు లేనిచో గురువు ఉపదేశించుట గురూగత గాన శబ్దము నిత్యము అని శంక. "తావత్కాలంస్థిరం నై నంక పశ్యాన్నా శయిష్యతి" అంటే కాలమువఱకు స్థిరముగా నున్న దాని నెవఁడు నశింపఁ జేయఁగలఁడు అను న్యాయమును బట్టి శబ్దము నిత్యమని యాక్షేపము.

మూ. తదంతరా లానుపలభ్యే రహేతుః.

26. సూ. శబ్దము నిత్యమే యగుచో శిష్యుని రాకకుఁ దరువాతను గురువు చెప్పుటకు ముందు సుధ్యగా శబ్దము ఉపలభ్యము గావలసివచ్చును అట్లు గాకపోవుట వల్ల గురూపదేశము శబ్ద నిత్యత్వ సాధక హేతువు గాదు.

ఇది సిద్ధాంతసూత్రము.

మూ. అధ్యావనా దప్రతిషేధః.

27. సూ. శబ్దము అనిత్యమైనచో గురు శిష్యుల మధ్య అదివఱకు లేని శబ్దమును ఇచ్చుట కుదురదు గాన పై నిషేధము యుక్తము గాదు.

ఇది పూర్వపక్ష సూత్రము.

మూ. ఉభయోః పక్షయోరన్యతర స్యాధ్యాపనాదప్రతిషేధశ్చ

28. సూ. ' శబ్దము నిత్యము ' శబ్దము అనిత్యము ' అను పక్షములు రెండింటిలోను ఏ పక్షమైనదైనను అధ్యాపనము చేయుట సమానము గాన అధ్యాపనము శబ్ద నిత్యత్వ సాధకము గాదు.

ఇది సిద్ధాంత స్ఫూత్రము. ' శబ్దము నిత్యము ' అనువాది అదివఱకున్న శబ్దము నే గురువు శిష్యుని కిచ్చుచున్నాఁడు గాన శబ్దము నిత్యమనెను. శబ్దము అనిత్యమను ప్రతివాది గురుశిష్యుల మధ్య అదివఱకు శబ్దము లేదు. కాన అనిత్యమనెను. ఈ యిరువరి మతములో అధ్యాపనము గలదు. ఆ యధ్యాపన మనఁగా నేమి. గురువుదగ్గర నుంచి శబ్దము ఒక వస్తువలె శిష్యుని దగ్గఱకుఁ బోవుటయే లేక నాట్యోపదేశము వలె గ్రహించడిన దానిని అనుకరించుటయే అధ్యాపన మనఁగా గురువు పలికిన దాని ననుసరించి పఠకుటయే గాని గురువు యొక్క యధ్యాపనమందున్న శబ్దమును ఒక వస్తువ వలె శిష్యుని యదీశ మగుట కాదు. శబ్దమును అనేకుల కిచ్చుటయుఁ గురురదు. కనుక దాని రూపము గాని యధ్యాపనము శబ్ద నిత్యత్వమును సాధింపదని భావము.

మూ. అభ్యాసాత్.

29. సూ. మాటిమాటికి అభ్యసించఁబడుటవలన శబ్దము నిత్యము.

ఇందు మఱియొక పేతువుచే శబ్దము నిత్యము అని శంకింపఁబడుచున్నది. స్థిరమైనవస్తువు మాటిమాటికి అభ్యసించఁబడును. ఎట్లు పదిసార్లు రూపమును జూచుచున్నాఁడో అట్లే పదిసార్లు అనువాదమును జరుపుచున్నాఁడు అని యభ్యాసమును బట్టి శబ్దము నిత్యమని భావము.

మూ. నాన్యత్వేఽవ్యభ్యాసస్యోపచారాత్.

30. సూ. నిత్యముల కంటే నితరములను గూడ అభ్యసించుట సంభవించుచున్నది గాన శబ్దము నిత్యమనరాదు. రెండుసార్లు పఠింపుము, రెండు సార్లు హోమము చేయుము, రెండుసార్లు భుజించుచున్నాఁడు మొదలగు నిత్యముల కంటే నితరమైనవి గూడ అభ్యసించఁబడుచున్నవి. గాన శబ్ద నిత్యము గాదని భావము.

మూ. అన్యదన్య స్మా దనన్యత్వా దనన్య దితన్యన్యతాభావః

31. సూ. ఇతరమైన దానికంటె నితరమైన దనగాఁ దకకంటె అభిన్నమైనదే యగును అప్పుడు అది యితరమే గాదు అందుచే నితరమైనదే యుండదు. ఏ వస్తువు ఇతరమైన దానికంటె నితరమైనది అని చెప్పబడునో అది తనకంటె అభిన్నమే యగును. కాన పై సూత్రమునఁ జెప్పబడిన ఇతరములన్ని వి సిద్ధింపవు దానినిఁజ్ఞి నిత్యత్వ ఖండన చేయరాదని భావము.

మూ. తదభావే నా స్త్యన్యనతా తయోరితరేత రాపేక్షనిర్దేశః.

32. సూ. అన్యము అనన్యము అనునవి యొకదాని నపేక్షించి యొకటి సిద్ధించుటవలన "అన్యమైనదే లేదన్నచో అనన్యమైనదియు నుండదు.

సిద్ధాంతసూత్రము. అన్యము అనన్యము అనునవి సాపేక్షికము అని భావము.

మూ. వినాశకారణానుపలభ్యైః.

33. సూ. శబ్దమును నశింపజేయు కారణము లభింపనందుపల్ల శబ్దము నిత్యమైనది.

మటాదులను నశింపజేయు దండాదులు లభించుచున్నవి. అట్లు శబ్దమును నశింపజేయుకారణము లభింపకపోవుటచే శబ్దము నిత్యమని మరల శంకింపబడుచున్నది.

మూ. అశ్రవణ కారణానుపలభ్యైః సతత శ్రవణ ప్రసంగః.

34. సూ. శబ్దము నిత్యమన్నచో శబ్దమును వినిపింపకుండఁజేయు కారణములు ప్రత్యక్షముగా లభింపకపోవుటవలన నెల్లప్పుడును శబ్దము వినబడుచునే యుండివలసి వచ్చును.

మూ. ఉపలభ్యమానే చానుపలభ్యే రసత్త్వా దనవదేశః.

35. సూ. పూర్వ పూర్వశబ్దమునకు ఉత్త రోత్తర శబ్దము వినాశకారణముగ అనుమానాదులచే ఉపలబ్ధమగుచుండఁగను పలబ్ధము కాకపోవుటయుండదు కాన శబ్దనిత్యత్వ హేతువు సాధకమైనది గాదు.

సంయోగ విభాగముల నుండిపుట్టిన శబ్దము నుండి శబ్దము పుట్టుచున్నది. తరువాత శబ్దము పుట్టఁగా మొదటి శబ్దము నశించుచున్నది. ఇట్లు మొదటిది నశించుట తరువాతది పుట్టుట జరుగుచున్నది గాన శబ్దమును నశింపజేయు హేతువు గలదని భావము.

మూ. పాణినిమిత్ర ప్రశ్నేషా చ్చబ్దాభావే నానుపలబ్ధిః.

36. సూ. గంట మొదలగునవి వాయింపబడిన పదప ఆ గంటమీదఁ జేయి యుంచుటవలన శబ్ద ప్రవాహము ముగియగా దీనినిబట్టి అడ్డు గలిగించు ద్రవ్యముచే శబ్దమును గలిగించు కారణమయిన సంస్కారము అపబడుచున్నదని. ఇందువలనానింపబడుచున్నది కాన శబ్దవినాశకారణము ఉపలబ్ధమగుట లేదనగాదు.

మూ. వినాశకారణానుపలబ్ధే శ్చావస్థాసే తన్నిత్యత్వప్రసంగః.

37. సూ. వినాశమునకుఁ గరణము లభింపకపోవుటవలనను ఆ వస్తువుండును ఆ వస్తువున్నప్పుడు అది నిత్యము గావలసివచ్చును.

ఈ సూత్రమునకు వృత్తికాదుఁడు వ్యాఖ్య లేయలేదు గాన ఇది సూత్రముగాదని యందురు. భాష్యకిత్తమాత్రము వ్యాఖ్యానించెను. ఈ శబ్దము యొక్క వినబడుట లన్నియు శబ్ద ప్రకటనలె గాన వానికి వినాశము ఉపపాదంపబడుట లేదు. కాన అవి నిత్యము. రూపాది గుణముల వలె శబ్దమును వస్తువులందే యుండును అని సంయోగాదులను బట్టి అభివ్యక్త మగునే గాని పుట్టుదు. అని సాంఖ్యమతము. క్షిణిని బట్టి గంటను వాయించినపుడు శబ్దత అభివ్యక్త మగుచున్నది కాని పుట్టుట లేదు. గంటను వాయించిన పదప దానిపైఁ జేయి యుంచఁగా ఘంటానాద ప్రవాహము అభివ్యక్తమగుట మానినది. కాన శబ్దము నిత్యమని శంక.

అవతారిక :- రూపాదుల వలె శబ్దమును ఘంటాది వస్తువు లందే యుండును. కాన శబ్దము ఆకాశ గుణము గాదు. ఘంటాదులందు శబ్దము వ్యక్తమగును. అను సాంఖ్యమతము ఈ క్రింది సూత్రముచే ఖండింపబడుచున్నది.

మూ. అస్పర్శత్వా దప్రతిషేధః.

38. సూ. ఘంటాది వస్తువులకు శ్రోత్రేంద్రియముతో స్పర్శ లేకపోవుట వలన శబ్దము ఆకాశమందున్నదె కాన “శబ్దము ఆకాశగుణము గాదు” అని నిషేపరాదు. ఇంద్రియము వస్తువులతో స్పర్శగలిగినపుడు యా యా జ్ఞానములు కలుగును. శ్రోత్రేంద్రియము మాత్ర మట్లు గాదు. గోడ మొదలగువానితో వ్యవహరించునను శబ్దమును గ్రహించును. దీనిబట్టి శబ్దము ప్రవాహ రూపముగాఁ గలది తెలియుచున్నది. శబ్దము నుండి శబ్దము ఆ శబ్దము నుండి మరల

శబ్దము ఎడతెగక ధారగా వచ్చుటకు ఆకాశమే గారణమగుచున్నది కాన శబ్దము స్పర్శ లేక వ్యాపించు ద్రవ్యము నాశ్రయించి యుండును. గాన శబ్దము ఆకాశ గుణమే గాని వస్తువు నాశ్రయించునది గాదని భావము. అందుచే శబ్దము పుట్టు నదియే గాని వస్తువు లందు ఆభివ్యక్తమగునది గాదు. కాన శబ్దము నిత్యమనుట తగదని భావము.

మూ. విభక్త్యంతరోపపత్తేశ్చ సమానే.

39. సూ. రూపాదుల సముదాయము గల వస్తువు నందు శబ్దము బహుశ్రుతులు గలది గను ఏకశ్రుతితో గూడ తారమందాది ధ్వనులు గలది గను ఉండుట యుపపన్న మగుటవలనను అది యాకాశ గుణమై పుట్టుచున్నదే గాని ప్రతి ద్రవ్యమందును రూపాదులతోఁ గలిసియుండి యభివ్యక్తమగుట లేదు. వీణ మొదలగువానితో రూపము గంధము స్పర్శము మొదలగునవి యొకటే విధము గను పట్టుచున్నవి. శబ్ద మట్లు గాక వివిధ శ్రుతులతో భిన్న భిన్న ధ్వనులు గలదిగఁ బుట్టుచున్నది. ఒకే శ్రుతితో తారము మధ్యము నుందము మొదలగు ధ్వనులు గలదిగను బుట్టుచున్నది. శబ్దము పుట్టుచున్నదను పక్షమున ఇవి యన్నియు సరిపోవుచున్నవి. కాని శక్తియు అభివ్యక్తమగుచున్నదను పక్షమున ఇవి గురువవు. కాన శబ్దము అభివ్యక్తమగుచున్నదని చెప్పి నిత్యమని చెప్ప రాదని భావము

ఇది

శబ్దా నిత్యత్వ ప్రకరణము.

మూ. వికారాదేశోపదేశాత్ సంశయః.

40 సూ. వ్యాకరణాదులు సంధి మొదలగు చోట్ల వికారములను ఆదేశ ములను ఉపదేశించుట వల్ల శక్తియు పరిణామము చెందునదియూ కాదా అను సంశయము గలుగుచున్నది. సూర్యోదయము మొదలగు చోట్ల (సూర్య+ఉదయము) ఆకార ఉకారములు తమ రూపమును వీడి ఓత్వ వికారమును పొందుచున్నవని కొందఱును, ఆకార ఉకారములను దగ్గరగా పలుకునపుడు జీకారమును ఆ రెండి టికి ఆదేశములుగాఁ ప్రయోగింపవలయునని కొందఱును తలచుచున్నారు. మఱియు 'వచ్చు' అను క్రియ వ్యతిరేకార్థముతో 'రాకుండుట' అని 'రా' అని మాటుచున్నదని కొందరు వచ్చు అనుదానికి 'రా' అనునది ఆదేశముగ

వచ్చుచున్నదని కొందఱు తలచుచున్నారు. కాన శబ్దములు పరిణామము గలవా కావా అను సశయము కలుగుచున్నది. పరిణామ మనఁగా స్వరూపము నశించినను నశింపకన్నను మఱియొక ద్రవ్య రూపమును బొందుట పాలు మొదలగు నవి తమ రూపము నశింపఁగా పెరుగుగా మాటుచున్నవి. దారము మొదలగు నవి తమ రూపము నశింపక పోవఁగా వస్త్ర రూపమును బొందుచున్నవి.

మూ. ప్రకృతి వివృద్ధౌ వికారవివృద్ధేః.

41. సూ. శబ్దము పరిణామమును జెందుచున్నచో, ప్రకృతిలోని వర్ణములు వృద్ధి చెందినపుడు వాని వికారములు గూడ వృద్ధి పొందవలసివచ్చును.

హరి + ఆనందము = హర్మానందము అనుచో అకారము యకారముగ వికారము చెందినదన్నప్పుడు ఆ వికారము యకారము అకారమును బట్టి హ్రస్వముగను, పార్శ్వతీ + ఆనందము = పార్శ్వత్యానందము అనుచో ఈ కారమును బట్టి యకారము దీర్ఘముగను గావలసి వచ్చును. ఇది యనుభవ విరుద్ధము. ఆదేశ పక్షములో హ్రస్వమునకును దీర్ఘమునకును యకారమే యాదేశముగ వచ్చునన్నపుడు ఈ యిబ్బంది లేదు. కాన ఆదేశపక్షమే శ్రేష్ఠమని భావము.

మూ. న్యూనసమాధికోపలబ్ధే ర్వికారాణా మహేతుః.

42. సూ. ప్రకృతి కంటె వాని వికారములు తక్కువగను సమముగను అధికముగను ఉపపన్నమగుట వల్ల నిది సరిహైన హేతువు గాదు.

దూది కంటె దాని వికారమగు దారము తక్కువ పరిమాణములో నుండును. బంగారము నుండి తయారైన కడియములు మొదలైనవి సమముగ నుండును చిన్నదగు మట్టిగింజ నుండి బయలుదేరిన మట్టిచెట్టు చాల పెద్దదై యుండును. చిన్న మట్టి గింజకంటె, బెద్దగ కొబ్బరికాయ నుండి పుట్టిన కొబ్బరి చెట్టు మట్టిచెట్టు కంటె, జిన్నది. ఇట్లు ప్రకృతి వికారములు భిన్న భిన్నముగ నున్నవి. కాన వర్ణ వికారములను భిన్న భిన్నములుగ నుండ వచ్చును. కాన, బై నిజెప్పిన యాక్షేపము సరియైనదని యాక్షేపణము.

మూ. నాఽతుల్యప్రకృతీనాం వికారవికల్పాత్.

43. సూ. భిన్నప్రకృతులుగల ద్రవ్యముల వికారములు విలక్షణముగా, వలన ఇందు దూది మొదలగు ద్రవ్యవికారములను ఉదాహరణముగా రాదు.

మూ. ద్రవ్యవికారే వైషమ్యవ ద్విర్ణవికార వికల్పః.

44. సూ. ద్రవ్యత్వ ధర్మమునుబట్టి దూది మొదలగునవి తుల్యమైనను వాని వికారములందు వైషమ్యము గలుగునట్లు వర్ణత్వధర్మమునుబట్టి ఇకార ఈకాది వర్ణములు తుల్యమైనను వాని వికారములందు వైషమ్యము గలుగును.

కాన హ్రస్వదీర్ఘదులకు యకారము సమముగ వచ్చుట అనుపపన్నము గాదని భావము.

మూ. న వికారధర్మానుపపత్తేః.

45. సూ. వికారధర్మములు ఉపపన్నములు గాకపోవుటవలన ద్రవ్య వికారములతో వర్ణవికారములకు తుల్యత్వము లేదు.

మట్టిగాని బంగారముగాని వికారము పొందునపుడు పూర్వరూపము మాత్రీ క్రొత్తరూపము ఏర్పడును. ఆయినను అది మట్టిగా గాని బంగారముగా గాని యుండును. వర్ణవికారము లట్లుగాదు. ఇ ఈలు యకారముగా మాత్రీన పిదప అవి యకారముగనే యుండునుగాని ఇ ఈలుగా నుండదు. కాన వికార ధర్మము లుపపన్నములు గావు గాన ఇకారమునకు యకారము వికారము గాదు.

మూ. వికారప్రాప్తానా మపురాపత్తేః.

46. సూ. వికారమును బొందినవి తిరుగఁ బ్రకృతిని బొందుటలేదు గాన వర్ణములకు వికారము కుదురదు.

పాలు పెరుగుగా వికారము పొంది పిదప ఆ పెరుగు పాలుగా మారదు. సూర్యోదయము అనుచోట అడలు ఓకారరూపమును పొంది తిరుగ ఆర్థము చెప్పట మొదలగుచోట్ల సూర్య ఉదయము అని ప్రకృతిరూపము పొందు చున్నవి. వికారవాదములో తిరుగఁ బ్రకృతిని బొందుట కుచరదని భావము.

మూ. సువర్ణాదీనాం పునరాపత్తే రహేతుః.

47. సూ. బంగారము మొదలగునవి వికారము పొందినను తిరిగి ప్రకృతిరూపమును బొందుచున్నవి గాన పైహేతువు సరియైనది గాదు.

బంగారము కుండలమై కరగించివేసినచో మురుగై మరల కరగించినచో బంగారమగుచున్నది ఇట్లే సూర్యోదయము మొదలగు వర్ణవికారములందును సరిపోవునని సమాధానము.

మూ. న తద్వికారాణాం సువర్ణభావాఽవ్యతిరేకాత్.

48. సూ. బంగారపు వికారములు బంగారముకంటె వ్యతిరేకమైనవి గాకపోవుటవలన నిట బంగారము యొక్క యుదాహరణము చెప్పరాదు. బంగారము మురుగు మొదలైనవిగా మారినను బంగారము గుణమును విడచుట లేదు. అట్లుగాక మురుగుగా మారినపుడు బంగారు గుణమును విడిచినచో అది యుదాహరణమగును. అందుచే ఈ యుదాహరణములు సరియైనవి గావు సూర్యోదయము మొదలగుచోట్ల అతల గుణమును విడిచి మరల అతలరూపమును జొందుచున్నవి కాన వికారవాదము సమ్మతము గాదని భావము.

మూ. నిత్యత్వేఽవికారా దనిత్యత్వే చానవస్థానాత్.

49. సూ. వర్ణములు నిత్యముని యంగీకరించిన పక్షమున వానికి వికారము గలుగదు గాన స్వరూపముతో నుండుటయును, అనిత్యములని యంగీకరించినపక్షమున అవి చిరకాలము నిలిచియుండకపోవుటయు సంభవింప వలసినచున్న గాన వికారమతము గుడురదు.

నిత్యపక్షమున అతలు ఓకారమును మాత్రక యట్లే యుండును. అనిత్య పక్షమున అతలుగాని ఓకాని సూర్య అన్నపుడు ఉదయము అనునది గాని నిలుకడ లేకయుండును ఏవి ప్రకృతులో ఏవి వికృతులో తెలియదు గాన వికారము గలుగుట కుడురదని భావము.

మూ. నిత్యానా నుతీంద్రియత్వాత్తద్ధర్మ వికల్పాచ్చ వర్ణ వికారాణా మప్రతిషేధః.

50. సూ. నిత్యములు అతీంద్రియములగుటవలనను వాని ధర్మములు నానా విధములగుటవలనను నిత్యవర్ణములు వికారిము చెందవని ప్రతిషేధించుట తగదు.

ఆకాశదులు అతీంద్రియములుగ నున్నవి. నిత్యములై న గోత్వాది జాతులు ఇంద్రియగోచరములుగను నున్నవి. అందుచే నిత్యములు గూడ అనేక ధర్మాలుగ నున్నవి. వర్ణములు ఇంద్రియగ్రాహ్యములు. కనుక నిత్యములైనను

' అనేక ధర్మములు గనిపించుచుండుటచే వర్ణములు వికారము చెందవచ్చును ' గావము.

మూ. అనవస్థాయిత్యే చ వర్ణోపలబ్ధివత్ తద్వికారోపపత్తిః.

51. సూ. వర్ణములు అనిత్యములు అన్నపుడు అవి చిరకాలము నిలిచియుండకపోవుట సంభవించినను వర్ణములెట్లు ఉపలబ్ధమగుచున్నవో యట్లే వాని వికారములు ఉపపన్నములగును గాన వికారమతము సమ్మతమే.

మూ. వికారధర్మిత్యే నిత్యత్వా భావాత్ కాలాంతలే వికారోపపత్తే చాప్రతిషేధః.

52. సూ. వర్ణములు వికారము పొందు ధర్మము గలవి యనియన్నపుడు వానికి నిత్యత్వము సంభవింపకపోవుటవలనను, విశదీసి చెప్పినపుడే గాక సందికాలము నందును వికారములు గలుగుటకు బట్టి నిత్యత్వానిత్యత్వ పక్షములందు 'వికారవాదము సమ్మత'మని యాదేశవాదమును ప్రతిషేధించుట తగదు.

మూ. ప్రకృత్యనియమాద్వర్ణ వికారాణాం.

53. సూ. ప్రకృతిసిద్ధముగా వర్ణవికారములలో ఈ వర్ణము ప్రకృతి ఈ వర్ణము వికారము అని నియమము లేకపోవుటవలన వికారమతము సమ్మతము రాదు.

పాలు పెరుగుగా మాటుట ప్రకృతిలో నియమము. కాని పెరుగు పాలుగా మాత్రము మారదు. ఇందు అట్లుగాక మధ్వరి అనుచోట మధు + అరి అని ఉకారము వకారముగా మారినది ఉక్తి అనుచోట (వచ్ ధాతువునకు తిప్రత్యయము చేరినపుడు) వకారము ఉకారముగా మారినది. మధ్వరి అనుచోట వకారమునకు ఉకారము ప్రకృతి. ఉక్తి అనుచోట ఉకారమునకు వకారము ప్రకృతి. ఈ వికారములలో ప్రకృతి వికృతి భావము నియమముగా లేదు గాన వికారవాదము సమ్మతము గాదని భావము.

మూ. అనియమే నియమా న్నా నియమః.

54. సూ. ఆ నియమము లేకపోవుటలో నియమముండుటవలన బ్రకృతి వికృతిభావములో నియమము లేదు అనరాదు.

ఆయా విషయములందు నియమము లేకపోవుటగూడ నియమముగా ఉన్నదని భలవాది శంక.

మూ. నియమానియమ విరోధా దనియమే నియమా
చాప్రతిషేధః.

55. నూ. నియమానియమములు పరస్పరము విరుద్ధములు గాన
అనియమములో నియమమున్నదని ప్రతిషేధము చెప్పట యుక్తము గాదు.

ఇది సమాధానసూత్రము. అనియమనఁగా నియమము లేకపోవుట. ఆ
నియమము లేకపోవుటలో నియమముండుట అసంభవము గానఁ బైనిజెప్పిన
నిషేధము తగదని భావము.

మూ. గుణాంత రావత్ప్రపమర్ద హాస వృద్ధి లేశ శ్లేషేభ్యస్తు
వికారోపపత్తైర్వర్ణ వికారాః.

56. నూ. గుణాంతరము గలుగుట, రూపాంతరము గలుగుట,
దీర్ఘము హ్రస్వమగుట, హ్రస్వము దీర్ఘమగుట, అల్పమగుట, ఆగమము
వచ్చుట. ఈ కారణములవల్ల మరల వర్ణములలో వికారము గలుగుట యుపపన్న
మగుటవలన వర్ణములకు వికారములు గలుగునని వ్యవహారము గలుగుచున్నది.

భాష ప్రవాహరూపమైనది. దానిని మాటాడు వారిలోను దానిలో రచనలు
చేయు వారిలోనుగల జ్ఞానజ్ఞానాదికారణములనుబట్టి దాని రూపములు మారు
చుండును. దానికి వ్యాకరణ కర్తలు ప్రకృతి ప్రత్యయములను గల్పించి సూచి
మొదలగుచోట వానికి వికారములను ఆగమాదేశములను విధించి యొక క్రమ
పద్ధతి ఏర్పఱచి బోధింతురు. దానినిబట్టి యా మార్పులకు వికారమని వ్యవహారము
గలుగుచున్నది కాని వాటికిఁ బరిణామమునుబట్టి గాని కార్యకారణ భావము బట్టి
గాని వికారము గలుగుట గాదని తెలియవలయును గుణాంతరమనఁగా ఉదాత్త
వర్ణమును అనుదాత్తముగాఁ బలుకుట. రూపాంతరము "అస్" క్రియకు "భూ"
అను రూపాంతరము గలుగుట. ఇట్లే వచ్చు క్రియకు భవిష్యదాద్యర్థములలో
రాగలఁడు అను రూపాంతరము. మొ. దీర్ఘము హ్రస్వమగుటకుదా:- చేకూరఁ,
చేకులు. హ్రస్వము దీర్ఘమగుటకుదా:- అన్నదమ్ములు అన్నాదమ్ములు. మొ.
అల్పమగుటకుదా:- గృహములోపల, గృహములో, సందియము సందేము. మొ.
ఆగమము వచ్చుటకుదా:- చేయఁగలఁడు. మొ.

ఇది శబ్దపరిణామప్రకరణము.

—:(౦):—

మూ తే విభక్త్యంతాః పదం.

57. సూ ఆవర్తములకు విభక్తులు చివర నున్నపుడు పదములనబడు. విభక్తులు నామ విభక్తులు క్రియా విభక్తులు అని రెండు విధములు.

నామ విభక్తులు :- రాముడు, వనము, గోవు మొ॥

క్రియా విభక్తులు :- వచ్చెను, వచ్చిరి, మొ॥ అపుడు అక్కడ మొదలగు నవ్యవములలో విభక్తులు లోపించెను గాన అవియు విభక్త్యంతపదములే.

మూ. తదర్థే వ్యక్త్యాకృతి జాతీసన్నిధావుపచారాత్సంశయః.

58. సూ. ఆ పదముల యొక్క యర్థములో వ్యక్తియు, అకృతియు జాతియుఁ గలిసి యున్నపుడు ఆ మూడింటి జ్ఞానము గలుగుట వల్ల ఆ పదార్థమునకు నీ మూడింటిలో నేది యర్థము లేక యన్నియునా యని సంశయము గలుగుచున్నది.

గోవు అని పలుకఁగా గో వ్యక్తియు, గోవు యొక్క యాకృతియు గోత్యజాతియుఁ దెలియుచున్నవి. గోపదమున కిందులో నేది యర్థము చెప్పవలయును లేక యన్నియునా అని సంశయము గలుగుచున్నదని భావము.

మూ. యాశబ్దసమూహత్యాగపరిగ్రహ సంఖ్యావృద్ధ్యపచయ చర్ణ సమాసానుబంధానాం వ్యక్తా వుపచారా ద్వ్యక్తిః.

59. సూ యచ్ఛబ్దము సమూహము త్యాగము పరిగ్రహము సంఖ్యావృద్ధి అపచయము వర్ణము సమాసము అనుబంధము ఇవి యన్నియు వ్యక్తి యొక్క యర్థములోనే వ్యవహరింపఁబడుటవలనఁ బదమునకు వ్యక్తియే యర్థము గాని జాత్యాదులు గావు.

యచ్ఛబ్దము ఏ, ఆ, తచ్ఛబ్దాదులకు పలక్షణము. ఏ గోవు నిలుచుచున్నది ఏ గోవు పోవుచున్నది ఆ గోవు వెళ్ళుచున్నది. ఇత్యాదులతో జాత్యాదు లను అర్థము చెప్పుట సందర్భింపదు. జాతి యభేదరూపమైనది. ద్రవ్యరూపమైనది. సమూహము :- గోవుల సమూహము పోవుచున్నది. త్యాగము :- గోవును ఇచ్చుచున్నాడు. పరిగ్రహము :- గోవును పరిగ్రహించుచున్నాడు. సంఖ్య :- పది గోవులు. వృద్ధి :- గోవు పెరుగుచున్నది. అపచయము :- గోవు నీరసించినది. వర్ణము :- గోవు తెల్లనిది. సమాసము :- గోషారము. అనుబంధమనఁగా సరూపమైన

సంతానమును గనుట. గోవు ఈసినది. వైవానిలో జాత్యాదులు అర్థము చెప్పరాదు. జాత్యాదులకు రూపము గలుగదు గాన నిలుచుండుట మొదలగు వ్యవహారము సంభవింపదు గాన వ్యక్తియే యర్థముగాని జాత్యాదులు అర్థము గావని భావము.

మూ. న తదనవస్థానాత్.

80. సూ. జాతిని విడిచి ద్రవ్యము వేరుగనుండదు గాన పదమునకు వ్యక్తి యర్థము చెప్పరాదు.

పైని జెప్పిన యుదాహరణములలో గోవు అనగా గోత్వజాతి లేకుండు గోవు ఉండదు అని యాక్షేపణము.

మూ. సహచరణ స్థాన తాదర్థ్య వృత్త మానధారణ సామీప్యై యోగసాధ నాధిపత్యేభ్యో బ్రాహ్మణమంచ కటరాజ సక్తు చందన గంగా శాటకాన్న పురుషేష్వతద్భావేఽపి తదుపచారః.

81. సూ. సంయోగవిశేష, స్థాన, తాదర్థ్య వృత్తిమాన ధారణసామీప్యై యోగసాధనాధిపత్యములనుబట్టి బ్రాహ్మణ మంచ కట రాజ సక్తుచందన గంగా శాట కాన్న పురుషులందు ఆ పదములచేత వివక్షితార్థము శక్యము గాదని పోయినను ఆ పదవ్యవహారము గలుగుచున్నది.

సంయోగవిశేషమునుబట్టి ఉదా:-కట్టకు భోజనము పెట్టుము. ఇక్కడ సంయోగవిశేషమునుబట్టి కట్టకల బ్రాహ్మణుడు కట్టపదముచేత వ్యవహరింపబడుచున్నాడు. స్థానముబట్టి:-మంచములు ఏర్చుచున్నవి ఇట మంచములనగా మంచములందున్న వారు చెప్పబడుచున్నారు. తాదర్థ్యము=దానికొకట అని యర్థము. ఉదా:- చాప అల్లుచున్నాడు. బాపకొకట ఉపయోగపడు. తుంగగడ్డి యల్లబడుచుండగా ఇట్లు చెప్పబడుచున్నది. వృత్తమునుబట్టి:- రాజు యముడు. ఇట యమునివంటి వాడని వృత్తము చెప్పబడుచున్నది. మానము:- కుంచెడు పిండి (సక్తువు=పిండి) కుంచము కొలతగల పిండి యర్థము. ధారణ:- తులచందనము. తులయందు దూచబడిన చందనమని యర్థము. సామీప్యము:- గంగయందు గొల్లపల్లె గలదు. గంగ సమీపమున ఉన్నది యర్థము. యోగము=సంబంధము:- నలుపుచీర నలుపురంగుగల చీర

యర్థము సాధనము:- అర్థము ప్రాణము. ప్రాణసాధనమని యర్థము. ఆది పత్యము:- ఇతని కులము రాజే. ఇతని కులాధిపతి రాజు. గంగా పదమునబట్టి లక్షణచే గంగాతీర్థము అర్థమైనట్లు గోపదమునకు గోత్యజాతి సహిత గోవ్యక్తి యని యర్థము చెప్పవలయునని భావము.

మూ. ఆకృతి స్తద పేక్షత్వాత్ సత్త్వవ్యవస్థానసిద్ధేః.

82. సూ. ప్రాణివ్యవస్థ యాకృతినిబట్టి సిద్ధించును గానఁ బదమునకు ఆకృతి యర్థము.

మూ. వ్యక్త్యాకృతి యుక్తైః ప్య ప్రసంగాత్ ప్రోక్షణదీనాం మృద్గవకేజాతిః.

83. సూ. వ్యక్తియొక్క యాకృతిగల మట్టి చూపు బొమ్మయందు ప్రోక్షణాదులకుఁ బ్రసంగము లేకపోవుటనుబట్టి పదమునకు జాతి యర్థము.

గోవును ప్రోక్షింపుము, గోవును దీసికొనిరమ్ము ఇత్యాదులందు గోపదమునకు ఆకృతి యర్థము చెప్పినచో గోవుయొక్క యాకారముగల బొమ్మ యని యర్థము చెప్పట యసందర్భము గాన జాతి యని యర్థము చెప్ప వలయును. అట్లుగానిచో గోరూపముగల బొమ్మలకు ప్రోక్షణాదులు చెప్పవలసి వచ్చునని యాక్షేపణము.

మూ. నా కృతి వ్యక్త్యపేక్షత్వాత్ జాత్యభివ్యక్తేః.

84. సూ. జాతి ప్రకటమగుటకు ఆకృతి వ్యక్తుల యపేక్షయుండుట వలన ఆకృతియు వ్యక్తియు గ్రహింపఁబడకుండఁ బ్రత్యక్షముగా జాతి గ్రహింప బడదు గానఁ బదమునకు జాతి యర్థము గాదు.

మూ. వ్యక్త్యాకృతి జాతయస్తు పదార్థః.

85. సూ. వ్యక్తియు ఆకృతియు జాతియుఁ గూడ పదమున కర్థములే. ఆయా సమయములందుఁ బ్రయోగమునుబట్టి మూఁడును జెప్పవచ్చునని భావము.

మూ. వ్యక్తిర్గుణ విశేషాశ్రయోమూర్తిః.

86. సూ. గుణవిశేషముల కాశ్రయమైన మూర్తి గలది వ్యక్తి యనఁబడు.

మూ. అకృతిర్జాతి లింగాభ్యాః.

67. సూ. జాతి సూచకమగు లింగములను జెప్పనది యాకృతి
యనఁబడును.

మూ. సమానప్రసవాత్మకా జాతిః.

68. సూ. సమానాకారబుద్ధిని గలిగించు స్వరూపము జాతి యనఁబడును.

శబ్దశక్తి పరీక్షాప్రకరణము

విభాగ పరీక్షాద్వారకమైన సాంగప్రమాణ పరీక్షణము అను

—: ద్వితీయాధ్యాయములో ద్వితీయాహ్నికము :—

ఇది

శ్రీ గౌతమహర్షిచే రచింపఁబడి

చర్లగణపతిశాస్త్రిచే అనువదింపఁ బడిన

న్యాయమీమాంసా దర్శనమందు రెండవ అధ్యాయము

న్యాయ మీమాంసాదర్శనము

తృ తీ యా ధ్యాయము

మొదటి యాహ్నికము

మూ. దర్శనస్పర్శనాభ్యామేకార్థ గ్రహణాత్.

1. సూ. దర్శన స్పర్శనములు రెండింటిచేతను ఒక విషయమే గ్రహింపబడుచుండుటవలన ఆత్మ యింద్రియములకంటె భిన్నమైనది యొక్కటె.

నేత్రేంద్రియముచే దేనిని నేను చూచితిని? దానినే స్పర్శేంద్రియముచే స్పృశించితిని అను ననుభవమునుబట్టి ఆ యింద్రియములచేత దెలియబడు వానిని దెలిసికొనెడి యాత్మ ఇంద్రియములకంటె వేరుగా నున్నదని భావము.

మూ. న విషయస్థానాత్.

2. సూ. కన్ను చర్మము మొదలైన యింద్రియములకు ఒక్కొక్క విషయము మాత్రమే ప్రత్యక్షమగుట నియమితమైయుండుటవలన దేహేంద్రియ సంఘాతముకంటె ఆత్మ వేరుగాదు

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము. కంటికి రూపముయొక్కవిషయము మాత్రమే ప్రత్యక్షమగును. చర్మేంద్రియమునకు స్పర్శ మాత్రమే ప్రత్యక్షమగును. కంటికి స్పర్శ ప్రత్యక్షము గాదు చర్మేంద్రియమునకు రూపము ప్రత్యక్షము గాదు. ఇట్లే మిగిలిన యింద్రియముల సంగతಿಯును. కాన ఆయా యింద్రియ సంఘాత రూపమైన యాత్మకే తత్త్వద్విషయములు ప్రత్యక్షమగుచున్నవని భావము.

మూ. తద్వ్యస్థానా దేవాత్మసచ్ఛావా దప్రతిషేధః.

3. సూ. కన్ను మొదలైన యింద్రియములు వానికి సంబంధించిన విషయములను మాత్రమే గ్రహించుట నియమితమగుటవలననే, సర్వవిషయములను గ్రహించునట్టి యాత్మ యొకటి యుండుట యంగీకరింపక తప్పకపోవుట వలన, “ఇంద్రియ సంఘాతముకంటె నాత్మ వేరుకాదు” అని చెప్పరాదు.

కన్ను రూపమునె గ్రహించును. ఇతరమును గ్రహింపదు. చెవి శబ్దమును మాత్రమె గ్రహించును. ఇతరమును గ్రహింపదు. నాలుక రసమును మాత్రమె గ్రహించును. ఇతరమును గ్రహింపదు. ముక్కు వాసనను మాత్రమె గ్రహించును. ఇతరమును గ్రహింపదు. త్వక్కు స్పర్శను మాత్రమె గ్రహించును. ఇతరమును గ్రహింపదు. అన్నిటిని గ్రహించునది ఆత్మ అని భావము.

ఇది ఇంద్రియ భేదప్రకరణము.

—:(0):—

మూ. శరీరదాహే పాతకాభావాత్.

4. సూ. శరీరమె ఆత్మ యన్నచో తన శరీరము నశింపఁగా నింత పాపాదుల ననభవించునది యేదియు నుండదు గానఁ దానుజేసిన పాపాహింసాదులవలనఁ గలుగు బాపము గలుగక పోవలసివచ్చును గనుక దేహాదుల కంటె ఆత్మ వేతైనది.

మూ. తదభావః సాత్మకదాహేఽపి తన్నిత్యత్వాత్.

5. సూ. ఆత్మ దేహాదులకంటె వేతైనది యన్నపుడును ఆత్మ నిత్యమైనదే గాన అత్మతోఁగూడిన శరీరము నశించినప్పుడును ఆత్మ నశింపదు కనుకఁ బాపము గలుగదు.

నిత్యమయిన యాత్మను హింసింపలేదు గానఁ బాపము గలుగదు. హింసింపఁబడుచో ఆత్మ నిత్యముగాదని భావము.

మూ. న కార్యాశ్రయకర్తృవధాత్.

6. సూ. ఆత్మ నిత్యమైనను దేహేంద్రియ బుద్ధి సహజముతోఁగూడి కర్తయైన యాత్మకు బాధ కలుగుటవలనఁ బాపము కలుగక మానదు.

ఇది దేహ భేదప్రకరణము

—:(0):—

మూ. సవ్యదృష్టస్యేతరేణ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్.

7. సూ ఎడమ కంటితోఁ జూడఁబడిన దానిని రెండవ కుడికన్ను గుర్తుపట్టుటవలన ఇంద్రియములకంటె ఆత్మ వేఱని సిద్ధించుచున్నది.

ఒక సేవకుఁడు తన యజమానునికిఁ దాను జూచిన వస్తువును గూర్చి చెప్పఁగా ఇంకొక సేవకుఁడు గూడ వచ్చి తాను జూచిన దానిని జెప్పఁగా యజమానుఁడు మొదటివాఁడు చెప్పినది రెండవ వాఁడు చెప్పినది ఒకటే యని తెలిసికొనును. యజమానుఁడు మూడవ వాఁడు వేఱుగా ఉన్నాఁడు గాన ఆ యిద్దఱు చెప్పినది గ్రహించెను. అట్లే ఎడమకన్ను చూచినది కుడికన్ను చూచినది ఒకటే యని తెలిసికొనుటకు ఆత్మ యనునది వేతెయుండనిచోఁ దెలియదు గాన ఆత్మ వేఱుగా నున్నదని భావము.

మూ. నైక స్మిన్నాపాస్థి వ్యవహితే ద్విత్వాభి మానాత్.

8. సూ. ముక్కు యొక్క యెముక వ్యవధానముగా నుండుటనుబట్టి యొక్క కంటినె రెండు కన్నలని భ్రమపడుటచే అట్లు చెప్పఁబడినది కాని కన్న ఒకటే కాన “గుర్తుపట్టుటనుబట్టి యాత్మ వేఱుగానున్న” దనరాదు.

మూ. ఏక వినాశే ద్వితీయాః నాశా నైకత్వం.

9. సూ. ఒక కన్న నశింపఁగా రెండవ కన్న నశింపకపోవుటవలన “కన్న ఒకటేగాని రెండు గావు” అనరాదు.

కంటి యిం దియము ఒకటేయైనచో ఒక కన్న పోఁగా రెండవ కన్న కూడ పోయి గ్రుడ్డితనము కలిగియుండెడిదే. అట్లు కలుగకపోవుటవలనఁ గన్న ఒకటే అనరాదని భావము

మూ. అవయవ నాశేఽవ్యవయవ్యుపలభ్యే రహేతుః

10. సూ. అవయవము నశించినను అవయవి యుపలబ్ధమగుటవలన నేత్రేంద్రియము యొక్క యవయవమైన ఒక కన్న నశించినను అవయవియైన యింకొక కన్న ఉండును గానఁ బైనిజెప్పిన హేతువు సరియైనదికాదు. కొమ్మలు నరకినను అవయవియగు వృక్షము నశింపనట్లు ఒక కన్నపోయినను అవయవియగు నేత్రేంద్రియము పోలేదు గాన గ్రుడ్డితనము గలుగదు అని భావము. కన్న ఒకటే గాన “రెండు కన్నలనియు ఒకటి చూచినది యింకొకటి చూచి గుర్తుపట్టుటవలన ఆత్మ వేఱుగా నున్న”దని చెప్పరాదని భావము.

మూ. దృష్టాంత విరోధా దప్రతి షేధః

11. సూ. దృష్టాంత విరోధముండుటవలన ఒకటి యవయవి రెండవది యవయవము అని చెప్పి దీనినిబట్టి “కన్నులు రెండు అనియు” దానినిబట్టి “ఒకటి చూచినది రెండవది గుర్తుపట్టుటవలన ఆత్మ వేఱుగా నున్నది” అను దానిని ప్రతిషేధించుట తగదు.

చెట్టు అవయవి కొమ్మలు అవయవములు అని చెప్పి అవయవములైన కొమ్మలు నరకీనను అవయవియైన చెట్టు నశించుటలేదు అని దృష్టాంతము చెప్పబడుచున్నది. చెట్టువలెనే ఒక కన్ను అవయవి అనియు రెండవ కన్ను అవయవము అని చెప్పబడుచున్నది. కాని యిక్కడ దృష్టాంతము కుదురుట లేదు. చెట్టుకు శాఖలు అవయవమైనట్లు ఆత్మకు కన్నులు రెండు అవయవము లన్నచో దృష్టాంతము కుదురును. ఒక కొమ్మకు ఇంకొక కొమ్మ అవయవము. కానట్లు ఒక కంటికి ఇంకొక కన్ను అవయవము కానేరదు. అట్లుగాక చిన్న కొమ్మ పెద్దకొమ్మకు అవయవమన్నచో ఇట కన్నులలో ఒకటి చిన్నది ఒకటి పెద్దది అన్నది లేదు. కాన ఏది యవయవియో ఏది యవయవమో తెలియదు. కాన దృష్టాంతము విరోధించుటవలన “కన్నులు రెండు గావు ఒకటి” యను దానిని బట్టి “ఆత్మ వేఱుగా లేదు” అను దానిని నిషేధించుట తగదని భావము.

మూ. ఇంద్రియాంతర వికారాత్.

12. సూ. ఒక ఇంద్రియముచే గ్రహింపబడిన విషయమునుబట్టి వేఱొక ఇంద్రియమునకుఁ దద్విషయ వికారము గలుగుటవలన వానిని గ్రహించిన యాత్మ ఇంద్రియములకంటె వేఱైనది.

నాలుకచే ఒక పండును రుచి చూచి తిందుము. ఆ రుచితోపాటు గలిగిన పండు వాసనను ఇంకొకపుడు ముక్కు గ్రహించును. ఆ వాసననుబట్టి నాలుక యూటలూరును. అందుచే నాలుకచే గ్రహింపబడిన విషయమును ముక్కు వాసననుబట్టి గ్రహించుట అది ఆత్మకు అవగతమగుట వీనినిబట్టి ఆత్మ ఇంద్రియముకంటె వేఱుగా నున్నదని తెలియుచున్నది.

మూ. న స్మృతేః స్మర్తవ్య విషయత్వాత్.

13. సూ. పూర్వానుభూత విషయము స్మరింపఁదగి యుండుటయె స్మృతికి విషయమగుటవలన ఇంద్రియాంతర వికారము ఆ స్మృతివలననే గలిగినది కాని ఆత్మ వలనఁ గలిగినది కాదు.

ఏది చూడఁబడునో అదియే స్మరింపఁబడును కాని ఏది కంటిచేఁ జూడఁబడునో అది నాలుకచే రుచి చూడఁబడదు. కాన స్మృతివలననే గాని యాత్మవలన నట్లు గలుగుటలేదని పూర్వపక్షము.

మూ తదాత్మ గుణ సద్భావా దప్రతిషేధః

14. సూ. ఆ స్మృతియే యాత్మ గుణముగా నుండుటవలన “అది ఆత్మ వలనఁ గలిగినది కాదు” అని ప్రతిషేధింపరాదు.

మూ. అపరిసంఖ్యానా చ్చ స్మృతి విషయస్య.

15. సూ. స్మృతికి విషయములు అనంతమగుటవలనను ఇంద్రియముల కంటె ఆత్మ భిన్నమైనది.

ఆ యనంత విషయములను ఇంద్రియములు స్మరింపలేవు ఆ ఇంద్రియములకంటె వేఱుగా ఆత్మ యుండుటవలననే స్మృతి గలుగుచున్నదని భావము. పూర్వసూత్రమే స్మృతి ఆత్మ గుణమని చెప్పుటవలన ఇది నూతనార్థము గాదని యిది భాష్యపంక్తి కాని సూత్రము గాదని యందురు.

ఇది చక్షురద్వైత ప్రకరణము

—:(0):—

మూ. నాత్మప్రతి పత్తిహేతునాం మనసి సంభవాత్.

16. సూ. ఆత్మ యున్నదని తెలుపు హేతువులు మనస్సునందు సంభవించుటవలన దేహాది సంఘాతముకంటె ఆత్మ వేఱుగాదు.

మనస్సు సర్వవిషయములను గ్రహించునది గాన మనస్సు వలననే సర్వవిషయములు గ్రహింప బడుచుండఁగా నింక ఆత్మను వేఱుగా గ్రహింప నవసరమ లేదని భావము.

మూ. జ్ఞాతుర్జ్ఞాన సాధనోపపత్తేః సంజ్ఞా భేదమాత్రం

17. సూ. జ్ఞాతకు జ్ఞానసాధనము లుండుట యుపపన్నములగుటవలన ఆత్మజ్ఞాతయు మనస్సు జ్ఞానసాధనము నగును.

లోకములో కర్తకు సాధనము లున్నట్లు ఇందుకు జ్ఞాతకు జ్ఞానసాధనము లుండవలయును. జ్ఞాతయు జ్ఞానసాధనమును ఒకటిగా నుండనేరవు. కాన రెండిటినీ అంగీకరింపవలయును. మనస్సే జ్ఞాత అన్నచో దానికి సాధన మొకటి యుండవలయును. మనస్సే జ్ఞాతయని జ్ఞానసాధనము ఆత్మయని అన్నచో నామ భేదమాత్రమే గాని విశేషమలేదు కాన జ్ఞాత ఆత్మయు మనస్సు సాధనము నగునని భావము.

మూ. నియమశ్చ నిరనుమానః

18. సూ. రూపాదులను గ్రహించు చక్షురాదులైన యింద్రియములు మాత్రము గలవు గాని సర్వవిషయములను గ్రహించు మనస్సు అను సాధనము లేదను నియమము అప్రమాణమైనది. కాన మనస్సు సాధనమును ఆత్మ జ్ఞాతయు నగును.

కంటిచే గంధము గ్రహింపఁబడదు గాన దానిని గ్రహించు ముక్కు అవసరము. కంటిచేతను ముక్కుచేతను రుచి గ్రహింపఁబడదు. కాన నాల త దానిని గ్రహించునది యవసరము. ఇట్లే మిగిలిన వాని యందును, కన్ను మొదలయిన యింద్రియములచే సుఖదుఃఖాదులు గ్రహింపఁబడవు. కనక వానిని గ్రహించు మనస్సు అవసరము. రూపాదులను గ్రహించునవి యింద్రియములు. రూపాదులవలనఁ గలుగు సుఖదుఃఖాదులను గ్రహించునది మనస్సు. మనస్సు అణువు. ఆత్మ గొప్పది అని వివేకము.

ఇది మనోభేద ప్రకరణము

—:(0):—

మూ. పూర్వాభ్యస్త స్మృత్యనుబంధాజ్ఞాతస్య హర్షభయ శోక సంప్రతి పత్తేః

19. సూ. పుట్టిన శిశువునకుఁ బూర్వజన్మయందు అభ్యసించఁబడిన స్మృతి సఁబంధమునుబట్టి సంతోషము భయము శోకమును గలుగుట యుపపన్న మగుటవలన ఆత్మ యనాదియు నిత్యమ నై యున్నది.

అనుభవింపఁబడక యభ్యసించుటకు వీలులేదు గాన సంతోషాదులను అనుభవించెడి యాత్మ గతాగత జన్మలందు నిత్యముగా నున్నది. పూర్వ

జన్మమందు ఆత్మ యున్నది. కాన తత్పూర్వ జన్మమందును ఆత్మ యున్నది. పూర్వ పూర్వ జన్మలలో ఆత్మ యుండుటవలన అది యనాది యనియు అనాదియైన దానికి నాశము లేదు గాన నిత్యమనియు సిద్ధించుచున్నదని భావము.

మూ. పద్మా దిష్ణు ప్రబోధ సమ్మేళన వికార వత్త ద్వికారః

20. సూ. అనిత్యములగు తామరపువ్వు మొదలగు వానియందు వికాసము ముకుళించుట రూపమైన వికారము గలుగునట్లు శిశువునకు సంతోషాది వికారములు గలుగుచుండును గాన ఆత్మ యనిత్యము.

మూ. నోష్ఠ శీత వర్షాకాల నిమిత్తత్వాత్ పంచాత్మక వికారాణాం.

21. సూ. పాంచ భౌతికములగు తామరపువ్వు మొదలగు వాని ద్వికారములకు వేడి చలి వర్షాకాలములు కారణములుగా నున్నట్లు శిశువుల సంతోషాదులకుఁ బూర్వ జన్మానుభవ స్మృతి తక్కు మఱియొక కారణము సంభవింపకపోవుట వలన ఆత్మ నిత్యమని చెప్పవలయును గానఁ బై నిజెప్పిన యనిత్య సాధక హేతువు యుక్తము గాదు

మూ. ప్రేత్యాహారా భ్యాస కృతాత్ స్తన్యాభి లాషాత్.

22. సూ. పూర్వ శరీరమును వదలి మఱియొక శరీరమును పొంది యాకలి బాధ గలవాడై ఆ బాధను దీర్చుకొనుటకై పూర్వజన్మమందలి యాహారాభ్యాసమును దలచుకొని తరువాతి జన్మలో స్తన్యపానమును గోరును ఆ కోరిక గలిగియుండుటనుబట్టి ఆత్మ నిత్యమైనది.

ఏ యాత్మ పూర్వజన్మలో అభ్యసించినదో యా యాత్మయే యిపుడును అభ్యసింపఁబడిన దానిని జేయుటచే ఆ యాత్మ క్రింది జన్మలలోనిదే గాన ఆత్మ నిత్యమైనదని భావము.

మూ. అయసోఽయస్కాంతాభి గమనాత్ తదుపసర్పణం.

23. సూ. అభ్యాసము లేకయే ఇనుము సూదంటు రాతిని సమీపించునట్లు బాలుఁడు ఆహారాభ్యాసము లేకయే స్తన్యపానమును గోరుచున్నాఁడు గాన ఆత్మ నిత్యమనరాదు.

మూ. నాన్యత్ర ప్రవృత్త్య భావాత్.

24. సూ. సూదంటు రాయి యినుమును దక్క మఱొకదానిని ఆకర్షింపదు ఇనుమును మఱియొక దానిని దగ్గరకుఁ బోవదు కాఁబట్టి యినుము నకు సూదంటు రాతికి ఒక నియతసంబంధము గలదు అట్లే సన్యపానాభిలాష కును పూర్వాహారాభ్యాస స్మృతికిని నియతసంబంధము గలదు. కాన ఆత్మ నిత్యమైనది.

మూ. వీతరాగ జన్మదర్శనాత్.

25. సూ. వీతరాగులకు జన్మ గనిపింపకపోవుటవలనఁ బూర్వజన్మ మందుఁగల శరీరమున అనుభవించిన రాగముయొక్క స్మృతిచేత ఈ జన్మ యందును రాగాదులు పొందుచుండుటవలన ఆత్మ నిత్యమైన దని చెప్ప వలయును.

పూర్వసూత్రములో సన్యాభిలాషను గూర్చి చెప్పఁబడినది. ఇందులోఁ బక్షుల ధాన్యకణాది భక్షణాభిలాష సాధారణమైన రాగమును గూర్చి చెప్పఁ బడినది గానఁ బునరుక్తి లేదు. ఇట్లు పూర్వ పూర్వ జన్మలందలి రాగాదులు ఉత్తరోత్తర జన్మలందలి రాగాదులకుఁ గారణము గాన ఆత్మ యనాదిగా నున్న దని భావము.

మూ. సద్గుణ ద్రవ్యోత్పత్తి వత్తుదుత్పత్తిం.

26. సూ. ఘటాది ద్రవ్యములు స్వతస్సిద్ధముగ రూపాది గుణములతోఁ బుట్టినట్లు ఆత్మకు స్వతస్సిద్ధముగ రాగము పుట్టుచున్నది గాన ఈ హేతువు ఆత్మ నిత్యమను దానిని సాధింపదు.

మూ. న, సంకల్ప నిమిత్తత్వాద్రాగాదీనాం.

27. సూ. రాగాదులకుఁ బూర్వజన్మమందు అనుభవించిన సంకల్పములే కారణములు కాని మఱొక కారణములు కుదురవు గాన ఆత్మ నిత్యమే.

ఘటాదులకుఁ దత్కారణ పరమాణుగత గుణములు కారణములై నట్లు సంకల్పములు కారణమని భావము.

ఇది అనాది నిధనప్రకరణము

—:(౦).—

మూ. పార్థివం గుణాంత రోపలభ్యే

28. సూ. గంధము నీలాది రూపములు కారిన్యాది గుణములు ఉపలబ్ధ మగుచుండుటవలన శరీరము పృథివీ వికారయుక్తము.

పృథివీ వికారములు శరీరమందు అధికముగా నుండుటనుబట్టి యట్లు చెప్పబడినది. కాన నితర భూతములు గూడ నుండునని తెలియునది. ఇతర లోకములందు జలశరీరములు తై జనశరీరములు వాయవ్య శరీరములు నుండు నని గ్రహింపవలయును.

మూ. పార్థివాప్య తై జసం తర్గుణో పలభ్యే

29. సూ. పృథివీ జలతేజోగుణములు ఉపలబ్ధమగుటవలన శరీరము పృథివీ జలతేజోవికార యుక్తమైనది.

మూ. నిశ్శ్వాసోచ్ఛ్వాసోపలభ్యేశ్చాతుర్భౌతికం.

30. సూ. నిశ్శ్వాసోచ్ఛ్వాసములు గూడ నుపలబ్ధమగుట వలన శరీరము పృథివీజల తేజోవాయు వికారయుక్తము.

మూ. గంధక్లేద పాకవ్యూహోవకాశ దానేభ్యః పాంచ భౌతికం.

31. సూ. గంధము, తడి, అన్నాదులు జీర్ణమగుట నిశ్శ్వాసాదులు, అవకాశమిచ్చుట అనెడి యీ గుణములనుబట్టి శరీరము పృథివీ జలతేజో వాయ్వాకాశ రూప పాంచభౌతికమైనది.

29, 30, 31 సూత్రములు ఇతర వత్ ప్రదర్శకములు.

మూ. శ్రుతి ప్రామాణ్యాచ్చ.

32. సూ. శ్రుతిప్రామాణ్యమునుబట్టియు శరీరము పృథివీ వికార యుక్తమైనది.

“సూర్యంతే చక్షుర్గచ్ఛతాత్” — “పృథివీంతే శరీరం” నీ నేత్రము ఆధిదేవతయైన సూర్యుని బొందుఁగాక — నీ శరీరము ఆధిదేవతయైన పృథివిని బొందుఁగాక ఇత్యాది శుతులనుబట్టి శరీరము పృథివీవికారయుక్త మని భావము.

ఇది బాహుళ్యమునబట్టి చెప్పబడినది మఱియుఁ బృథివీ పరమాణువులె శరీరారంభకములగును. ఇతర భూతములు సహాయకములు మాత్రమే అని భావము.

ఇది శరీర పరీక్షా ప్రకరణము.

—(౦)—

మూ. కృష్ణ సారే సత్యపలంభాత్ వ్యతిరిచ్య చోపలంభా త్సంశయః

౩౩. సూ. కంటితో నల్లగుడ్డు ఉన్నపుడె ఘటపటాది విషయములు గనబడుటవలనను, నల్లగుడ్డును దాటి దూరముగ నున్న ఘటపటాది విషయములు గనబడుటవలనను నేత్రేంద్రియ మనఁగా నల్లగుడ్డు లేక నల్లగుడ్డుగాని త్రేజస పదార్థమా యని సంశయము గలుగుచున్నది.

నల్లగుడ్డు ఉండఁగా ఘటపటాది విషయములు తోచుటవలన నల్లగుడ్డై యింద్రియమని బొద్దులు. విషయములను జేరి కనిపింపఁ జేయుటవలన నల్లగుడ్డు గాక తదితరమని నై యాయికాదులు. ఇంద్రియములు అభౌతికములు ఆహంకారి కములని సాంఖ్యులు భౌతికములవి కొందఱు అని భిన్నమతములుండుటచేఁ బరిశీలింపఁబడుచున్నది.

మూ. మహాదణుగ్రహణాత్.

౩4. సూ. మహత్పదార్థమును అణుపదార్థమును గ్రహించుచుండుట వలన నల్లగుడ్డు నేత్రేంద్రియము గాదు.

ఇట మహత్పదార్థమనఁగా మహత్తరము మహత్తమముగూడ గ్రహింపఁ బడును. అట్లే అణువనఁగా అణుతరము అణుతమముగూడ. నేత్రేంద్రియమనఁగా నల్లగుడ్డె అన్నచో నల్లగుడ్డు ఎంత యున్నదో యంతమాత్రమునే గ్రహింప వలసి యుండును. మిగులఁ జిన్నవానిని మిగులఁ బెద్దవానిని గ్రహించుటవలన భౌతికమైన నల్లగుడ్డు నేత్రేంద్రియము గాదని యాక్షేపణము. ఇందు సాంఖ్య మతముచే బొద్దమతము ఖండింపబడినది.

మూ. రశ్మ్యర్థ సన్నికర్ష విశేషాత్ తద్గ్రహణం.

35. సూ. నేత్రకాంతికిని బదార్థమునకునుగల సంనికర్ష విశేషమువల్ల ఆ నేత్రేంద్రియము మహత్తును అణువును గ్రహించును.

దీపకాంతికిని బదార్థమునకునుగల సంనికర్షమునుబట్టి వస్తువు గ్రహింపఁ బడునట్లు గ్రహింపఁబడునని భావము. దీపకాంతివలె నేత్రకాంతి గూడ గోడ మొదలగునవి యడ్డుగా నున్నపుడు వస్తువులను గ్రహింపలేదు.

మూ. త దనుపలబ్ధే రహేతుః

36. సూ. నల్లగుడ్డుకంటె నితరమైనదే నేత్రేంద్రియమన్నచో అట్టి చానికిఁ గాంతి యుపలబ్ధము గాకపోవుటవల్ల మహత్తును అణువును గ్రహించుటలో అది హేతువు గాదు.

మూ. నానుషీయమానస్య ప్రత్యక్షతోఽనుపలబ్ధి రభావ హేతుః

37. సూ. రూపము గనిపించుటకు ముఖ్యకారణముగా అనుమానింపఁ బడుచున్న కన్ను ప్రత్యక్షముగాఁ బైకిఁ గనిపింపకపోవుట అసలె ఆ రూపమును గ్రహించెడి ఇంద్రియమే లేదనుటకు హేతువు గాదు.

చంద్రునిలోని యవతలి భాగమును భూమి క్రింది భాగమును గని పింపరంత మాత్రముచేత అవి లేదని చెప్పరానట్లే యిందును జెప్పరాదని భావము.

మూ. ద్రవ్యగుణ ధర్మ భేదా చోపలబ్ధినియమః

38. సూ. ద్రవ్యగుణముల ధర్మములలోగల భేదమునుబట్టి ప్రత్యక్షము గలుగుటలో నియమము గలదు.

మహత్వాదికము ద్రవ్యములోగల ధర్మవిశేషము. పైకిఁ బ్రకటమగుట గుణముయొక్క ధర్మము. పైకిఁ బ్రకటమగు మహత్వాదిక మున్నపుడు వస్తువు ప్రత్యక్షమగును. అది లేనిచోఁ బ్రత్యక్షము గాదు. ఈ నియమము ఇందు లేకపోవుటవలన నేత్రేంద్రియము ప్రత్యక్షమగుట లేదు. కాని లేక కాదని భావము.

మూ. అనేక ద్రవ్య సమవాయాత్ రూప విశేషాచ్చ రూపో చలబ్ధిః

39. సూ. అనేక ద్రవ్య సమనాయమువల్లను రూపవిశేషముండుటవల్లను రూపము గనిపించుచున్నది.

నేత్రకాంతి పైకిఁ బ్రకటమగునట్టిది గాదు. కానఁ బ్రత్యక్షమగుటలేదని భావము.

మూ. కర్మకారిత శ్చేంద్రియాణాం పూహః పురుషార తంతః

40. సూ. కర్మల కథీనమైన యింద్రియ రచన యాత్మయొక్క యుపభోగములకు సాధనమైనది.

మూ. అవ్యభిచారాచ్చ ప్రతిసూతో భౌతికధర్మః

41. సూ. వ్యభిచారము లేకపోవుటవలన ఆవరణమున్నపుడు ఇంద్రియములకు ద్రవ్యవిశేషములందు ఆడ్డు గలుగుట భౌతిక వస్తువుల ధర్మము.

ఆవరణమున్నపుడెల్ల భౌతికవస్తువుల యడ్డు గలుగును. అభౌతిక వస్తువులకు ఆడ్డు గలుగదు,

మూ. మధ్యందినోల్కాప్రకాశాను పలభివ త్తదనుపలబ్ధిః

42. సూర్యుని ప్రకాశములో మధ్యాహ్నమందుఁ బడిన యుల్కలకాంతి వలె నేత్రకాంతి పైకిఁ గనిపించు రూపము లేని దగుటవలనఁ బ్రత్యక్షమగుటలేదు.

ఉల్కలు=రాత్రియందు వెలుగుచుఁబడునవి. ఇవి పగలును బడునుగాని సూర్యప్రకాశములోఁ గనిపింపవు.

మూ. న. రాత్రా వప్యపలబ్ధేః

43. సూ. ఉల్కల కాంతి సూర్యప్రకాశములోఁ గనిపింపనట్లు మట్టి బెడ్డ కుండ మొదలగు వాని కాంతి కూడ సూర్యప్రకాశములోఁ గనిపించుటలేదు గాన వానికిని గాంతి గలదన్నచో - రాత్రియందుఁ గూడఁ గనిపింపకపోవుట వలన మట్టి బెడ్డ కుండ మొదలగు వానికిఁ గాంతి కలదనరాదు.

ఉల్కలకాంతి రాత్రి గనిపించును గనుఁ బగలు సూర్యప్రకాశమునఁ గనిపింపకపోయినను వానికిఁ గాంతి యున్నదని భావము.

మూ. బాహ్య ప్రవేశానుగ్రహా ద్విషయోపలబ్ధి
చ్యక్తితోఽనుపలబ్ధిః

44. సూ. విషయములు సూర్యాదుల బాహ్యప్రకాశము యొక్క
యనుగ్రహముచే ఉపలబ్ధమగుచున్నవి గనుక నిట విషయములవలె నేత్రకాంతి
యును బైకిఁ గనిపించు దూపము గలది కాకపోవుటవలన ఉపలబ్ధమగుటలేదు
గాని యావరణాదులచేఁ దిరస్కరింపఁబడి మాత్రము గాదు.

మూ. అభివ్యక్తే చాభిభవాత్.

45. సూ. పైకిఁ గనిపించు దూపము ప్రకటమగుటలోఁ గూడ
ఆవరణాదులచేఁ దిరస్కరింపఁబడుటవలనఁ బ్రత్యక్షమగుటలేదు గాని నేత్రకాంతి
పైకిఁ గనిపించు దూపము గలది కాకపోవుటచేఁ గనిపించుటలేదు కాన స్వవిషయ
ప్రకటనలోఁగూడ సూర్యాదిబాహ్యప్రకాశము నపేక్షించుచున్నది.

మూ. సక్తం చరనయనర్శ్మిదర్శనాచ్చ.

46. సూ. రాత్రి సంచరించు జంతువుల కనుగుడ్డులలోఁ గాంతి
కనిపించుటవలనను నేత్రకాంతి లేదనరాదు.

నేత్రకాంతి లేనిచో ఎలుక దోమ పిల్లి మొదలగు వానికి వస్తువులు
గనిపింపకపోవలసి వచ్చునని భాపము.

మూ. అప్రాప్యగ్రహణం కౌచాభ్ర పటల స్పటికాంతరి
తోప లబ్ధిః

47. సూ. గాఙు మబ్బుతెర స్పటికములచే వ్యవధాన మున్నను
వస్తువు గనిపించుటవల్లఁ గన్ను వస్తువులను పొందకయె ఇంద్రియార్థ
సంనికర్షము లేకయె వస్తువును గ్రహించుచున్న దనవలయును.

దీనినిబట్టి ఇంద్రియార్థసంనికర్షము వస్తుగ్రహణమునకు హేతువు గాదని
యూక్షేపణము. ఇంద్రియములు వస్తువులను పొందకయె వస్తువులను గ్రహించునవి
యగునని యాశంక.

మూ. నకుడ్యాంతరి తాను పలబ్ధే రప్రతి షేధః

48. సూ. గోశచే వ్యవధానముగల వస్తువులు గంటికిఁ గనిపింపక పోవుటవలనను గోడ వ్యవధానము లేనివి గనిపించుటవలనను “ఇంద్రియార్థ సంనికర్షణము వస్తుగ్రహణములో పేతువు గాదు” అని నిషేధించుట యుక్తము గాదు.

వస్తువులను బొందకయే యింద్రియములు వస్తువులను గ్రహించునని యగునన్నచో గోడ మొదలగు వానిచే వ్యవధానమున్న వస్తువులను గ్రహించునని చెప్పవలసివచ్చును. అది ప్రత్యక్ష విరుద్ధమైన సంగతి గదాయని భావము.

మూ. అప్రతిఘాతాత్ సన్నికర్షోప పత్తిః

49. సూ. గాఙ మొదలగు స్వచ్ఛద్రవ్యములవల్ల ఇంద్రియములకుఁ దద్విషయములకుఁ బ్రతిబంధము గలుగకపోవుటచేత నింద్రియ తద్విషయములకూ సంనికర్షణము గలుగుట యుపపన్నమగుచున్నది.

వస్తువులను బొందియే యింద్రియములు విషయములను గ్రహించునన్నచో గోడ మొదలగు వ్యవధానములే విషయములు గ్రహింపఁబడనట్లు గాఙ మొదలైనవి వ్యవధానమెగా నున్నపుడును విషయములు గ్రహింపఁబడవు. అను నాక్షేపమునకు ఇందు సమాధానము చెప్పఁబడినది.

మూ. ఆదిత్యరశ్మేః స్ఫటికాంతరితేఽపదాప్యేఽవిఘాతాత్.

50. సూ. దహింపఁదగిన వస్తువులను దహించుటలో సూర్యరశ్మికిఁ బ్రతిబంధము లేనట్లు స్ఫటికాదులచే వ్యవధానమున్నను నేత్ర రశ్మికిని బ్రతిబంధము గలుగదు.

భూతద్దముచే వ్యవధానమున్నను దూది సూర్యరశ్మిచే గాల్చఁబడును. కుండ మొదలగు వానిలోని నీరు సూర్యరశ్మిచే వెచ్చఁబడును. అగ్ని మొదలగు నవి యిట దృష్టాంతములగును. అగ్నికి పాత్రలు వ్యవధానమున్నను నీరు క్రాగుట ఉడుకుట మొదలగునవి జరగును.

మూ. నేతరేతరధర్మ ప్రసంగాత్.

51. సూ. సూర్యరశ్మికివలె నేత్రరశ్మికిని వ్యవధానమున్నను బ్రతిబంధము లేదన్నచో ఎప్పుడు ప్రతిబంధము గలుగునో ఎప్పుడు గలుగదో తెలియజ్ఞ

పోవుటవలన స్ఫటికాదులకు గోడ మొదలగు వాని ధర్మములును గోడ మొదలగు వానికి స్ఫటికాదుల ధర్మములును గలుగవలసివచ్చును. అపుడు గోడ మొదలగువాని ధర్మములు స్ఫటికాదులకుఁ గలిగి వస్తుసంనికర్షమునఁ బ్రతిబంధకము గలుగుటయును గోడ మొదలగునవి యడ్డుగా నున్నను వస్తువులకుఁ బ్రతిబంధకము లేకపోవుటయును గలుగును.

మూ. ఆదర్శో దకయోః ప్రసాద స్వాభావ్యా ద్రూపోప
లబ్ధివ త్తదుపలబ్ధిః

52. సూ. అద్దము జలమును స్వభావసిద్ధముగా నిర్మలము లగుటవలన వానియందు రూపము ఉపలబ్ధమగునట్లు స్వభావముగా స్వచ్ఛములగు స్ఫటికాదులచే వ్యవధానమున్నను స్వభావసిద్ధముగ వస్తువు ఉపలబ్ధమగుచున్నది. గోడ మొదలగునవి యట్టివి గావు గాన స్ఫటికాదుల ధర్మము గోడ మొదలగు వానికిఁ గలుగదు.

మూ. దృష్టానుమితానాం నియోగప్రతిషే ధానుప పత్తిః.

53. సూ. దృష్టములగు పదార్థముల విషయములందును అనుమాన ప్రమాణముచే సిద్ధములగు పదార్థముల విషయములందును “ఇట్లుండుము, ఇట్లుండరాదు” అని విధి నిషేధములు ఉపపన్నములు గావుగదా.

వ్యవధానమున్నపుడు ఉపలబ్ధము గాకపోవుటచే గోడ మొదలగు వానిచే, బ్రతిబంధము గలుగుచున్నదనియు వ్యవధానమున్నపుడు గాజు మొదలగు వానిచే, బ్రతిబంధము గలుగుటలేదనియు స్వభావసిద్ధములైన వస్తుధర్మములను బట్టి తెలియనగునని భావము.

ఇది ఇంద్రియ పరీక్షాప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. స్థానాత్వత్వే నానాత్వాదవ యని నానాస్థానత్వాచ్చ
సంశయః

54. సూ. భిన్న భిన్నస్థానములందున్న వస్తువులను వేటు వేటుగాఁ జూచుటవల్లను భిన్న భిన్నావయవములందున్న యవయవి యొకటిగాఁ జూడఁ

బడుటవలనను వేటువేటుగా వానిని గ్రహించెడి ఇంద్రియము లనేకములా ఏకమా యను సంశయము గలుగున్నది.

మూ. త్వ గవ్యతిరేకాత్.

56. సూ. త్వక్కు అన్ని ఇంద్రియప్రదేశములందును ఉన్నది అది యాక్రమింపని ఇంద్రియప్రదేశము లేదు గాన త్వక్కు ఒకటే ఇంద్రియము.

త్వక్కు అనఁగాఁ జర్మము. ఇది పూర్వపక్ష సూత్రము.

మూ. న యుగపదర్థానుపలబ్ధేః

57. సూ. రూపాది విషయములు ఒక్కమాటుగాఁ దెలియఁబడక పోవుటవలన త్వక్కు ఒక్కటే ఇంద్రియ మనరాదు.

ఆత్మ మనస్సుతోను మనస్సు ఇంద్రియములతోను ఇంద్రియములు విషయములతోను గలియుట క్రమము. ఇంద్రియము లన్నియు ఒకటియన్నచో రూపరసగంధాదులు ఒకమాటుగనె తెలియఁబడవలసి వచ్చును. అట్లు త్వక్కు అన్నిటిని గ్రహించుటలేదు. త్వక్కువల్లనే అన్ని విషయములు తెలియఁబడుచో అందఱకు త్వక్కు ఉంకనే యున్నది. స్పర్శవలననే అన్ని విషయములు తెలియఁబడవలెను గాన కొందఱు గ్రుడ్డివారుగను కొందఱు మూగివారుగను కొందఱు చెవిటివారుగను ఉండుట సంభవింపదని భావము.

మూ. విప్రతిషేధాచ్చ నత్వగేకా.

57. సూ. విప్రతిషేధముండుటనుబట్టి త్వక్కు ఒక్కటే ఇంద్రియము గాదు.

త్వగింద్రియము పస్తువులనుజేరి గ్రహించునా లేక పస్తువులను జేరకయే గ్రహించునా. చేరి గ్రహించునన్నచో రూపములు దూరమునుండియే త్వగింద్రియము చేరకుండనె గ్రహింపఁబడుచున్నది. చేరకుండనే గ్రహించునన్నచో స్పర్శమును త్వగింద్రియము చేరిగాని గ్రహింపదు. ఇట్లు రెండు పక్షములందును విరోధముండుటచే త్వగింద్రియము ఒకటే యన్నియును గ్రహింపదు. విప్రతిషేధ మన గా తుల్యబలవిరోధము గలిగియుండుట.

మూ. ఇంద్రి యార్థత్వాత్.

౬౮. సూ. ఇంద్రియములచే గ్రహింపఁదగిన శబ్దస్పర్శరూప రసగంధములు అయిదు విధములుగ నుండుటవలన ఇంద్రియములు అనేకములు.

శబ్దాదులు ఒక్కొక్క యింద్రియముచేతనే గ్రహింపఁబడుటవలన వానికి వైలక్షణ్య మున్నది. త్వగింద్రియముచేత స్పర్శ గ్రహింపఁబడును రూపము గ్రహింపఁబడదు. దానిని గ్రహించుటకు నేత్రేంద్రియము అనుమానింపఁ బడుచున్నది. స్పర్శను రూపమును గ్రహించు త్వగింద్రియ నేత్రేంద్రియముల చేత గంధము గ్రహింపఁబడదు కాన గంధము గ్రహించు ప్రయోజనముగల ధూణేంద్రియము అనుమానింపఁబడుచున్నది. ఆ మూఁడిటిచే రసము గ్రహింపఁ బడదు. కాన దానిని గ్రహించు నాలుకి అనుమానింపఁబడుచున్నది. ఆ నాలుగింటిచే శబ్దము గ్రహింపఁబడదు. కాన శబ్దమును గ్రహించు చెవి అనుమానింపఁబడుచున్నది. ఇట్లు ఇంద్రియప్రయోజనములు ఇతర సాధనములచే సాధింపఁదగినవి గావని భావము.

మూ. న, తదర్థ బహుళత్వాత్.

౬౯. సూ. ఇంద్రియ విషయములు బహుళముగా నుండుటవలన ఇంద్రియము లయిదే యనుట తగదు.

శబ్దములు వర్ణపద వాక్య ధ్వన్యాదిరూపములై యున్నవి. స్పర్శములు శీతోష్ణానుష్ణశీతాదిరూపములు. రూపములు శుక్ల హరిత పీత నీలాదులు రసములు కటు కాష్ఠ మధురాదులు. గంధములు ఇష్టానిష్టాపేక్షణీయములు. ఈ విధముగా నింద్రియవిషయములు అనేకములు గాన ఇంద్రియములును అయిదు కంటె నెక్కువగునని యాక్షేపణ.

మూ. గంధ త్వాద్య వ్యతిరేకా ద్గంధాదీనా మప్రతి షేధః

౭౦. సూ. గంధాది విషయము లనేకమైనను అందు గంధత్వాదిజాతులు భిన్నములు గాకపోవుటవలన గంధాదు లనేకమని చెప్పుట తగదు.

అవాంతరభేదము లనేకమైనను గంధత్వ శబ్దత్వ స్పర్శత్వ రూపత్వ రసత్వ జాతులయిదే గాన వానిని గ్రహించెడి యింద్రియము లయిదే యని సమాధానము.

మూ విషయత్వాఽవ్యతిరేకా దేకత్వం.

81. సూ. అవాంతరభేదములను గ్రహింపక గంధర్వ శబ్దత్వాది జాతి రూపముగ విషయములై దే యన్నచో గంధర్వ శబ్దత్వాదులందు విషయత్వము సమానముగా నుండుటవలన విషయత్వ రూపజాతినబట్టి దానిని గ్రహించెడి యింద్రియ మొక్కటె.

మూ. న, బుద్ధి లక్షణాధిష్ఠాన గత్యాకృతి జాతి పంచ త్వేభ్యః

82. సూ. బుద్ధి లక్షణములు అధిష్ఠానములు గతులు ఆకృతులు జాతులు అనునవి యయిదుగా నుండుటనుబట్టి యింద్రియ మొకటే యనరాదు.

బుద్ధి లక్షణములు కనులు చెవులు మొదలగు వాని జ్ఞానములకు సంబంధించినవి. అవి యయిదు. పంచేంద్రియములకు ఆధారమైన శబ్దస్పర్శాదులు అధిష్ఠానములు. అవి యయిదు. ఇంద్రియములు విషయములను సమీపించుటలు గతులు. అవియు నై దె. ఇంద్రియముల యాకారములు ఆకృతులు. అవి యయిదు. భూమి నీరు తేజస్సు గాలి ఆకాశము అను భూతజాతులు అయిదు.

మూ. భూతగుణ విశేషోపలబ్ధే స్తాదాత్మ్యం.

83. సూ పృథివ్యాది భూతములయొక్క గుణవిశేషములు ఇంద్రియము లందుఁ గనిపించుటవలన ఇంద్రియములు. భూత ప్రకృతికములు.

పృథివీ గుణమగు గంధము ముక్కునందు, జలగుణమగు రసము నాలుకయందు వాయుగుణమగు స్పర్శ చర్మమందు ఆకాశ గుణమగు శబ్దము చెవులందు తేజోగుణమగు రూపము కంటియందుఁ గనిపించుటవలన ముక్కు మొదలగు వానికి తదాత్మ్యవైన పృథివ్యాది భూతములు ప్రకృతులు. కాని వానికి అవ్యక్తము ప్రకృతి గాదని భావము.

ఇది ఇంద్రియ నానాత్వప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. గంధ రసరూప స్పర్శ శబ్దానాం స్పర్శ పర్యంతాః

పృథివ్యాః

84 సూ. గంధ రస రూప స్పర్శ శబ్దములలో గంధరస రూప స్పర్శములు పృథివీ గుణములు.

మూ అప్తేజో వాయూనాం పూర్వ పూర్వ మపోహ్యో కాశ
స్యోత్తరః

85. సూ. జలమునకు రస రూప స్పర్శలును, తేజస్సునకు రూప
స్పర్శములును, వాయువునకు స్పర్శయు ఆకాశమునకు శబ్దమును గుణములు.

మూ. న సర్వ గుణాను పలజ్ఞేః

86. సూ. ఆయా భూతములు ప్రకృతిగాఁ గల యింద్రియములకు
జై ని జెప్పఁబడిన గుణములన్నియుఁ గనిపింపకపోవుట వలన ఈ గుణనియమము
సరియైనది గాదు.

పృథివి యొక్క యింద్రియమగు ముక్కుచేఁ బృథివీ గుణములైన రస
రూప స్పర్శములన్నియు గ్రహింపఁబడుటలేదు. గంధము మాత్రము గ్రహింపఁ
బడుచున్నది. జలముయొక్క యింద్రియమగు నాలుక రసమును దక్క మిగిలిన
రూపస్పర్శలను గ్రహించుటలేదు. ఇట్లే మిగిలినవియు. దీనినిబట్టి పైనియమము
సరియైనది గాదని ఆక్షేపణము.

మూ. ఐక్తైక స్త్యే వోత్తరోత్తర గుణ సద్భావా దుత్త
రోత్తరాణాం తదనుపలబ్ధిః

87. సూ. గంధాది గుణము లొక్కొక్కటే వరుసగా పృథివ్యాది
భూతముల గుణములై యుండుటవలనఁ దరువాతివగు జలాదుల యొక్క
రసాదిగుణములను ముక్కు మొదలగునవి గ్రహింపవు.

ఆక్షేపకుఁడు ఇందు స్యమతమును నిరూపించుచున్నాఁడు.

గంధము పృథివిగుణము గాన పృథివికి ఇంద్రియమైన ముక్కు
గంధమునే గాని జలతేజో వాయు గుణములగు రస రూపస్పర్శలను గ్రహింపదు.
ఇట్లే కన్ను చర్మముల విషయములలో గ్రహింపవలయును.

మూ విష్టం హ్యపరం పరేణ.

88. సూ. పృథివ్యాదులు జలాదులతోఁ గలిసియుండుటవలనఁ బృథి
వ్యాదుల యందున్న జలాదులతో నాలుకకు సంయోగము గలుగఁగా రసాది
గ్రహణము గలుగుచున్నది.

ఆక్షేపకుడు స్వమతముతోఁ బృథివ్యాదులందు రస్త్వగహణ మెట్లు గలుగుచున్నదో దానినిగూర్చి తన గుణనియమమును ఇందు నిరూపించెను. విష్టం=సంబంధించినది.

మూ. న పార్థివాప్యయోః ప్రత్యక్షత్వాత్.

69. సూ. పృథివియందును జలమందును రూపమును స్పర్శమును ప్రత్యక్షమగుచుండుటవలన పైమూఁడు సూత్రములందుఁ జెప్పినది యుక్తముగాదు.

పృథివీ ద్రవ్యములు జలద్రవ్యములు ప్రత్యక్షమగుటనుబట్టి “పృథివ్యాదులు జలాదులతో కలయిక వలన రసాదులైన అనేక గుణములు గ్రహింపఁ బడుచున్నవి”. రూపము లేకపోవుటవలన తైజసద్రవ్యములే గాని పార్థివ ద్రవ్యములును జలద్రవ్యములును బ్రత్యక్షము గావు అనరాదు ” అని భావము. తైజసద్రవ్యములు గలియుటచే పృథివీ జలద్రవ్యములు ప్రత్యక్షమగుచున్నవి అన్నచో అప్పుడు వాయువు గూడఁ బ్రత్యక్షము గావలసియుండును గదా. అందుచే పృథివికి గంధ రసరూప స్పర్శములు, జలమునకు రస రూప స్పర్శములు తేజస్సునకు రూపస్పర్శములు గలుగునని చెప్పుట న్యాయమని భావము.

మూ. పూర్వ పూర్వ గుణోత్కర్షాత్ తత్తత్ప్రధానం.

70. సూ. గంధాదిగుణములు ఉత్కర్షముగా నుండుటవలన ముక్కు మొదలయిన యింద్రియములకు ఆ గంధాదిగుణములు ప్రధానముగా గోచరమగును.

మూ. తదవ్యవస్థానంతు భూయస్త్యాత్.

71. సూ. గంధాదిగుణముల యాధిక్యమునుబట్టి వానిని గ్రహించు ముక్కు మొదలగు వానికి ఇంద్రియత్వ వ్యవస్థ కలుగును.

పృథివి నాల్గుగుణములు గలిగినదయ్యును జలాదులతోఁ గలియని పృథివికి గంధము ఎక్కువగా నుండుటవలన వానిని గ్రహించు నింద్రియములకు ఇంద్రియము లనువ్యవహారము గలుగుచున్నదని భావము.

మూ. సగుణానా మింద్రియభావాత్.

72. సూ. గంధాదిగుణములతోఁ గూడిన ముక్కు మొదలైనవే యింద్రియములుగా నుండుటవలన అవి బాహ్యములైన గంధాదిగుణములనే గ్రహించును గాని తమ గుణములను వేరుగా గ్రహింపవు.

ముక్కు మొదలగునవి తమ గుణములనుబట్టియే యింద్రియములైనవి. ముక్కు మొదలగునవి తమ గంధాదిగుణముల సాహాయ్యమునుబట్టియే బాహ్య గంధాదులను గ్రహించును తమకు వేఱుగా సహకారులు లేనందువలన తమ గంధాదులను గ్రహించుటలేదు. ఇట్లే మిగిలిన యింద్రియములనుగూర్చి తెలియ వలెను.

మూ. తేనై వ తస్యాఽగ్రహణాచ్చ.

73. సూ. ఇంద్రియము తనచేతనె దన్ను గ్రహించుట కుదురకపోవుట వలనను ఇంద్రియములు తమ గుణములను వేఱుగా గ్రహింపవు.

కన్ను బాహ్యద్రవ్యములనే గాని తన్ను గ్రహింపదు. కనుక రూప గంధాదులు సిద్ధించుటతో అప్రత్యక్షముగా నుండుటవలన అవి ప్రేకి గనిపించక లోన నున్నవని గ్రహింపవలెను.

మూ న శబ్దగుణోపలబ్ధేః.

74. సూ చెవిచే దన గుణమగు శబ్దము తెలియఁబడుచుండుటవలన. "ఇంద్రియములు తమ గుణములను వేఱుగా గ్రహింపవు" అనరాదు. రంధ్రములోని యాకాశమే చెవి యనఁబడును. కాన ఆకాశమే తన గుణమయిన శబ్దమును గ్రహించుచున్నదని యాక్షేపణము.

మూ. తదుపలబ్ధి రితరేతర ద్రవ్యగుణ వైధర్మాత్.

75. సూ. ద్రవ్యగుణములగు రూపము శబ్దము మొదలగునవి ఒకదాని కొకటి విరుద్ధధర్మములుగల వగుటవలన శబ్దము ఉపలబ్ధమగుచున్నదేగాని నేత్రరూపాదులు ఉపలబ్ధమగుటలేదు.

శబ్దము చెవిని జేరునట్లు రూపాదులు నేత్రాదులను జేరవు. శబ్దమును రూపాదులను విరుద్ధధర్మములు గలవి. కావున శబ్దముచుట్టి రూపాదులందు ఆక్షేపింపరాదని భావము. గంధాదులనుబట్టి ముక్కు మొదలైనవి ప్రవర్తించును. చెవి శబ్దగుణమును అపేక్షింపకయే యింద్రియమగునని తెలియునది.

ఇది

ఆత్మాది ప్రమేయ చతుష్టయ పరీక్షణము

మూఁడవ యధ్యాయములోని మొదటి యాహ్నికము

—:(0):—

న్యాయ మీమాంసాదర్శనము

తృ తీ యా ధ్యాయము

రెండువయాహ్నికము

మూ. కర్మాకాశసాధర్మాత్ సంశయః

1. సూ. అనిత్యమై స్పర్శలేని కర్మతోను, నిత్యమై స్పర్శలేని యాకాశముతోను స్పర్శలేని బుద్ధి సమానధర్మము గలదగుటవలన, గర్మనుబట్టి యనిత్యమా యాకాశమునుబట్టి నిత్యమా అని బుద్ధియందు సంశయము గలుగుచున్నది.

మూ. విషయప్రత్య భిజ్ఞానాత్.

2. సూ. విషయములను గూర్చి ప్రత్యభిజ్ఞానము గలుగుటవలన బుద్ధి నిత్యమైనది.

ఇదివఱకుఁ జూచిన ఘటమును స్పృశించుచున్నాను. అను ప్రత్యభిజ్ఞానము వలనఁ బూర్వజ్ఞానము నిలిచియున్నదని తెలియుచున్నది కాన బుద్ధి నిత్యమైనదిని భావము. ఇది సాంఖ్యమతము.

మూ. సాధ్యసమత్వా దహేతుః.

3. సూ. సాధ్యముతో సమానముగ నుండుటవలన ఈ హేతువు సరియైనది గాదు.

“బుద్ధి విషయములను గుర్తుపట్టునది గాన నిత్యము” అను దానితో విషయములను గుర్తుపట్టునది గాన అను హేతువు సాధ్యమగు నిత్యత్వముతో సమానముగ నున్నది. హేతువు ఎప్పుడును నిశ్చితమై యుండవలయును. నిశ్చితమైన హేతువునుబట్టి సాధ్యము సాధింపఁబడును. ప్రత్యభిజ్ఞానము చేతనమైన యాత్మధర్మము గాని బుద్ధిధర్మము గాదు గాన నిత్యత్వముతోపాటు బుద్ధికి ప్రత్యభిజ్ఞానగుణమును ఉన్నట్లు గూడ సాధింపవలసియున్నది. కాన

సాధ్యసమము. హేతువు తానే సాధింపఁదగిన స్థితిలో నుండి యి కొక దానిని సాధింపఁజాలదు అందుచే ఈ హేతువు హేత్వాభాసముగాని సరియైనది గాదు.

మూ. న, యుగపదగ్రహణాత్.

4. సూ. ఒక్కసారిగా బుద్ధి యన్ని విషయములకు గ్రహింపక పోవుటవలన ఆ బుద్ధికిని బుద్ధి వృత్తులకును అభేదము లేదు.

ప్రత్యభిజ్ఞుబట్టి బుద్ధి నిలుకడగా నుండును ఆ బుద్ధినుండి వృత్తులు అనఁగా జ్ఞానములు బయలుదేలును ఆ వృత్తులకును ఆ వృత్తులుగఁ బుద్ధికిని నిష్పన్నకు నెరసులకువలె అభేదము అని సాంఖ్యుల మతము యొక్క బంధన మిది. వృత్తి వృత్తిసుంతములకు అభేదము చెప్పినపుడు రెండు లేవు గాన ఒకదాని నొకటి గుర్తుపట్టుట (ప్రత్యభిజ్ఞానము) గుదురదు. అందుచే “ప్రత్యభిజ్ఞానమును బట్టి బుద్ధి నిత్యము” అని నిత్యత్వసాధనము వీలుపడదు ” అను నాక్షేపణకు ఇది సమాధానము. ఏలయనఁగా. వృత్తి వృత్తిసుంతములకు భేదము సిద్ధము. అందుచే ప్రత్యభిజ్ఞానమును దానినిబట్టి నిత్యమును గుదురునని సమాధానము.

మూ. అప్రత్యభిజ్ఞానే చ వినాశ ప్రసంగః

5 సూ. అనుభవించిన విషయమును గుర్తింపఁపుడును ఆపుడు బుద్ధి నశించినదని చెప్పవలసి వచ్చును గాన బుద్ధికిని బుద్ధి వృత్తులకును అభేదము లేదు.

బుద్ధియు బుద్ధినుండి బయలుదేలు చాక్షుషాది జ్ఞానవృత్తులను అభిన్నము లన్నచో ఇదివఱకు ఒక విషయమును జూచిన నేత్రాదులు మఱికొంత కాలము నకు ఆ విషయమును గుర్తింపనిచో ఆ గుర్తింపని వృత్తినిబట్టి గుర్తించుటకు సాధనమైన బుద్ధి లేదనవలసివచ్చును. అట్లు బుద్ధి లేకపోవుటలేదు. కాన భిన్నములని భావము.

మూ. క్రమవృత్తిత్వా దయుగపర్లహణం.

6. సూ. మనస్సు అణువు గాన అది క్రమముగా ఇంద్రియములతోఁ గలిసి పనిచేయుటవలన జ్ఞానములు క్రమముగనే గాని యొక్కసారిగఁ గలుగవు.

మూ. అప్రత్యభిజ్ఞానం విషయాంతర వ్యాసంగాత్.

7. సూ. మనస్సు ఇతర విషయమందు వ్యాసక్తమై యుండుటవలన ఆ వ్యాసక్తవిషయమనే గాని తపితర విషయములను గుర్తించుటలేదు.

దానినిబట్టియు వృత్తి వృత్తిమంతములకు అభేదము లేదని భావము.

మూ. న, గత్యభావాత్.

8. సూ. మనస్సు వ్యాపకమైనది విషయములు దాని దగ్గరకేవచ్చును గాని అది విషయముల దగ్గరకుఁ బోదు అందుచే దానికి గమనము లేకపోవుట వలన మనస్సునకు క్రమముగా నింద్రియములతో సంబంధము గలుగు అనరాదు.

మూ. స్ఫటికా న్యత్వాభి మానవత్తదన్యత్వాభి మానః.

9. సూ. మంత్రేన పువ్య మొదలగు వానిదగ్గఱ నున్న స్ఫటికము ఒక్కదేయైనను వేఱుగా ఎఱుపు నలుపు పసుపు మొదలైన రంగులు గలిగినట్లు తోచిన రీతిగా వృత్తులకంటె అభిన్నమైనను మనస్సు ఆయా వృత్తుల సన్నికర్ష మున అది వేఱుగా నున్నట్లు తోచుచున్నది.

సూ. వేఱునితోఁప జేయు భ్రమను సాధించు హేతువు లేకపోవుటవలనఁ బైని జెప్పఁబడినది యుక్తము గాదు.

ఇది ప్రత్యేక సూత్రము గాదు భాష్యకారుని పంక్తియని కొందఱుందురు. ఇక్కడ స్ఫటికము యొక్క దృష్టాంతము సరియైనదిగాదు. గంధాది గుణము లతోపాటు గంధాది జ్ఞానములుగూడ వేఱువేఱుగా నున్నది. అందుచేత ఇక్కడ స్ఫటిక దృష్టాంతమునుబట్టి వృత్తివృత్తిమంతములకు అభేదము చెప్పరాదు. క్రమముగ ఇంద్రియ విషయములందు జ్ఞానములు గలుగుచున్నది పోవుచున్నది. దీనినిబట్టి గంధాదులకంటె మనస్సు భిన్నమైనట్లు గంధాదిజ్ఞానములు గూడ భిన్నములని భావము.

ఇది బుద్ధ్యనిత్యతాప్రకరణము

—:(0):—

మూ. స్ఫటికేఽ వ్యపరాపరోత్పత్తేః కుణికత్వాద్వ్యక్తి నా మహేతుః.

10. సూ. పదార్థములు క్షణికములగుటవలన స్పటికమందును వేణు వేణు స్పటికములు పుట్టును గాన స్పటికమువలె మనస్సు ఒకటే యయినను అనేకముగాఁ దోచుచున్నదను హేతువు సరియైనది గాదు.

శరీరము ఉపచయాపచయములను బొందుచుఁడుటవలనఁ బదార్థములు క్షణికమని క్షణికవాదుల యాశయము. పూర్వవస్తువు నశించుచున్నది క్రొత్త వస్తువు పుట్టుచున్నది. కానఁ బూర్వవస్తువునే యిప్పుడు చూచుచుండుట సందర్భింపదని భావము.

మూ నియమహేత్వ భావా ద్యథాదర్శన మభ్యనుజ్ఞా.

11. సూ. అన్ని పదార్థములు శరీరమువలె ఉపచయాపచయములను బొందుచున్నవను నియమమును తెలుపు హేతువు లేకపోవుటవలన అన్నియు క్షణికము లనరాదు మణియింక ఉపచయాపచయములు 'గనిపించిన శరీరాదు లందు క్షణికత్వమున్నదని అవి కనిపింపని రాము స్పటికము మొదలగు వానితో క్షణికత్వము లేదని కల్పింపఁబడవలయును.

మూ. నోత్పత్తి వినాకరణోపలబ్ధిః.

12. సూ. క్షణికమైన వస్తువులందు ఉత్పత్తి విశ్వాములు గన్పించుట వలనను స్పటికమందు అవి కనిపింపకపోవుటవల్లను స్పటికాదులకు క్షణికత్వము చెప్పరాదు

మూ. క్షీరణినాశే కారణానుపలబ్ధిత్ రద్ద్యుత్పత్తి వచ్చ తదు త్పత్తిః.

13. సూ. పాలు పెరుగై నప్పుడు పాలు నశించుటకును పెరుగు పుట్టుటకును గారణము ఉపలబ్ధము గానట్లు స్పటికము విషయములోఁ గూడ పూర్వస్పటికము వినాశమగుటకును ఉత్తరస్పటికము పుట్టుటకును గారణము గనిపించుటలేదు. కాన అన్నియు క్షణికములె.

మూ. లింగతో గ్రహణాన్నానుపలబ్ధిః.

14. సూ. ప్రత్యక్షముగాఁ గనిపింపక పోయినను అనుమాన ప్రమాణమునుబట్టి పాలు నశించుచున్నవని పెరుగు పుట్టుచున్నదని యూహింపఁ

బడుచుండుటవలన “స్ఫటికమునకు ఉత్పత్తి నాశములు గనిపించుటలేదు” అనరాదు.

మూ. న వయః పరిణామగుణాంతర ప్రాదుర్భావాత్.

15. సూ. పాలు మార్పుచేంది పెరుగు గుణములను బొందుచున్నవే గాని పాలకురాశముగాని పెరుగునకుఁ బుట్టుకగాని లేదు.

మూ. వ్యూహోంతరాత్ ద్రవ్యాంతరోత్పత్తి దర్శనం పూర్వ ద్రవ్యనివృత్తే రనుమానం.

16. సూ. భిన్నభిన్న రచనలనుబట్టి భిన్నభిన్న వస్తువులు పుట్టినట్లు కనిపించుటచేఁ బూర్వ వస్తువులు నివర్తించినవని యన మానింప.బడును.

మూ. క్వచిద్విద్యానాశ కారణోపలబ్ధేః క్వచిచ్ఛోపలబ్ధే రనే కాంతః.

17. సూ. పాలు పెరుగు మొదలగుచోట్ల వినాశోత్పత్తులకుఁ గారణము గనిపింపకపోవుటవలనను ఘటాదులందు వినాశోత్పత్తి కారణములు గనిపించుట వలనను బైనిజెప్పిన కారణము అనేకాంతమైనది.

అందుచే పాలు పెరుగులకు వినాశోత్పత్తులను జూచి వాని కారణమును జూహించినట్లు స్ఫటికములకు వినాశోత్పత్తుల కారణము నూహింపవలయును. ఒక బుద్ధి నశించుచు వేతొక బుద్ధి పుట్టుచుండుటచే బుద్ధి యనిత్యమైనదని భావము. బుద్ధి యాత్మయొక్క కార్యము గాన బుద్ధియే యనిత్యము. బుద్ధికిఁ గారణమైన యాత్మ అనిత్యము గాదు అని తెలియునది. వాస్తవమునకు పులుపు పదార్థముల సంయోగమునుబట్టి పాలు నశించుట పెరుగు అగుట అగుచున్నది కాన పాలు పెరుగులలో వినాశోత్పత్తి కారణములు లేవనరాదని గ్రహించునది.

ఇది క్షణభంగప్రకరణము

—:(౦):—

మూ. నేంద్రియార్థయో స్తద్విద్యానేజిపి జ్ఞానావస్థానాత్.

18. సూ. ఇంద్రియములు పదార్థములు నశించినను వానికి సంబంధించిన స్మరణజ్ఞానము నిలిచియుండుటవలన బుద్ధి యనునది ఇంద్రియముల గుణము గాని పదార్థముల గుణము గాని కాదు.

దీని జూచితిని అను ననుభవము ఆ చూచిన బుద్ధి నశించినచో ఉండదు. ఒకటి చూచిన దానిని ఇంకొకటి స్మరింపదుగదా. కాన బుద్ధి ఇంద్రియార్థముల గుణము గాదని భావము.

మూ. యుగపత్ జ్ఞేయానుపలబ్దేశ్చ న మనసః.

19. సూ. తెలిసికొనఁదగిన శబ్దస్పర్శాది విషయములు ఒక్కమాటుగా తెలియఁబడకపోవుటవలన బుద్ధి మనస్సు యొక్క గుణముగూడఁ గాదు.

బుద్ధి మనస్సు యొక్క గుణమని చెప్పినచో బుద్ధిసాధనమును మనస్సు కర్తయును గావలసి వచ్చును. మనస్సు కర్తయైనప్పుడు బుద్ధినిబట్టి సర్వ విషయములు ఒక్కసారిగాఁ దెలియఁబడవలసి వచ్చును. అట్లు తెలియఁబడుట లేదు. దీనినిబట్టి బుద్ధి మనస్సు గుణము గాదని భావము. మఱియు ఒక్కసారిగా అన్ని గుణములు తెలియఁబడకపోవుటయే మనస్సు ఉన్నదనుటకు సూచకము.

మూ. తదాత్మ గుణత్వేఽపి తుల్యం.

20. సూ. బుద్ధి యాత్మయొక్క గుణమని చెప్పినను ఆత్మవ్యాపకము గాన అన్ని యింద్రియములతోఁ గలిసియుండుటవలన ఒక్కమాటుగా జ్ఞానము గలుగవలసివచ్చును గాన మనస్సుయొక్క గుణమని చెప్పినపుడు పట్టిన దోషమే యిక్కడను బట్టును.

మూ. ఇంద్రియై ర్మనసః సన్నికర్షాభావాత్తదనుత్పత్తిః.

21. సూ. ఒకమాటుగా వివిధేంద్రియములతోఁ గూడ మనస్సునకు సంఝాతము లేకపోవుటవలన ఒక్కమాటు సర్వవిషయముల జ్ఞానము కలుగుట లేదు.

మూ. నోత్పత్తి కారణానపదేశాత్.

22. సూ. ఇంద్రియార్థ సంనికర్షము జ్ఞానమునకుఁ గారణమని చెప్పినట్లుగా బుద్ధి యుత్పత్తికి ఆత్మను గారణముగాఁ జెప్పకపోవుటవల్ల బుద్ధి యాత్మగుణము గాదు.

ఆత్మ మనస్సంయోగమే బుద్ధికిఁ గారణమన్నచో జ్ఞానము ఎల్లప్పుడును ఉండవలసి వచ్చునని భావము.

మూ. వినాశకారణానుపలభ్యే శ్చావస్థానేతన్నిత్యత్వప్రసంగః.

23. సూ. బుద్ధి యాత్మగుణమన్నచో బుద్ధి వినాశమునకుఁ గారణము కనిపింపకపోవుటవలన బుద్ధి నిలచియుండఁగా అది నిత్యము గావలసివచ్చును.

ఏదైన నొకదానికి నాశము గలుగునన్నచో విరుద్ధమైన వస్తువైన నుండవలయును. లేక దానికాధారమైనదైన నశింపవలయును. దీనికి విరుద వస్తువు కనిపింపదు. దానికాధారమైన యాత్మ నిత్యము. కాన అది నశింపదు కాన బుద్ధినిత్యము గావలసి వచ్చునని యాక్షేపణము.

మూ. అనిత్యత్వగ్రహణాత్ బుద్ధేర్బుద్ధ్యంతరా ద్విినాశః శబ్దవత్.

24. సూ. బుద్ధి యనిత్యమైనదని మన యనుభవమువల్లఁ దెలియుట వలనఁ దరువాతి శబ్దముచే మొదటి శబ్దమునకువలెఁ దరువాతి బుద్ధిచే మొదటి బుద్ధికి నాశము గలుగుచున్నది.

మూ జ్ఞానసమవేతాత్మ ప్రదేశ సన్నికర్షా న్మన సః స్మృత్యు త్పత్తే ర్న యుగపదుత్పత్తిః.

25. సూ. జ్ఞానసాధనమైన సఃస్కారముగల యాత్మప్రదేశములతో వరుసగా సంనికర్షముగల మనస్సు నుండి స్మృతలు పుట్టుటవలన అవి యొక్క మాటుగాఁ బుట్టుటలేదు.

మూ. నాంతఃశరీరవృత్తిత్వా న్మనసః.

26. సూ. మనస్సు శరీరము లోపల నున్నదగుటవల్ల శరీరమునకు వెలుపల నున్న యాత్మప్రదేశములతో దానికి సంయోగము గుదురదు.

ఇది పూర్వపక్షసూత్రము.

మూ. సాధ్యత్వాదహేతుః.

27. సూ మనస్సు శరీరములో నున్నట్లు స్థిరపడలేదు అదే సాధింపఁదగినది గానున్నది కాన ఆ సాధి.పఁదగిన యనిశ్చిత హేతువునుబట్టి శరీరములోని మనస్సు శరీరము వెలుపలి యాత్మప్రదేశములతోఁ గలియదు అని చెప్పరాదు.

మూ. స్మరతః శరీరధారణోపపత్తే రప్రతిషేధః.

28 సూ. అనుభవించిన విషయములను స్మరించువాడు శరీరమును ధరించియుండుటవలన ఆ స్మరించు మనస్సు శరీరములో నుండుట సిద్ధమేగాని సాధ్యము గాదు కాన పైనిజెప్పిన ప్రతిషేధము యుక్తము గాదు.

అట్లు గానిచో మనస్సు బహిర్గతమైయున్నపుడు శరీరమందు ఆత్మ మనస్సుయోగమండదు అది లేనిచో యత్నమును శరీరధారణమును లేకపో వలసివచ్చును. కాన మనస్సు శరీరములో నున్నది. అది బాహ్యమందున్న యాత్మ ప్రదేశములతోఁ గలియదని సమాధానము. ఇది సిద్ధాంతసూత్రము.

మూ. న తదాశుగతిత్వా న్మనసః.

29. సూ. మనస్సు శీఘ్రగతి గలదై యాత్మప్రదేశములకుఁ బోయి విషయములను గ్రహించి శరీరములోనికి మరలఁ బ్రవేశించుటవలన శరీరమును ధరించుట కుదురదని చెప్పరాదు.

మూ. న స్మరణకాలానియమాత్.

30. సూ. విషయములను స్మరించుటలోఁ గాల నియమము లేకపోవుట వలన మనస్సు పైకిఁబోయి మరల శీఘ్రముగా శరీరమునఁ బ్రవేశించు ననరాదు.

ఆ స్మరణలో ఒకప్పుడు శీఘ్రముగాను ఒకప్పుడు ఆలస్యముగాను ప్రయత్నము జరగుచుండును. కాన ఆ సమయములో శరీరమును ధరించుట సంభవింపదని భావము.

మూ. ఆత్మప్రేరణ యదృచ్ఛాజ్ఞతాభిశ్చ న సంయోగ విశేషః.

31. సూ. ఆత్మయొక్క ప్రేరణచేఁగాని హఠాత్తుగాఁ గాని జ్ఞానమునకుఁ గర్తయగుటచేఁగాని మనస్సునకు శరీరము వెలుపలి విషయములతో సంయోగ విశేషము గలుగదు.

ఆత్మప్రేరణ స్మరణీయవస్తు జ్ఞానపూర్వకమైనదగుటచే అంతకుముందే స్మరణ కలుగును. అపుడు వస్తువు స్మరింపఁబడినదే యయినది. ఇంక ఆత్మ స్మరింపమని ప్రేరేపించుట అపుడు వెళ్లి స్మరించుట యెట్లు? మనస్సు స్మరింపఁ

గోరి స్మరించును. హఠాత్తుగా నెప్పుడును స్మరింపదు. మనస్సునకు జ్ఞానము లేదు. కాన జ్ఞానమునకుఁ గర్తయు గాదని భావము.

మూ. వ్యాస క్తమనసః పాదవ్యథనేన సంయోగవిశేషేణ సమానః.

శి2. సూ. నృత్యాది విషయాంతరములచే వ్యాస క్తమైన మనస్సునకు ముక్త మొదలగు వానిచే కాళ్లకు నొప్పి గలిగినపుడు మనస్సునకు ఆ నొప్పితో సంబంధము గలిగినట్లు ఆత్మ మనస్సంయోగము గలుగును.

మూ. ప్రణిధాన లింగాజ్ఞానానామయుగప ద్భావా దయుగ పత్స్మరణం.

శి3. సూ. చిత్తైకాగ్రత లింగజ్ఞానాదులు ఒక్కమాటుగాఁ గలుగక పోవుటవలన నొక్కమాటుగ స్మరణము గలుగుటలేదు.

లింగజ్ఞానములు వస్తువును ఉద్బోధించు జ్ఞానములు. ఇవి యనంతమగుట వలన ఒక్కమాటు తత్స్మృతి గలుగదని భావము.

మూ. ప్రాతిభవత్తు ప్రణిధానాద్యనపేక్షే స్మా ర్తే యాగ పద్యప్రసంగః.

శి4. సూ. ప్రతిభ వల్లఁ గలుగు జ్ఞానమువలెఁ జిత్తైకాగ్రత మొదలగు వాని యపేక్ష లేకయే స్మరణజ్ఞానము కలుగునన్నచో ఒక్కమాటుగా ఆ స్మరణలన్నియుఁ గలుగవలసివచ్చును.

అప్పటికప్పుడు నవనవోన్మేషముగాఁ దోచు బుద్ధి ప్రతిభ. ప్రతిభా జ్ఞానము పురుషుల కర్మ విశేషమువలనఁ గలుగునని తెలియునది.

మూ. జ్ఞ స్యేచ్ఛా ద్వేషనిమిత్తత్వాదారంభ నివృత్త్యోః.

శి5. సూ. జ్ఞానవంతుని ప్రవృత్తి నివృత్తులకు ఇచ్ఛాద్వేషములు నిమిత్తములగుటవలన వానితోపాటు అందు జ్ఞానము గూడ హేతువే యగును గాన అవి యన్నియు ఆత్మ గుణములే.

మూ. తల్లింగత్వా దిచ్ఛాద్వేషయోః పార్థివాద్వేష్య ప్రతి షేధః.

36. సూ. ఇచ్ఛాద్వేషములకుఁ బ్రవృత్తి నివృత్తులు గారణమగుటవలనఁ బార్థివాది శరీరములందు జ్ఞానాదులు లేవనరాదు.

ఆ ప్రవృత్తి నివృత్తులకు చేష్టలు కారణములు. చేష్టలకు శరీరము ప్రత్యక్షకారణమని భావము. పార్థివాది పరమాణుపుంజమే కారణ మనుచావాకుని మతఖండన మిది.

మూ. పరశ్వాది ష్వారంభ నివృత్తి దర్శనాత్.

37. సూ. పార్థివాది శరీరములందు జ్ఞానాదులు గలవన్నచో గొడ్డలి మొదలగు వానియందును ప్రవృత్తి నివృత్తులు గనిపించుటవలన వానియందును జ్ఞానము గలదనవలసివచ్చును.

మూ. నియమానియమౌతు తద్విశేషకా.

38. సూ. చేతనములకు ఇచ్ఛాద్వేషములనుబట్టి గలిగిన ప్రవృత్తి నివృత్తులు నియమముగా నుండుటనుబట్టియు, అచేతనములకు ఇచ్ఛాద్వేషము లుండవు గాన ప్రవృత్తి నివృత్తులు నియమముగా నుండకపోవుటనుబట్టియుఁ జేతనాచేతనములు రెండును భిన్నములే.

జ్ఞానేచ్ఛాక్రియాదులు చేతనదర్శములు గానఁ జేతనయు క్తమైన శరీరము నందు అవి కలుగును. గొడ్డలి మొదలగునవి యచేతనములు గానఁ జేతనముల ప్రయత్నమునుబట్టియే గాని వానికి స్వయముగాఁ బ్రవృత్తి నివృత్తులు గలుగవని భావము.

మూ. యథోక్త హేతుత్వాత్పారతంత్ర్యా దకృతాభ్యాగ మాచ్ఛ న మనసః.

39. సూ. ఇదివరకుఁ జెప్పఁబడిన హేతువులు గలదగుటవలనను, పరాధీనమైనదగుట వలనను, తానుజేసిన కర్మనుండి తనకు భోగము లేకపోవుటవలనను మనస్సునకు ఇచ్ఛాదులు లేవు.

మనస్సు ఆత్మకు అధీనమైనది. సుఖదుఃఖాది భోగములు ఆత్మకే గాని మనస్సుకు లేవు. కాన సుఖదుఃఖాదులకుఁ గారణమైన ఇచ్ఛాదులును మనస్సుకు లేవని భావము,

మూ. పరిశేషాద్యథోక్త హేతూపపత్తేశ్చ.

40. సూ. భూతములకుఁ గాని యింద్రియములకుఁ గాని మనస్సునకుఁ గాని జ్ఞానేచ్ఛాదులు లేవని చెప్పటచే వానిలో ఆత్మ యొకటే యింక మిగిలిన దగుటవలనను ఇదివఱలోఁ జెప్పఁబడిన హేతువులు ఉపపన్నములగుటవలనను జ్ఞానేచ్ఛాదులు ఆత్మ యొక్క గుణములు.

మూ. స్మరణం త్వాత్మనోజ్ఞాస్వాభావ్యాత్.

41. సూ. ఆత్మయే తెలిసికొను స్వభావము గలదగుటవలన ఆ తెలిసికొనిన వానిని స్మరించు స్మృతియును ఆత్మయొక్క గుణమే.

మూ. ప్రణిధాన నిబంధాభ్యాస లింగ లక్షణసాదృశ్య పరిగ్రహః శ్రయాశ్రిత సంబంధానంతర్య వియోగైక కార్య విరోధాతిశయ ప్రాప్తి వ్యవధాన సుఖ దుఃఖేచ్ఛా ద్వేష భయార్థిత్య క్రియారాగ ధర్మా ధర్మనిమిత్తేభ్యః.

42. సూ. ప్రణిధానము నిబంధము, అభ్యాసము, లింగము లక్షణము సాదృశ్యము పరిగ్రహము ఆశ్రయాశ్రితములు సంబంధము ఆనంతర్యము వియోగము ఏక కార్యము విరోధము అతిశయము ప్రాప్తి వ్యవధానము సుఖ దుఃఖములు ఇచ్ఛాద్వేషములు భయము అర్థిత్యము క్రియలు రాగము ధర్మాధర్మములు అనెడి నిమిత్తములనుబట్టి స్మరణము కలుగును.

ప్రణిధానము=చిత్తైకాగ్రత. నిబంధము=ఆనుపూర్విగా ఒక విషయము నందు అర్థములను గూర్చుట. ఉదా.— ప్రమాణములచేఁ బ్రమేయాదులను స్మరించుట. అభ్యాసము=సమాన విషయముగల జ్ఞానములను ఆవృత్తి చేయుట. లింగము=సాధ్యమునందు వ్యాపకముగా నుండు కారణము. ఉదా:— అగ్నికి ధూమాదులు. లక్షణము = అర్జునాదులకు కపిధ్వజాది లక్షణములు. సాదృశ్యము :- చిత్రగతమైన ప్రతిరూపాదులు దేవదత్తాదులను స్మరింపఁ జేయునవి పరిగ్రహము = స్వీకారము. తనచేత స్వామికిఁ గాని స్వామిచేఁ దాను గాని స్వీకరింపఁబడుట. ఆశ్రయాశ్రితములు = రాజు జనులకు ఆశ్రయము. రాజునకు జనులు ఆశ్రితులు. సంబంధము = గురుశిష్యాది సంబంధము. ఆనంతర్యము = చేయఁదగిన వస్తువులందున్న ముందువెనుకలు. వియోగము = భార్యా పుత్రాది వియోగము. ఏక కార్యము = సహాధ్యాయులు పరస్పరము స్మరింపఁ జేయుదురు. విరోధము :- పాము ముంగిస పిల్లి యెలుక మొ. అతిశయము =

సంస్కారాతిశయము. ఉపనయవాది సంస్కారములు ఆచార్యాదులకు స్మారకములు. ప్రాపి = ధరాది ప్రాపి దాతను స్మరింపజేయును. వ్యవధానము = ఆచరణము. ఖడ్గాదులకు, గోశాదులు స్మారకములు. సుఖదుఃఖములు. సుఖమునుబట్టి దుఃఖమునకు దుఃఖమునుబట్టి సుఖమునకు స్మరణ కలుగును. ఇచ్చాద్యేషములు కోరబడునట్టియు ద్వేషింపబడునట్టి విషయములను స్మరింపజేయును. భయము మరణాది భయములకు స్మారకము. అర్థిత్వము = యాచకత్వము. ఇది దాతకు స్మారకము. క్రీయలు రథాది క్రియలు రథకారాదులకు స్మారకములు. రాగము = ప్రీతి పుత్రాదులకు స్మారకము. ధర్మాధర్మములు = జన్మాంతరమందు అనుభవించిన సుఖదుఃఖ సాధనములకు స్మారకములు. శిష్య వృత్పత్తికై యిట్లు విస్తరించి చెప్పబడినది.

ఇతి

బుద్ధ్యాత్మగుణత్వప్రకరణము

—: (౦) :—

మూ. కర్మావస్థాయై గ్రహణాత్.

44. సూ. నిలుకడలేని కర్మలను గ్రహించుచుచుండుటవలన బుద్ధి యుత్పన్నాపవర్గియై యుండును.

ఉత్పన్నాపవర్గి=ఉత్పన్నమైన వెంటనే నాశము పొందునది.

మూ. అవ్యక్త గ్రహణ మనవస్థాయై త్వాద్విద్యుత్సంపాతే రూపావ్యక్త గ్రహణవత్.

44. సూ. బుద్ధి యుత్పన్నాపవర్గి యని యన్నచో బుద్ధి నిలుకడ లేని దగుటవలన మెఱపు మెఱసినపుడు దానిచే రూపము స్ఫుటముగా గ్రహింపబడనట్లు బుద్ధిచే ద్రవ్యములు స్ఫుటముగాఁ జూడబడవు.

మూ. హేతుపాదానాత్ ప్రతిషేద్ధవ్యా భ్యనుజ్ఞా.

45. సూ. నిలుకడ లేని మెఱపు దృష్టాంతమునె హేతువుగా స్వీకరించుటవలనఁ బ్రతిషేదింపదగిన బుద్ధికి ఉత్పన్నాపవర్గిత్వము తిరిగి యంగీకరింప బడు యన్నట్లుగుచున్నది.

మూ. ప్రదీపార్చిఃసంతత్యభి వ్యక్త గ్రహణవత్తద్గ్రహణం.

48. సూ. నిలుకడలేని దీపకాంతుల ప్రవాహముచేత వస్తువులు స్పష్టముగా గ్రహింపఁబడుచున్నట్లు బుద్ధి నిలుకడ లేనిదైనను దానిచే ద్రవ్యములు స్పష్టముగా గ్రహింపఁబడుచున్నవి.

ఇది

బుద్ధి యొక్క యుత్పన్నాపకర్తిశ్చ ప్రకరణము.

— (౦) —

మూ. ద్రవ్యే స్వగుణ సరగుణోపలబ్ధేః సంశయః.

48. సూ. ద్రవ్యములందుఁ దమ సజాతిద్రవ్యగుణములే కాక యితర ద్రవ్యగుణములు గూడఁ గనిపించుటవలన బుద్ధ్యాదులు శరీరగుణములా కావా ? యను సంశయము గలుగుచున్నది.

పృథివీ ద్రవ్యగూపమగు చందనాదులందు స్వగుణములగు రూపాదులును పరద్రవ్యములగు జలాదుల శైత్యాదిగుణములును గనిపించుచున్నవి. జలమందుఁ దన గుణమగు ద్రవ్యమును బరగుణమగు వేడిమియు గనిపించుచున్నది. శరీరమందుఁ దన గుణములగు రూపాదులును తేజోగుణములగు నుష్ణాదులును గనిపించుచున్నవి. షటియుఁ దెల్పనివాఁడనగు నేను ఎఱుఁగును అని యనుభవమునుబట్టి బుద్ధ్యాదులును గనిపించుచున్నవి. కాన బుద్ధ్యాదులును శరీరగుణములగునా కాదా అని సంశయము గలుగుచున్నదని భావము.

మూ. యావచ్ఛరీరభావిత్వా ద్రూపాదీనాం.

48. సూ. శరీరమున్నంతవఱకు రూపాదులు మాత్రమే యుండి చైతన్యము గను పట్టకపోవుటవలన బుద్ధి శరీరగుణము గాదు.

రూపాదులు లేని శరీరము గనపట్టదు కాని బుద్ధిలేని శరీరము గనిపించుచున్నది. కావున బుద్ధ్యాదులు శరీరగుణములు గావు. బుద్ధ్యాదులు శరీరగుణములే యైనచో శరీరమున్నంతవఱకు రూపాదులవలె నుండవలయును గాదా. ద్రవ్యమున్నంతవఱకు ఉడకపోవుటవలన శబ్దమువలె బుద్ధ్యాదులు శరీరగుణములు గావని భావము.

మూ. పాకజగుణాంతరోత్పత్తేః

49. సూ. పరిణామాది పరిపాకంబువలనఁ గలుగు నితర గుణములు ఉత్పన్నమగుచుండుటచేత శరీరాదుల రూపములు మాటుచున్నవేగాని పూర్తిగా నశించుటలేదు బుద్ధిమాత్రము పూర్తిగా నశించుచున్నది. రూపాదుల యదా హరణమునుబట్టి బుద్ధి శరీరగుణముగాదు అనరాదు.

మామిడికాయ ముగ్గుటచే ఫలముగాఁ బరిణామము చెందుటకై పరిపాకము చేత దాని యాకు పచ్చరంగు ఎఱ్ఱనయగుచున్నది. ఇట్లే శరీరమున బాల యౌవనాదులలో రూపము మాటుచున్నది. దానిబట్టి మారుచున్నది. కాన శరీరగుణముకాదు అనరాదు అని భావము.

మూ. ప్రతిద్రవ్యంద్విసిద్ధేః పాకజానా మప్రతిషేధః

50. సూ. పరిణామాది పరిపాకముచే మార్పుచెందు రూపాదులకుబదులు వానికి విరుద్ధములైన రూపాదులు సిద్ధించుటవలనఁ బూర్వరూపాదులు పూర్వ ద్రవ్యములున్నంతవఱకు నుండును ఆ పూర్వద్రవ్యములు పోయి క్రొత్త ద్రవ్య ములు రాఁగాఁ గ్రొత్తరూపములు గలుగుచున్నవి. శరీరమున బుద్ధి యట్లుగాక పూర్తిగా నశించుచున్నదిగాన అది శరీరగుణముగాదు.

కాయగా నున్నంతవఱకు ఉన్న ద్రవ్యముతోపాటు దాని ఆకుపచ్చదనము ఉండును. కాయగానున్నప్పటి ద్రవ్యముపోయి పండుగా నున్నప్పటి ద్రవ్యము కలుగఁగా దానితోపాటే రంగును మారును. బుద్ధి యట్లుగాక పూర్తిగా నశించు చున్నది గాన శరీరగుణముగాదని భావము.

మూ. శరీర వ్యాపిత్యాత్

51. సూ. శరీరమందు వ్యాపించియుండుటవలన బుద్ధిశరీరగుణముగాదు బుద్ధి ఆత్మగుణముగాన అంతట వ్యాపించియున్న యాత్మనుబట్టి యదియు శరీర గుణమన్నచో శరీరమువలె శరీరావయవములును బుద్ధులగును అప్పుడు బుద్ధులను అనేకముగా అంగీకరింపవలసివచ్చును. ప్రతియొక శరీరమందును బుద్ధి వేరుగానుండుటచే బుద్ధివలనఁగలుగు సుఖదుఃఖాదులు వేరువేరుగా నున్నట్లు ఒకే శరీరముతోఁగూడ శరీరావయవములనుబట్టి బుద్ధులు వేరుగానజ్ఞానసుఖదుఃఖాద్యను భవములును వేరువేరుగాఁ గలుగవలసివచ్చును. అట్లు గలుగుటలేదు కాన బుద్ధి శరీరగుణముగాదని భావము.

మూ. కేశనఖాదిష్వనువలభ్యేః

52. సూ. జుట్టుగోళ్లు మొదలగువానియందు బుద్ధికనిపింపక పోవుటవలన శరీరమందు బుద్ధి వ్యాపించియున్నదనరాదు.

మూ. త్వక్స్పర్శంతత్వాచ్ఛరీరస్య కేశనఖాదిష్వ ప్రసంగః.

53. సూ. త్వక్కు వరకు వ్యాపించియున్నదే శరీరముగానజుట్టు గోళ్లు మొదలగు వానియందు బుద్ధికి ప్రసంగములేదు.

మూ. శరీర గుణవై ధర్మాత్

54. సూ. శరీరగుణములకంటె విరుద్ధమైన ధర్మములు గలదగుట వలన బుద్ధి శరీరగుణముగాదు.

శరీరగుణములు అప్రత్యక్షములు ఇంద్రియ గ్రాహ్యములు అని రెండూ విధములు. గురుత్వాదులు అప్రత్యక్షములు రూపాదులు ఇంద్రియ గ్రాహ్యములు బుద్ధి ఈ రెండిటికన్న విలక్షణమైనది. తెలియ దగియుండుటవలన అప్రత్యక్ష మును గాదు మనో విషయకమగుటవలన ఇంద్రియ గ్రాహ్యముగాదు. ఇట్లు శరీరగుణములకంటె బుద్ధి విరుద్ధధర్మముగాదు. బహిరంద్రియములకు గోచరముగాక మనస్సుచేఁ దెలియఁబడునది బుద్ధియని భావము.

మూ. న రూపాదీనా మితరేతర వై ధర్మాత్

55. సూ. రూపాదులు ఒకదానికొకటి విరుద్ధ ధర్మముగలవైనను శరీర గుణములైనట్లే రూపాదులకంటె విరుద్ధధర్మముగలవైనను బుద్ధి శరీరగుణమే ఇది పూర్వ పక్ష సూత్రము.

మూ. ఇంద్రియక త్వా ద్రూపాదీనా మప్రతిషేధః

56. సూ. రూపాదులు ఇంద్రియగ్రాహ్యములగుటవలన శరీరగుణత్వ ప్రతిషేధము తగదు.

రూపాదులు పరస్పర విరుద్ధ ధర్మములుగలవైనను శరీరగుణ ధర్మమగు నింద్రియ గ్రాహ్యత్వగుణము సరిపడుటచే రూపాదులు శరీరగుణములగుచున్నవి. బుద్ధి రూపాదులతో విరుద్ధధర్మముగలదై సతమాత్రముచేత శరీరగుణత్వమును సిషేధించుటలేదు. బుద్ధికిఁ బైని జెప్పఁబడిన అప్రత్యక్షములు ఇంద్రియ గ్రాహ్య

ములు అను ద్వివిధముగు శరీరగుణములు పట్టకపోవుటచేత దానికి శరీరత్వము నిచ్చేదింపఁబడుచున్నది. కాన బుద్ధి యాత్మగుణమేగాని శరీరగుణము గాదని భావము.

ఇది

బుద్ధి శరీరగుణముగాదని తెలుపు ప్రకరణము.

—(0)—

మూ. జ్ఞానయోగ షడ్భాద్యదేకం మనః

57. సూ. ఇంద్రియ జన్యజ్ఞానములు ఒక్కమాటుగాగలుగక వరుసగాఁ గలుగుట వలన మనస్సు ఒక్కటే. కొన్నివేల తామరజేకులు బొత్తిగాఁబెట్టి సూదిగ్రుచ్చినచో ఆ సూది ఒక జేకునుండి యొక జేకుకు గ్రుచ్చుకొని క్రమముగా అన్నిటిని గ్రుచ్చును. కాని యాగ్రుచ్చుటలో జేకులు అత్యల్పములుగానఁ గాలవ్యవధానము తెలియఁదగిన తగా నుండదు. అట్లే మనస్సు అన్ని ఇంద్రియములతోఁ గలియుచుఁ గ్రమముగా ఆ యాయంద్రియ జ్ఞానములను గలిగించుచున్నను గాలవ్యవధానము తెలియఁదగినంతగా నుండదు. ప్రతి శరీరమునందు అనేకేంద్రియములుండుటవలన ఆయయిదైన ఇంద్రియములనుబట్టి మనస్సును అయిదా లేక ఒకటా అను సందేహమును నివారించుటకే సూత్రముచెప్పఁబడినది. మనస్సులు అనేకమైనచో ఇంద్రియ జ్ఞానములు ఒకసారిగా గలుగవలసివచ్చును అట్లు గలుగుటలేదు కాన మనస్సు ఒక్కటే అని భావము.

మూ. న యుగళ దనేక క్రియోపలబ్ధేః

58. సూ. ఒక్కమాటుగా ననేక కార్యజ్ఞానములు తోఁచుచుండుటవలన మనస్సు ఒక్కటిగాదు. గురువు చెప్పుచున్నాఁడు వెళ్లుచున్నాఁడు కమండలువు ధరించుచున్నాఁడు వినుచున్నాఁడు అని యనేకజ్ఞానములు ఒక్కమాటుగాఁ గలుగుట మనస్సు ఒక్కటిగాదు అనేకములు అని పూర్వపక్షి యాక్షేపణము.

మూ. అలాత చక్రదర్శన వత్తదులబ్ధి రాశు సంచారాత్

59. సూ. శీఘ్రముగా త్రిపుటవలన నిప్పుఁ గొఱవి చక్రమువలెఁ గనిపించునట్లు మనస్సు శీఘ్రముగ సహరించుటవలన జ్ఞానములు ఒక్కమాటుగాఁ గలుగుచున్నట్లు తోఁచుచున్నది.

మూ. యథోక్త హేతుత్వాచ్చాణు

60. సూ. బైనిజెప్పబడిన “ఇంద్రియజ్ఞానములన్ని యున్నొక్కమాటుగాఁ గలుగకపోవుట” అనుకారణమువలనను మనస్సు అణు పరిణామముగలది.

మనస్సు అణువుగాన అన్నిటితోఁ బోయి కలియుచున్నది. మనస్సే గనుక మహా పరిణామముగలదై యుండును అపుడు ఒక్కమాటు సర్వ విషయ ములనుగ్రహింపవలసి వచ్చునని భావము.

ఇది

మనః పరీక్షా ప్రకరణము

—(0)—

మూ. పూర్వక ర్తృ ఫలానుబంధాత్త దుత్పత్తిః

61. సూ. పూర్వజన్మమందుఁ జేయఁబడిన అదృష్టకర్మల ఫలమును అనుసరించి శరీరము ఉత్పన్నమగుచున్నది.

మూ. భూతేభ్యోమూర్త్యుపాదానవత్తదుపాదానః

62. సూ. అదృష్టకర్మల యపేక్షలేకయే భూతపరమాణువుల నుండి శిలామృత్తికాపర్వతాదిమూర్తి రూపములుపుట్టుచున్నట్లు ఆయా శరీరములు పుట్టుచున్నవి.

ఇది నాస్తికుని యాక్షేపము.

మూ. న, సాధ్యసమత్వాత్

63. సూ. సాధ్య సమమనుదోషము పట్టుటవలనఁ బైనిజెప్పిన యాక్షేపము సరియైనదిగాదు.

మానవాదుల శరీరములవలెనే శిలామృత్తికా పర్వతాదుల రూపములును అదృష్ట కర్మాపేక్షవలననే కలుగుచున్నవి. కాన అవిగూడ మనకు పక్ష సమములె అనఁగా లక్ష్యములె. శిలాపర్వతాదులుగూడ అదృష్ట కర్మఫలముల ననుసరించియే గలుగుచున్నవి. ఎట్లు మానవాది శరీరములకు అదృష్టాది కర్మాపేక్షా జన్యత్వము సాధ్యమో యట్లే శిలాపర్వతాది శరీరములకు అదృష్టాది కర్మాపేక్షా జన్యత్వము సాధ్యము. కాన అనిశ్చితమగు హేతువునుబట్టి సాధింపరాదుగాన ఈ హేతువును సాధ్యసమమని భావము.

మూ, నోత్పత్తి నిమిత్తత్వాన్నాతా పిత్రోః

64. సూ. శరీరోత్పత్తికిఁ దల్లిదండ్రుల బీజములె గారణమగుట వలన మానవాదుల శరీరములె యిటు లక్ష్యములగుటను గాని యట్టి బీజములులేని శిలా పర్వతాదుల రూపములు లక్ష్యములుగావు.

మూ, తథాఽఽహోరస్య

65. సూ. అట్లే యాహారము ఉత్పత్తికి నిమిత్తమగుటవలన ఆహారము తినని శిలాపర్వతాదిరూపములు ఇటు లక్ష్యములుగావు.

మూ, ప్రాప్తౌ చాని యమాత్.

66. సూ. తల్లిదండ్రులున్న ప్రతిచోటఁ దప్పక శరీరము లుత్పన్న మగునను నియమములేకపోవుటవలన శరీరములకు అదృష్టకర్మ కారణము.

మూ, శరీరోత్పత్తి నిమిత్తవత్ తత్సం యోగోత్పత్తి నిమిత్తంకర్మ

67. సూ శరీరోత్పత్తియందు అదృష్ట కర్మనిమిత్తమైనట్లే శరీరమునకు ఆత్మతో సంయోగము కలుగుటలో అదృష్టకర్మయే నిమిత్తమగును.

ఏ యాత్మయందు నిమిత్తమైన కర్మాశయముండునో యా యాత్మకే అదృష్టకర్మచేత ఉపభోగసాధనమైన శరీరము గలుగుననిభావము.

మూ, ఏతే నానియమః ప్రత్యుక్తః

68. సూ. అదృష్టకర్మయే శరీరోత్పత్తికి నిమిత్తమనిచెప్పుటచేత పటుత్వ నిర్బలత్వ వ్యాధి బధిర మూకాంధత్వాది నానాగుణములతో నియమములేకుండ అనేక రీతులుగా శరీరములు గనిపించుటకుఁ గారణము అదృష్ట కర్మయేయని చెప్పఁబడినది.

శరీరము అనేకరీతులుగనుండుటకు ఆయా ప్రాణులు తాము చేసికొనెడి అదృష్టకర్మయే కారణమని భావము.

మూ, తదదృష్ట కారితమితిచేత్ పునస్తత్ప్రసంగోఽపవగ్గరే

69. సూ. అదృష్టకర్మలేకుండనే యాయాత్మల యుపభోగమునకై పరమాణువులె తమ అదృష్టకర్మచే శరీరముల నారంభింపఁజేయుచున్న వన్నచో మోక్షము గలిగినపుడును పరమాణువులు మరల మరల శరీరములను ఉత్పన్నము చేయుచుండు ననవలసివచ్చును.

పృథ్వీ పరమాణువులె స్వతంత్రముగా శరీరమును తమ అదృష్టవశమున ఆరంభించును. మనస్సు తన యదృష్టమున దానిలోఁ బ్రవేశించును. ఆ యదృష్టమె స్వభావముగానే జీవునికి సుఖదుఃఖములను సాధించును అని యార్హతుల మతము దానికిది ఖండనము. మఱియు పరమాణువులె శరీరముల నారంభించునన్నచో మనుష్య పశుపక్షి కీటాది శరీరములను గ్రహించుటలో నియమము లేకుండ సుండవలసి వచ్చునని తెలియునది.

మూ, మనఃకర్మ నిమిత్తత్వాచ్చ సంయోగానుచ్ఛేదః

70. సూ. మనస్సుయొక్క కర్మయచన యదృష్టమె కారణమగుట వలన జ్ఞానమును శరీరమును బుట్టించెడి యదృష్టమనఃసంయోగమును నశింపక పోవలసివచ్చును.

అదృష్ట మనగా మనోగుణమె యనెడి యార్హతుల మతఖండనమిది. అదృష్టము నిత్యము గాన వాని సంయోగధార కూడ నశింపకపోవలసివచ్చును. ఆ యదృష్టము వలననే నాశమును గలుగునన్నచో శరీరారంభమునకును నాశమునకు గారణమగుట యుపవన్నము గాదని భావము.

మూ, నిత్యత్వ ప్రసంగశ్చ ప్రాయణానుపపత్తేః

71. సూ. ఆ సంయోగధార నశింపదన్నచో మరణము ఉపపన్నము గాకపోవుట వలన శరీరాదులు నశింపకపోవలసివచ్చును.

పోనీ నాశము లేదన్నచో బాధయేమి యన్నచో శరీరాదులు నశింపక పోవలసివచ్చునని భావము.

మూ, అణుశ్వామతా నిత్యత్వవదేతత్వాన్యత్

72. సూ. పరమాణువుల శ్వామత్వము నిత్యమైనను అగ్ని సంయోగాదులచే నివర్తిల్లినట్లు శరీరాదులు నిత్యమైనను అవి నివర్తిల్లినని చెప్పవచ్చునుగదా.

మూ, నాకృతాభాగ్యమ ప్రసంగాత్

73. సూ. అట్లన్నచో నిత్యమైన యదృష్టమువల్ల శరీర సంబంధము గలుగఁగా స్వయముగాఁ దాను ఏ కర్మయుఁ జేయకుండఁగనె కర్మకు ఫలము సంభవింపవలసి వచ్చును.

అప్పుడు కర్మలు చేయుటతోను చేయకపోవుటతోను నిమిత్తము లేదు గాని శరీర భేదములుగాని నానావిధ సుఖదుఃఖాదులుగాని లేకపోవలసి వచ్చునని భావము.

ఇది

శరీరములు అదృష్ట నిష్పాద్యములు అను నియమమును బోధించు ప్రకరణము.
తృతీయాధ్యాయమున రెండవ యాహ్నికము.

—(౦)—

మూ, ప్రవృత్తిర్య ధోక్తా

1. సూ. ప్రవృత్తి లక్షణము ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడినది.

మూ, తస్యదోషాః

2. సూ. అట్లే దోషములును బరీక్షింపఁబడినవి.

మూ, తత్తై రాశ్యం రాగ ద్వేషమోహోర్థాంతరభావాత్.

3. సూ. రాగద్వేషమోహములనునవి అవాంతర భేదములు గలవగుట వలన ఆ దోషములు మూఁడు రాసులుగ నుండును.

కామము మత్సరము స్పృహ, తృప్తి. లోభము మాయ దంభము అనునవి రాగరాశిలోనివి. క్రోధము ఈర్ష్య అసూయ ద్రోహము అమర్షము అభిహూనము అనునవి ద్వేషరాశిలోనివి. విపర్యయము సంశయము తర్కము మానము ప్రమాదము భయము శోకము అనునవి మోహరాశిలోనివి.

మూ, నైక ప్రత్యనీకభావాత్

4 సూ. తత్త్వజ్ఞానమున కొక్కదానికి విరుద్ధముగా నుండుట యను భావమునుబట్టి రాగాదులన్నియు ఒక్కటిగాని భిన్నములుగావు.

మూ, వ్యభిచారా దహేతుః

5. సూ. ఒక్క యిన్నిచే నశించు రూపాదుల అనేకముగా నున్నవి. ఒక్కటి పరిపాకాదులన బట్టి యనేకమగుచున్నవి. కాన వీనియందు "ఒకదానికి విరుద్ధముగానున్నది యొక్కటిగాని వేరుగావు" అను హేతువు వ్యభిచరించుట వలన ఇది రాగాదుల భిన్నత్వమును సప్రేధించుటలో హేతువుగాదు.

మూ, తేషాంమోహః పాపీయా న్నామూఢస్యేతరోత్పత్తేః

6. సూ. మోహము లేనివానికి రాగద్వేషములు పుట్టకపోవుటవలన వానిలో మోహమే యనర్థములకు మూలము.

మూ, నిమిత్త నైమిత్తి కభావాదర్థాంతర భావోదోషేభ్యః

7. సూ. తత్తర్జ్జానము గలగకపోవుటలో నిమిత్తములైన రాగ ద్వేషములకు మోహము నిమిత్తమగుటచే నైమిత్తికమగుచున్నది. అందుచే నిమిత్తము వేఱు నైమిత్తికము వేఱు అగుటవలన రాగద్వేష రూపదోషముల కింటె మోహము వేఱైనది.

మూ, దోషలక్షణ విరోధాన్మోహస్య

8. సూ. మోహమునందు దోషలక్షణము విరోధింపక పోవుటవలన మోహము దోషములకంటె వేఱైనదిగాదు.

ప్రవర్తి, పఃజేయునది దోషము. అని దోషలక్షణము.

మూ, నిమిత్త నైమిత్తి కోపపత్తేశ్చ తుల్య జాతీయానా మప్రతిషేధః

9. సూ. తుల్యజాతీయములగువానికి నిమిత్త నైమిత్తిక భావము (కార్యకారణభావము) ఉపపన్నమగుట వలన తుల్యజాతీయముత్వప్రతిషేధము యుక్తముగాదు.

మోహము దోషమైన రాగాదిదోషములకు నిమిత్తమగుటలో భాధలేదని భావము.

ఇది

దోష పరీక్షా ప్రకరణము.

—:(0):—

మూ, ఆత్మనిత్యత్వే ప్రేత్యభావసీద్ధిః

10. సూ. ఆత్మ నిత్యము గాన ప్రేత్యభావము సీద్ధించుచున్నది.

ప్రేత్య=చనిపోయి అనఁగా బూర్వశరీరమును విడిచి భావము పుట్టుట అని యర్థము. ఆత్మనిత్యము గనుకనే అది యొక శరీరమును విడిచి మఱియొక శరీరమును ఆత్మ పొందుచున్నదని భావము.

మూ, వ్యక్తాద్యక్తానాం ప్రత్యక్షప్రామాణ్యాత్

11. సూ. ప్రత్యక్ష ప్రమాణమునుబట్టి వ్యక్తము నుండి వ్యక్తములు పుట్టుచున్నవి

మూ, న ఘటార్థ టానిష్పత్యే

12. సూ. వ్యక్తమైన ఘటము నుండి ఘటము పుట్టదు గాన వ్యక్తము నుండి వ్యక్తము పుట్టు ననరాదు.

మూ, వ్యక్తార్థ టనిష్పత్యే రప్రతిషేధః

13. సూ. మట్టి మొదలగు వ్యక్త పదార్థముల నుండి వ్యక్తమగు ఘటాదులు పుట్టుచుండుట వలనఁ బైని జెప్పిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదు.

ఇది

ప్రత్యేకావ ప్రకరణము.

అవతారిక :- ఇక్కడనుండి భిన్నభిన్న మతములను దెలిపెడి యెనిమిది ప్రకరణములు ఆరంభింపఁబడుచున్నవి.

మూ, అభావాద్యావోత్పత్తి రవమృద్యప్రాదుర్భావాత్

14. సూ. బీజము నశింపకుండ మొలక పుట్టకపోవుటవలన అభావము నుండి (అసత్తునుండి) భావపదార్థము (సత్తు) పుట్టుచున్నది.

బీజము తాను విచ్ఛిత్తిపొంది మొలకగా మాటునట్లు అసత్పదార్థము నుండి సత్పదార్థము పుట్టునని భావము.

మూ, వ్యామూతాదప్రయోగః

15. సూ. వైరుధ్యే యుండుట వలన నశించి పుట్టుచున్న దనుప్రయోగము యుక్తముగాదు.

ఏది నశించుచున్నదో అది నశించి పుట్టుట కుదురదు. అది యుండుట మాన నశించుటయేమి? మఱియు ఏది ప్రాదుర్భవింపదో ఆ ప్రాదుర్భవింపని దానిచేత అనఁగా తేనిదానిచేత నాశము ఎట్లు ఈ వైరుధ్యమునుబట్టి నశించి పుట్టుచున్నదని చెప్పరాదని భావము.

మూ, నాతీతానాగతయోః కారకశబ్దప్రయోగాత్

16. సూ. భూతభవిష్యత్తులలో కర్తకర్మ మొదలగు వానిని బోధించు

కారకశబ్దములను ప్రయోగించుట వలన “నశించి పుట్టుచున్నదను ప్రయోగము యుక్తమగుదు” అనరాదు.

పుత్త్రిఁడు పుట్టును పుట్టఁబోవు పుత్త్రిఁడు పుట్టును పుట్టఁబోవు పుత్త్రిఁడు అభినందించుచున్నాఁడు కుండ యున్నది పగిలిన కిడవనుగూర్చి విచారించు చున్నాఁడు మొదలగు ప్రయోగములందు అనంతర్యము మొదలయిన యర్థము లను చెప్పనట్లుగనే గింజ నశించి పుట్టుచున్నదనుచోటను మొలకగా పుట్టఁ బోవుచు గింజ నశించుచున్నది యని యర్థము జెప్పుకొన్నచో వైరుధ్యము లేదని భావము.

మూ న విస్వప్నేభ్యోఽనిష్పత్తే

17. సూ. నష్టమైపోయిన బీజముల నుండి యంకురములు పుట్టఁ పోవుట వలన “అభావము నుండి భావము పుట్టుచున్న”దనరాదు.

బీజమును చూర్ణము చేసినచో చూర్ణమైపోయిన యా గింజ నుండి అంకు రము పుట్టదు గాన నశించి పుట్టుట యనెడి యుదాహరణముచే అభావము నుండి భావము పుట్టుచున్నదనరాదు. భావము

మూ, క్రమనిర్దేశాదప్రతిషేధః

18. సూ. బీజము నశించుటకు మొలకగా మాఱుటకు వరుస క్రమమునూ జెప్పుట బీజోత్పత్తికిఁ గారణముగాఁ జెప్పఁబడినది. అందు పూర్వరూపము విడిచి యుత్తరరూపము పొందుటయే క్రమము గాన అభావము నుండి భావమగు బీజము పుట్టునను నాక్షేపణము లేదు కాన గింజ నశించి పుట్టుననుదానికిఁ బ్రతిషేధములేదు.

సీతితోఁ దడుపుట నేలలోఁ బాతిపెట్టుట మొదలగువానిచే బీజము పూర్వ రూపము విడిచి మఱొక రూపమును పొంది మొలకగా మాఱుచున్నది. బీజము నశించుట యనఁగా బీజమే పూర్తిగా నశించిపోవుటగాదు. పూర్వరూపమును విడువకయే యుత్తరరూపమును పొందుటయు సంభవింపదు. కాన గింజ మొలకగా మాఱుటకోక క్రమము చెప్పఁబడుచున్నది. కాన దానికి “అభావము నుండి భావము ఎట్లు పుట్టు”నని చెప్పి ప్రతిషేధము చెప్పరావని భావము.

ఇదే

హన్యతోపాదానో రాగ రణ ప్రకరణము.

మూ, ఈశ్వరః కారణం పురుషకర్మాఫల్య దర్శనాత్

19 సూ. పురుషుల కర్మ విఫలమగుట కనిపించుట వలన ఆ కర్మ ఫలమునకు ఈశ్వరుడు కారణము

మూ, పురుషకర్మాశావే ఫలానిష్పత్తేః

20 సూ. పురుషకర్మ లేకుండ ఫలము పుట్టకపోవుట వలన ఫల నిష్పత్తి యీశ్వరాధీనమని చెప్పరాదు

మూ, తత్కారితత్వాదహేతుః

21 సూ. పురుషకర్మ యీశ్వరునిచే బ్రేరేపింపబడినపుడే సఫల మగునని చెప్పటవలన, బైని జెప్పబడిన హేతువు సరియైనదిగాదు.

పురుషకారమును ఈశ్వరుడు డనుగ్రహించినపుడు తత్ఫలమునకై యత్నించు పురుషునికి ఫలసిద్ధి యగును. ఈశ్వరానుగ్రహము లేనపుడు పురుష కర్మ విఫలమగునని భావము. నిత్యజ్ఞానేచ్ఛాప్రయత్నములచేతను సామాన్య గుణములైన సంయోగాదులచేతను విశిష్టమై జీవులకంటె భిన్నమై జగదారాధ్యమై సృష్ట్యాది కర్తయయి వేదాదులద్వారా హితోపదేశము గలిగించు జగత్తులకుఁ దండ్రుడియయియున్న యాత్మయే యీశ్వరుడని గ్రహించునది. అతఁడే ప్రతి యాత్మయందలి ధర్మాధర్మప్రవృత్తులను పృథివ్యాది భూతములను నడపును. షీర్ష్యాదులు ఘటాదులవలె గార్యములగుట వలన సకర్తృకములు. ఆ షీర్ష్యాదులకు ఈశ్వరుడే కర్తయని యనుమానాదులద్వారా ఈశ్వరుని యస్తీత్వమును చెలియునది.

ఇది

శూత్రోపాదానతా ప్రకరణము.

మూ, అనిమిత్తతో భావోత్పత్తిః కంటక తైజ్ఞ్యాదిదర్శనాత్

22. సూ. నిమిత్తములేకుండఁ గంటకాదులకు తీక్షణ్యాదులు గనిపించుట వలన నిర్నిమిత్తముగాఁ బదార్థముల యుత్పత్తి యగుచున్నది.

మూ, అనిమిత్తనిమిత్త త్యాన్నానిమిత్తతః

23. సూ. నిర్నిమిత్తముగాఁ బదార్థముల యుత్పత్తి యగుచున్నదని నిర్నిమిత్తమును నిమిత్తముగాఁ జెప్పుటవలనఁ బదార్థములయుత్పత్తి నిమిత్తము లేనిదిగాదు.

మూ, నిమిత్తానిమిత్తయో రద్ధాంతరభావా దప్రతిషేధః

24. సూ నిర్నిమిత్తమునకును నిమిత్తమునకును అర్థములో భేదముండుటవలనఁ బైనిజెప్పిన ప్రతిషేధముయు క్తమైనదిగాదు. నిర్నిమిత్తమునఁగా నిమిత్తమున్నదని చెప్పరాదని భావము.

ఇ ది

ఆకస్మికత్వ ప్రకరణము

మూ, సర్వమనిత్యమృతృత్తి వినాశధర్మకత్వాత్

25. సూ. ఉత్పత్తి వినాశ ధర్మములుగల వగుటవలన సర్వమును అనిత్యము.

మూ, నానిత్యతానిత్యత్వాత్

26. సూ. సర్వమందును అనిత్యత్వము నిత్యముగా నుండుటవలన “సర్వమును అనిత్యము” అనరాదు.

మూ, తదనిత్యత్వమగ్నేర్దాహ్యం వినాశ్యానువినాశవత్

27. సూ. దహింపఁదగిన వస్తువును దహించుటద్వారా నశింపఁజేసి యగ్ని యావస్తువుతోపాటు తానును స్వయముగా నశించునట్లు సర్వమును నశింపఁగా వానితోపాటు ఆయనిత్యత్వమునుగూడ నశించును.

మూ, నిత్యస్యాప్రత్యాఖ్యానంయ ధోపలబ్ధి వ్యవస్థానాత్

28. సూ. ప్రమాణములచేత ఉపలబ్ధమైన దానినిబట్టి ఇవి యసత్యములూ ఇవి నిత్యములు అని వ్యవస్థయుండుటవలన నిత్యత్వమును ప్రత్యాఖ్యానము చేయుట తగదు.

ప్రత్యాక్షాది ప్రమాణములచే నుత్పత్తి వినాశ ధర్మములు గలిగినట్లు ఉపలబ్ధమైనవి అనిత్యములనియు ఉత్పత్తి వినాశములు ఉపలబ్ధముగాని పరమసూక్ష్మ భూతములును ఆకాశము కాలము దిక్కు ఆత్మ మనస్సులును వానిగుణములును గొన్ని సామాన్య విశేష సమవాయములును నిత్యములనియుఁ దెలియఁదగునని భావము.

ఇ ది

సర్వా నిత్య నిరాకరణ ప్రకరణము.

మూ, సర్వం నిత్యం పంచనిత్యత్వాత్

29. సూ. పంచభూతములు నిత్యములగుటవలన సర్వమును నిత్యమే.

మూ, నోత్పత్తి వినాశకరణోపలబ్ధేః

30. సూ. ఘటాది వస్తువులకు ఉత్పత్తి వినాశకారణములు ఉపలబ్ధ మగుటవలన సర్వమును నిత్యమనదాదు.

మూ, తల్లక్షణావరోధా దప్రతిషేధః

31. సూ. పరమాణువు మొదలగువానియందుఁ గల భూతత్వాది లక్షణ ములు ఘటాదులందును ఉండుటవలన సర్వమును నిత్యమే.

పుట్టినది నశించినది మొదలగుజ్ఞానము భ్రమజన్యములని యీ సూత్రము యొక్క యాశయము.

మూ, నోత్పత్తి తత్కారణోపలబ్ధేః

32. సూ. ఘటాదులకు ఉత్పత్తియు ఉత్పత్తిప్రమాణములును ఉపలబ్ధ మగుటవలన అవి యనిత్యమే.

మూ, నవ్యవస్థానుపపత్తేః

33. సూ. సర్వజనులకు యథార్థముగా అనుభవసిద్ధములైన ఘటాద్య నిత్యవిషయములు బ్రాంతి మూలకములన్నచో ఇది యథార్థజ్ఞానము ఇది బ్రాంతి జ్ఞానము అను వ్యవస్థ యనుపపన్నము గావలసివచ్చును.

ఇ ది

సర్వ నిత్యత్వ నిరాకరణ ప్రకరణము

మూ, సర్వం పృథగ్భావలక్షణ పృథక్త్వాత్

34. సూ. భావ లక్షణములు వేరుగా నుండుటవలన సర్వవస్తువులు వేరునవి

భావలక్షణములగు గంధరస రూపాదులును వాని వాని యవయవములును ఘటాదులకంటె వేరుగానుండుటవలనను వాటి సమూహమే ఘటాది వ్యవహారము గలిగియుండుటవలనను ఘటాది భావపదార్థములు వానిగుణములు అవయవములు పరస్పరము భిన్నములని యాక్షేపణము.

మూ, నానేక లక్షణైక భావనిష్పత్తేః .

35. సూ. ఆనేకవిధములగు లక్షణములతోడను గంధాది గుణముల తోడను ఆయా యవయవములతోడను గూడిన యొకటే భావము నిష్పన్నమగుట వలన “సర్వవస్తువులు వేతై నవి” అనరాదు.

ఘటాదులలో ఆనేక లక్షణములు గలిసి యొకటేరూపము అయ్యెను. వానిలోని రూపాదులనుబట్టి వస్తువులు వేరుగానున్నవనరాదని భావము.

మూ, లక్షణ వ్యవస్థానా దేవాప్రతిషేధః

36. సూ. ఘటపటాదుల లక్షణవ్యవస్థనుబట్టి “ఒక్కటేభావముగాదు” అను ప్రతిషేధము యుక్తముగాదు

ఈ యవయవములతోఁ గూడినది ఘటము ఇట్టిది పటము అను వ్యవస్థ యుండుటవలనను పరమాణువులు ప్రత్యక్షము గాకపోవుటవలనను, ఏఘటమును జూచినను దానినిదాకితిని ఇత్యాద్యనుభావములనుబట్టియు “సర్వవస్తువులు వేరున రాదు” అని భావము.

ఇ ది

సర్వ వృద్ధ క్త్వ నిరాకరణ ప్రకరణము

మూ, సర్వమభావో భావేష్వితరా భావసిద్ధేః,

37. సూ. భావ పదార్థములన్నియు ఒకదానికొకటి అభావముగా సిద్ధిం చుటవలన సర్వమును అభావరూపములె. మటము పటముగాదు, పటము ఘటము గాదు, ఇత్యాదులలో అభావ ప్రతీతిగలుగుటవలన అన్నియు అభావరూపములని యాక్షేపము.

మూ, న స్వభావ సిద్ధేర్భావానాం

38. సూ. వృద్ధివ్యాధి భావపదార్థములకు గంధాది స్వభావములు సిద్ధిం చుటవలన సర్వము అభావరూపము లనరాదు.

సర్వము అభావరూపమైనచో లేనిపదార్థములకు గంధాదులు భాసిల్లవు. ఆ గంధాది స్వభావములుండుట సర్వానుభవసిద్ధము.

మూ, న స్వభావసిద్ధి రాపేక్షికత్వాత్

39. సూ. ఇతరపదార్థముల సాపేక్షవల్ల ఆ స్వభావము గలుగుటవలన సర్వపదార్థములకు ఒకటే స్వభావము సిద్ధింపదు.

భేదము లేకపోవుటవలన సమస్తము ఒక సత్త్వదార్థమే. బ్రహ్మమే అని
యద్వైతవాదము. దీనికి భిన్నముగా అనేకమతము లగలవు. నిత్యములు అని
సమస్తమును రెండువిధములు అని ద్వైతవాదము జ్ఞాతజ్ఞానము జ్ఞేయము అని
సమస్తము మూడువిధములు అని కొందఱు ప్రమాత ప్రమాణము ప్రమేయము
ప్రపితి అని సర్వము నాలుగువిధములు అని కొందఱు రూపము, సజ్జ,

సంస్కారము, వేదన అనుభవము అని స్కంధములు అయినవి సౌత్రాంతికులు, అని సంఖ్యలతోఁ జెప్పు సిద్ధాంతములుగలవు. ఇందు సాధ్యసాధనములు భిన్నములా అభిన్నములా? భిన్నములన్నచో భిన్నములైనవానినుండి యొక సిద్ధాంతము సిద్ధింపదు. అభిన్నములన్నచో సాధ్యమని సాధించు సాధనములేనప్పుడు సిద్ధాంతమెట్లు సిద్ధించును. ఇట్లు భిన్న భిన్నముగను బరస్పరవిరుద్ధముగను వాదములుండుటవలన ఈ వాదములు సిద్ధింపవని భావము.

మూ, నకారణావయవభావాత్

42. సూ. కారణమునకు అవయవములు ఉండుటవలన సాధ్యమును సాధించునట్టి అవయవము గుడురుచున్నది కాన “సంఖ్యైకాంతవాదము సిద్ధింపదు” అనరాదు.

అవయవములకు అవయవికి భేదములేదుగాన తత్త్వమొకదేయన్నను రెండు అన్నను మూడన్నను ఎన్నియన్నను ఆతత్త్వావయవములతో ఒకదాని కొకటి కారణము సిద్ధించునగాన సంఖ్యైకాంతవాదము సిద్ధింపదనరాదని భావము.

మూ, నిరవయత్వాదహేతుః

43. సూ. కార్యమునకు అవయవములుండునుగాని కారణమునకు అవయవములుండుటవలన సంభవింపదు కానఁజెప్పిన ప్రతిషేధ హేతువు యుక్తముగాదు.

తత్త్వము ఒకదే యన్నచో ఆ యొకటికి పక్షమగుచున్నది. రెండు అన్నను మూడు అన్నను ఇంక ఎన్ని అన్నను అవియన్నియు పక్షములే యగుచున్నవి. ఆ పక్షములకంటె భిన్నముగా సాధించు హేతువు మాత్రము లేకపోవుట చేతను, ఒకదే సాధ్యము సాధనము అని దానికి అవయవములుండుననుట యుక్తము గాకపోవుటచేతను ప్రైసిజెప్పిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదనిభావము.

ఇది

సంఖ్యైకాంతవాద నిరాకరణ ప్రకిరణము

మూ, సద్యః కాలాంతరేచ ఫలనిష్పత్తేః సంశయః

44. సూ. పాకాదిక్రియలకు ఫలము వెనువెంటను, కృష్యాదులకు, గాలాంతరమందును నిష్పన్నమగుటవలన అగ్నిహోత్రహవన పరహింసాదులకు

ఫలము వెనువెంటనే కలుగునా? కాలాంతరమందుఁ గలుగునా అని పంశయము కలుగుచున్నది.

మూ. నసద్యః కాలాంతరోపభోగ్యత్వాత్

45. సూ. కాలాంతరమందు అనుభవింపఁ దగినదిగాఁ బ్రతిపాదించుట వలన అగ్నిహోత్రహవన పరహంసాదులకు ఫలము వెంటనే గలుగదు.

అగ్నిహోత్రమునందు హోమముచేసినందున ఈ దేహము సోఁగాస్వర్గము గలుగును పరులను హింసించినందువలనఁ గాలాంతరమున నరకాదులుగలుగునని భావము.

మూ. కాలాంతరే దానిష్పత్తి ర్హేతువినాశాత్

46. సూ. స్వర్గాది ఫలములకుఁ గారణములైన అగ్నిహోత్రహవనాది కర్మలు నశించిపోవుటవలనఁ గాలాంతరమున స్వర్గాది ఫలనిష్పత్తి కలుగదు. కారణములు నశింపఁగా కారణములేకుండఁ గార్యము పుట్టదుగాన స్వర్గాదులు గలుగవని యాక్షేపము.

మూ ప్రాజ్ఞానిష్పత్తేర్వృక్షఫలవత్తత్వాన్యత్

47. సూ చెట్లకు మొదటఁబోసిన నీరు నశించిపోయినను ఆ నీటినిబట్టి చెట్లు వృద్ధిల్లి ఫలముల నిచ్చునట్లు యాగాది పుష్పకర్మలు నశించినను వానివల్లఁ గలుగు నదృష్టము స్వర్గాది ఫలనిష్పత్తికిఁ బూర్వమందే యుండునుగాన ఆ స్వర్గాది ఫలములు కలుగును.

ఏదై న కర్మ చేసినపుడు దానివలన అపూర్వమును సంస్కారము కలుగు నని యందురు. ఈ సూత్రమునఁ జెప్పఁబడిన యదృష్టమును అపూర్వమును ఒకటే. ఈ యదృష్టమునే అపూర్వమని పీఠాంశకులు ఈ యపూర్వము ఫలము కలుగునటుకు నుండునని యందురు.

మూ. నాసన్న సన్న సదసత్ సదసతో ద్వైధర్మ్యాత్

48. సూ సత్తు అసత్తు రెండు పరస్పరము విరుద్ధ ధర్మముగలవగుట వలన కార్యము అసత్పదార్థముగాని సత్పదార్థముగాని సదసత్పదార్థములు గాని గాదు.

ఉత్పత్తికిఁ బూర్వము కార్యము అసద్రూపముగా (లేనిదిగా) ఉన్నదన్నచో శృంగాదులు లేని చెవుల పిల్లిమొదలగు వానినుండి శృంగాదులు పుట్టవలసి వచ్చును. ఇనుకనుండి తైలము గలుగవలసివచ్చును పోనీ ఉత్పత్తికిఁ బూర్వము కార్యము సద్రూపముగా (ఉన్నదిగా) ఉన్నదన్నచో లేనిదానికే పుట్టుక గాని ఉన్నదానికే బుట్టుక యెట్లు సంభవించును. పరస్పరము విరుద్ధములుగానఁ గార్యము సద్రూపములుగా (ఉన్నది లేనిదిగా)గాని యుండదు అని భావము.

మూ. ఉత్పాద వ్యయదర్శనాత్

49. సూ. కార్యమునకు ఉత్పత్తియు నాశమును గనిపించుటవలనఁ గార్యము ఉత్పత్తికిఁ బూర్వము ఉత్పత్తిదర్శముగలదై అసత్తని పిలువఁబడును.

ఇప్పుడు ఘటము తయారైనది యిప్పుడు నశించిపోయినది యనుజ్ఞానము ఉండుటవలన ఉత్పత్తికిఁ బూర్వము ఘటాదులు అసద్రూపముగ ఉన్నవని భావము.

మూ. బుద్ధి సీద్ధంతు తదసత్

50. సూ. బుద్ధికి గోచరమైన కార్యము మాత్రము అసత్తనఁబడును. ఈ దారములతో వస్త్రముగాఁగలదు తలఁచి సాలెవాడు పనిచేయుచున్నాఁడు. కాని వస్త్రము తయారై యున్నదను జ్ఞానమున్నపుడు ప్రసరింపదు.

మూ. ఆశ్రయ వ్యతిరేకాద్వృత్త ఫలోత్పత్తి వదిత్యహేతుః

51. సూ. ఈ లోకమందలి శరీరముచే జేయఁబడినకర్మకు పరలోక మందలి శరీర కర్మఫలము అనుభవించుటలో ఆశ్రయము భిన్నమగుచున్నది. కాన వృక్షఫలముల యుత్పత్తివలె ఫలముసిద్ధించునని చెప్పిన హేతువు యుక్తము గాదు.

వృక్షమునకు నీళ్లుపోయుట మొదలగు వానికిని అబెట్లు పెరిగి ఫలములు కాయుట మొదలగువానికిని ఆధారమొక్కటి రెండును ఇహలోకమందె జరుగు చున్నవి. ఇహ శరీరకర్మలకు పరలోక శరీర ఫలము కుదురదుగాన. దానిని బట్టి ఫలము సిద్ధించుననరావని యాక్షేపము.

మూ. ప్రీతేరాత్మాశ్రయ త్వాదప్రతిషేధః

52. సూ. స్వర్గాది సుఖమును కర్మయును ఆత్మ నాశ్రయించు

యుండుటచే ఆశ్రయము భిన్నమని ప్రతిపేధింపరాదు. కర్మయు ఫలమును ఆత్మాశ్రయమే కాన దృష్టాంతము కుదురునని భావము.

మూ. న పుత్రపశుస్త్రీ పరిచ్ఛద హిరణ్యాన్నాది ఫలనిర్దేశాత్

ఈ. సూ. పుత్రులు పశువులు స్త్రీలు పరిచ్ఛదములు సువర్ణము, అన్నము మొదలగునవి యాదాదులకు ఫలములుగా నిర్దేశింపఁబడుటవలన ఆశ్రయము అభిన్నమైనదని చెప్పరాదు.

సుఖకర్మలు ఆత్మ నాశ్రయించినను పుత్రాదిఫలములకు కర్మలకు ఆశ్రయ మొకటియని చెప్పరాదని భావము.

పుత్రాదిఫలములు శరీరాశ్రయములు కర్మలు ఆత్మాశ్రయమని యాక్షేపము.

మూ. తత్సంబంధాత్ ఫలనిష్పత్తేస్తేషు ఫలవ దుపచారః

54. సూ. పుత్రాదుల సంబంధమునుబట్టి ప్రీతిరూపమైన ఫలము కలుగుట వలన పుత్రాదులను ఫలములుగాఁ జెప్పినట్లు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

“అన్నంవై ప్రాణాః” అన్నమే ప్రాణములు అని ప్రాణకారణమైన యన్నమును ప్రాణముగా వ్యవరించినట్లు పుత్రాది ప్రీతివస్తువులందు పుత్రాది వ్యవహారము గౌణముగాఁ జేయఁబడుచున్నదని భావము.

ఇ డి

ఫల పరీక్షా ప్రకరణము

మూ. వివిధ బాధనాయోగాద్దుఃఖమేవ జన్మోత్పత్తిః

55. సూ. వివిధబాధలతో సంబంధముండుటవలన శరీరేంద్రియ జుద్ధలతో సంబంధమున జన్మముగలుగుట దుఃఖము.

మూ. న సుఖస్యాంతరాశ నిష్పత్తేః

56. సూ. మధ్య మధ్య సుఖముగూడఁ గలుగుచుండుటవలన శరీరాది సంబంధము దుఃఖమనరాదు.

మూ. తా ధ నా ని వృత్తే ర్వేదయతః పర్యేషణ దోషా
దప్రతిషేధః

57. సూ. సుఖసాధనములనుగూర్చి తెలిసికొన్నవానికి బాధలు పోక
పోవుటవలన సుఖములకోసము ప్రవర్తించుటలో దోషములుండుటవలన “శరీరాది
సంబంధమున దుఃఖముగలుగదు” అనరాదు.

కోరఁబడిన సుఖములు గలుగకపోవుట లభ్యమైన సుఖసాధనవాది ధనాదు
లను సంపాదించుట సంపాదించిన వానిని రక్షించుట అవి నశించుట మొదలగు
దోషము లనేకముగా నుండుటవలన దుఃఖమెగాని శాశ్వతసుఖములేదని భావము.
కామం కామయమానస్య యదా కామః సమృద్ధ్యతే అదై న మపరః కామః షీప్ర
మేవ ప్రబాధతే (కోరిక కోరుచున్న వానికోరిక తీరినపుడు మఱి వీనిని మఱి
యొక కోరిక వెంటనే బాధించును.) అనుసూక్తినిబట్టి దుఃఖము గలుగుచుండునని
భావము.

మూ. దుఃఖవికల్పే సుఖాభిమానాచ్చ

58. సూ. వివిధమైన దుఃఖకల్పనలో సుఖమున్నదని యభిమానము
గలిగియుండుటవలన దుఃఖ నివృత్తికై దుఃఖ స్మరూపోపదేశము చేయఁబడు
చున్నది.

మిథ్యాజ్ఞాన సంకల్పమువలన సుఖమందు సుఖసాధనములైన విషయము
లందు రక్తుడై యత్నింపఁగా లభించెడి జన్మ జరావ్యాధులచేతను ఇష్టా నిష్ట
వియోగాదులచేతను అనేక దుఃఖములను పొందును. ఈ దుఃఖములందు భ్రమచే
సుఖదుఃఖ బుద్ధిపొంది పరిణామములో దుఃఖములో నిమగ్నఁడగును. కాన
నిట్లు అత్యంత దుఃఖ నివృత్తికై యుపదేశింపఁబడుచున్నదని భావము.

ఇ ది

దుఃఖ పరీక్షా ప్రకరణము

—(0)—

మూ. ఋణక్షేళ ప్రవృత్త్యనుబంధా దపవర్గభావః

59. సూ. ఋణములయొక్కయు క్షేళములయొక్కయు వ్యాపారముతో
సంబంధము పోకపోవుటవలన మోక్షమనునదిలేదు.

జాయమానోవై బ్రాహ్మణ స్త్రీభిర్మనైర్యణవాన్ జాయతే బ్రహ్మచర్యేణ
ఋషిభ్యః యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్యః “పుట్టుచునే బ్రాహ్మణుడు
బ్రహ్మచర్యముచే ఋషులకొరకు యజ్ఞముముచేత దేవతలకొరకు సంతానముచేత
తల్లివండులకొరకు మూడు ఋణములతో ఋణములుగలవాడగుచున్నాడు.”
“ఋణాని తీర్ణ్యపాకృత్యమనో మోక్షేనివేశయేత్, అనపాకృత్యమోక్షంత
సేవమానో ప్రజత్యథః” ఈ మూడు ఋణములు తీర్చి మనస్సును మోక్ష మం
దుఁచెనెను. ఈ ఋణములు తీర్చుకుండ మోక్షమును సేపించుచున్నచో (శక్తి
అనుభవములేనందులన) క్రిందపడును. ఈ ప్రైఋణములతోను రాగద్వేషాది
క్లేశములతోను సంబంధము కలిగియుండుటవలన మోక్షమేలేదని శంక.

మూ. ప్రధానశబ్దానుపపత్తే ర్గుణశబ్దే నానువాదో నిందా
ప్రశంసోపపత్తేః

60 సూ ఋణాది ప్రధానశబ్దములు స్వార్థమందు అనుపపన్నము
లగుటవలనను నిందా ప్రశంసాపరముగఁ జెప్పిన నుపపన్నము లగుటవలనను
ఋణాదిపదములకు ఋణములవంటివి అని గౌణార్థముచెప్పి శ్రుతులతో అను
వాదము చేయఁబడుచున్నది.

“జాయమానోవై బ్రాహ్మణస్త్రీ భిర్మనైర్యణవాన్ భవతి” (పుట్టుచున్న
వాడై బ్రాహ్మణుడు మూడు ఋణములతో ఋణములు గలవాడగు
చున్నాడు) ఇత్యాదిస్థలములందు పుట్టఁగనే బ్రహ్మచర్యుల కర్తుఁడు గాఁడు
గాన పుట్టుచున్నవాడు” అనుదానికి గౌణార్థముగా ఉపనయనము సంస్కారము
పొందినవాడని యర్థము చెప్పవలయును. ఉపసీతునికే బ్రహ్మచర్యులందు
అధికారముగలదు ఇట్లే ఋణశబ్దమునకును జెప్పవలయును. అప్పువుచ్చుకొనుట
గాని భాకీతీర్చుటగాని యిక్కడలేదు. కాన ఋణము వంటిదని చెప్పకొని
ఋణముతీర్చుట యెంత ముఖ్యమో బ్రహ్మచర్యులు ఆచరించుట యంత
ముఖ్యమని తెలుపుటకై యట్లు చెప్పఁబడెనని గ్రహింపవలయునని భావము.
బ్రహ్మచర్యము చేసినచో ప్రశంసయును చేరుకపోయినచో నిందయును గలుగ
నని చెప్పుటయే యందలిభావము. కాన ఆ ఋణాదులతో ఆత్మకు సంబంధము
పోయి మోక్షముగలుగుచు గాన మోక్షములేదనరాదని భావము.

మూ సమారోపణా దాత్మన్యప్రతిషేధః

౮1. సూ. ఆత్మయందు అగ్నులను ఆరోపించుటవలన మోక్షమునునది లేదనరాదు.

“ప్రాజాపత్యామిష్టిం నిరూప్యతస్యాం సర్వవేదసం హుత్వా ఆత్మన్యగ్నిన్ సమారోప్య బ్రాహ్మణః ప్రవజేత్”

ప్రాజాపత్య యజ్ఞమునుజేసి యందు సమస్తధనములను ఆహుతిచేసి బ్రాహ్మణుఁడు ఆత్మయందు అగ్నులను సమారోపణచేసి సంన్యసింపవలయును. అనుక్రతినిబట్టి నిత్యకర్మలతోఁగూడ ఆత్మకునుఁబంధముపోవునుగాన మోక్షము కలుగునని భావము.

మూ. పాత్ర చరూంతానుపపత్తేశ్చ ఫలాభావః

౮2. సూ. అగ్నిహోత్రముయొక్క స్రుక్కు స్రువముమొదలగుపాత్రలను కర్మపరులు ప్రేతముయొక్క యంగములందు ఉంచుటవలన జ్ఞానికి మోక్షమే గాని పాత్రలుంచుటవలనఁ గలుగు స్వర్గఫలము కలుగదు.

కర్మపరులు చనిపోయినపుడు వారి ముఖాదులందు స్రుక్కు స్రువము జూహువు మొదలగు పాత్రలుంచుట విధి. జ్ఞాని తన యాత్మయందు అగ్నిహోత్రములను సమర్పించుటవలన వానికి అగ్నిహోత్రాదికర్మలును ఆ కర్మలతోఁ జెప్పఁబడిన “ప్రేతములయంగములందు తత్తత్పాత్రములుంచుట మొదలగునవి” యుండవు. కాన అగ్నిహోత్రాది ఫలమగు స్వర్గముగూడ జ్ఞానికిలేదు. జ్ఞానికి అగ్నిహోత్రాదికర్మలతో సంబంధములేనట్లే స్వర్గఫలముతో సంబంధములేదు గాన మోక్షము సిద్ధించునని భావము.

మూ. సుష్మప్తస్య స్వప్నాదర్శనే క్లేశా భావాదపవర్గః

౮3. సూ. నిద్రించినవాఁడు కలలనుగాంచనపుడు కలలకుసంబంధించిన దుఃఖాదులను పొందనట్లు రాగాది క్లేశములు లేనపుడు అత్యంత దుఃఖాభావ రూపమైన మోక్షముగలుగును.

మూ. న ప్రవృత్తిః ప్రతిసంధానాయ హీనక్లేశస్య.

౮4. సూ. రాగాది క్లేశములు లేనివాని ప్రవృత్తి పునర్జన్మాదులకుఁ గారణముగాదు.

మూ. న క్లేశసంతతేః స్వాభావికత్వాత్

65. సూ. రాగాది క్లేశసంతతి స్వాభావికమగుటవలన దానికి విచ్ఛేదము గలుగదు.

మూ. ప్రాగుత్పత్తేర భావా నిత్యత్వవత్ స్వాభావికేష్యఽ
నిత్యత్వం.

66. సూ. ఉత్పత్తికిఁ బూర్వమందు అనాదిగానున్న యభావము అనిత్యమైనట్లే క్లేశసంతతియు స్వాభావికమయినను అసత్యమే.

మూ. అణుశ్యామతా నిత్యత్వవద్వా

67. సూ. పరమాణువుల శ్యామత్వము అనాదియైనను వాని శ్యామత్వము అగ్ని సంయోగాదులనుబట్టి యనిత్యమైనట్లు క్లేశ సంతతియు అనిత్యమైనది.

మూ. న, సంకల్ప నిమిత్త త్వాచ్చ రాగాదీనాం

68. సూ. రాగాదులు మిథ్యాజ్ఞాన సంకల్ప నిమిత్తములగుటవలనను తత్త్వజ్ఞానము కలుగఁగా మిథ్యాజ్ఞాన జన్యరాగాదులు పోవునుగాన “క్లేశసంతతికి విచ్ఛేదము గలుగదు” అనరాదు తత్త్వజ్ఞానముచే మిథ్యాజ్ఞానము నశింపఁగా రాగాదులు నివర్తించును అదే మోక్షము అని భావము.

ఇ ది

అపసర్గ పరిశ్రా ప్రకరణము

ఇ ది

చతుర్థాధ్యాయమందు మొదటి యాహ్నికము

ఇ ం క

నాల్గవ యధ్యాయములో రెండవ యాహ్నికము

మూ. దోష నిమిత్తానాం తత్త్వజ్ఞానా దహంకార నివృత్తిః.

1. సూ. రాగద్వేషాది దోషములకు నిమిత్తములైన శరీరాదుల తత్త్వ నమువలన ఆహంకారము పోవును

మూ. దోషనిమిత్తం రూపాదయో విషయాః సంకల్ప కృతాః.

2. సూ. మనస్సంకల్పమువలన నేర్పడిన రూపాది విషయములు రాగాది దోషములకు నిమిత్తములు.

మూ. తన్నిమిత్తం త్వవయ వ్యభిమానః.

3. సూ. శ్రీపురుషాది శరీరరూప ధనాదులందు అభిమానము గలిగి యుండుట రాగాదులకు నిమిత్తమగుచున్నది.

శ్రీ పురుషాదులందు భావించుచు అనురాగము పొందుటను అను రంజక సంజ్ఞయందురు. దానివల్లఁ గమాదులు వర్ధిల్లును. మాంసశ్శోతాస్థిస్నాయుముల మూత్రాదులను జూచుటను అశుభ సంజ్ఞయందురు. దీనివల్ల రాగాదులు నశింపఁగా తత్వజ్ఞానము కలిగి మోక్షముగలుగునని భావము.

ఇది

తత్వజ్ఞానోత్పత్తి ప్రకరణము

— (౦) —

మూ. విద్యావిద్యా ద్వైవిధ్యాత్ సంశయః.

4. సూ. శరీరమున విద్య యవిద్య అని జ్ఞానము రెండు విధములుగా నుండుటవలన అవయవములకంటె అవయవి వేరుగానున్నదా లేదా అను సంశయము కలుగుచున్నది.

విద్య = యథార్థజ్ఞానము అవిద్య = ఆయథార్థజ్ఞానము శరీరమునఁ బరమాణువుల పుంజము మాత్రమే యున్నది. దానినే మునుక్షువులు భావి. పవలయును పరమాణువులుకూడ ఆభాస స్వరూపములేగాని వాస్తవములుగావు అని సౌగతమతము.

మూ. తదసంశయః పూర్వహేతు ప్రసిద్ధత్వాత్.

5. సూ. పూర్వోక్త హేతువులచే అవయవి ప్రసిద్ధమగుచున్నదిగాన అవయవియున్నదా లేదా అను సందేహమునకు తావులేదు.

ఇది రెండవ యధ్యాయములో అవయవి ప్రకరణములో నిరూపితము.

మూ. వృత్త్యను పపత్యైరపి తస్మి న సంశయః.

6. సూ. అయితే మఱి యవయవములందు అవయవి వేఱుగా నుండుట యుపపన్నము గాకపోవుటవలననే అవయవి విషయకమైన సంశయము ఉపపన్నముగాడు.

ఈ సూత్రము తర్వాతి సూత్రములలో వివరింపఁజుచున్నది.

మూ. కృత్యైకదేశావృత్తిత్వా దవయవానా మవయవ్యభావః.

7. సూ. అవయవములు అవయవియందు సంపూర్ణముగా గాని ఏకదేశముగా గాని యుండకపోవుటవలన అవయవి యనునది లేదు.

ఒక్కొక్క యవయవమందే అవయవి సంపూర్ణముగా నున్నదన్నచో అవయవ పరిమాణము వేఱు అవయవి పరిమాణమువేఱు. రెండును చిన్న పెద్ద పరిమాణములుగలవిగాన అది కుదురదు. పోని అవయవమందు అవయవి ఏకదేశ రూపముగానున్నదన్నచో అప్పుడు ఆయవమందు అవయవి ఆయవయవ రూపముగా నుండుచా లేక ఇతరావయవ రూపముగా నుండునా? తనయందు తానుండుట కుదురదు. ఇతరావయవము ఇతరావయవమందుండుటెట్లు, కాన ఎట్లును కుదురదని యాక్షేపము.

మూ. తేషుచావృత్తే రవయవ్యభావః.

8. సూ. ఆయవయవములందు వానికంటె వేఱుగా అవయవి లేకపోవుటచే అవయవి యనునది లేదు.

మూ. పృథక్ చావయవేభ్యోఽవృత్తేః.

9. సూ. అవయవములకంటె వేఱుగా మఱియొకచోట అవయవి లేకపోవుటవలనను అవయవి యనునది లేదు.

అవయవములకంటె వేఱుగా మఱియొకచోట అవయవియున్నదన్నచో అవయవి నిత్యము గావలసివచ్చును.

మూ. నచావయవ్యవయవాః.

10. సూ. మఱి యవయవియును అవయవమునుగూడ ఒక్కచెగావు.

నూలుప్రోగును బట్టయని గోడను గృహమనిగాని యెవరును అనరు. అట్లన్నచో ఆ రెండిటికి ఆధారాధేయభావముగూడఁ గుదురదు.

మూ. ఏ కస్మిన్ భేదాభావాద్భేదప్రయోగానుపపత్తే
తప్తశ్చ.

11. సూ. ఒక టేయమున యవయవియందు భేదము లేకపోవుటవలన
అది వేలు ఇది వేలు అని భేదార్థకశబ్దమును ఉపయోగించుట యనుపపన్నము.
కాన అవయవములందు అవయవి సంపూర్ణముగానున్నదా ఏకదేశముగానున్నదా
అను ప్రశ్న యుక్తముగాదు.

అనేకములందు అశేషముగానుండుట సంపూర్ణత్వము, సముదాయముతో,
గోంతభాగముందు మాత్రమే యుండుట ఏకదేశిత్వము. ఆ రెండును ఒక దానిలే
యుండుట సంభవింపదని భావము.

మూ. అవయవాంతర భావేఽప్యవృత్తే రహేతుః.

12. సూ. అవయవికంటే వేలుగా అవయవము ఉన్నదన్నను ఘటావ
యవములందు ఫటత్వాదికమువలే అవయవి స్వరూపముతోనే యుండుట సంభ
వించుటవలన “సంపూర్ణముగాఁగాని ఏకదేశముగాఁగాని అవయవి యుండక
పోవుటవలన” అను హేతువు యుక్తమైనదిగాదు.

మూ. కేశ సమూహే తై మిరి కోపలబ్ధి వత్తదుపలబ్ధిః.

13. సూ. నేత్రరోగమున్నవానికి ఒక్కొక్క వెండ్రుక కనిపింపక
వెండ్రుకల సమూహము మాత్రము గనిపించునట్లు పరమాణువొకటి మాత్రము
గనిపింపక పరమాణు సమూహరూపమగు ఘటాదులు గనిపించుచున్నవి.

“అవయవి సిద్ధింపకపోయినచో సర్వపదార్థములను గ్రహించుటకు వీలు
పడదు” అను పూర్వోక్తాక్షేపమునకిది యాక్షేపము (చూ. అధ్య. ౨. ఆహ్ని
గ. సూత్ర. ౩౪)

మూ. స్వవిషయానతిక్రమేణేంద్రియస్య పటుమండ భావా
ద్విషయ గ్రహణస్య తస్యాభావో నావిషయే ప్రవృత్తిః.

14. సూ. ఇంద్రియములు తమ పాటవమునుబట్టియు మాంద్యమును
బట్టియు స్వవిషయములను అతిక్రమింపకుండ విషయములను గ్రహించునే గాని
తమకు విషయముగాని వాని విషయమై ప్రవర్తింపవు.

కన్ను ఎక్కువ పాటవము గలిగినదై నను తనకు విషయములైన రూప
ములను గ్రహించునేగాని తనకు విషయముగాని గంధములను గ్రహింపదు

అణువులు అతీంద్రియ విషయములు, అణుసముదాయమే ఇంద్రియ విషయ మగును. ఆ ఇంద్రియములు స్వస్వవిషయములను గ్రహించును. కాన పై సూత్రమునఁ జెప్పినది యుక్తముగాదని భావము.

మూ. అవయవాయవి ప్రసంగ శ్చైన మాప్రశయాత్.

15. సూ. అవయవిని అంగీకరించినచో పెద్దది చిన్నవానికి అవయవి గను చిన్నవి యవయవములుగను తిరుగ దానిని విభజింపఁగా షరల పెద్దది యవయవి చిన్నవి యవయవములుగను అయి ప్రశయమువలకు అవయవిగను అవయవములుగను అగుచుఁ జివరకు నేదియు లేకపోవలసివచ్చును.

కనుక అవయవి సిద్ధింపకపోయినచో సర్వ పదార్థములను గ్రహించుటకు వీలుపడదనుట భాగుగనేయున్నదని భావము.

మూ. న ప్రశయోఽణు సద్భావాత్.

16. సూ. ఘటాదులు నశించినను వానికి ఆశ్రయములైన పరమాణువులు నశింపక యుండునుగాన సర్వము నశించుననరాదు.

ఆశ్రయములగు పరమాణువులు నశింపవుగాన వానివలన సృష్టిగలుగును గాన సర్వ ప్రశయ మగునవరాదని భావము.

మూ. పరంవాత్రుత్వే.

17. సూ. త్రుటియొక్క యతి సూక్ష్మమైన విభాగమే పరమాణువు.

త్రుటి అనఁగా ఎండలోఁ గిటికీల యందుఁ గనిపించు సూక్ష్మ రేణువు. విభజింపఁగా విభజింపఁగా వచ్చియింక విభజింప శక్యముగాని భాగమే పరమాణువు. కాన దానికి నాశము లేదని భావము.

ఇది

అవయవాయవి ప్రకరణము

మూ. ఆకాశ వ్యతిభేదాత్ తదనుపపత్తిః.

18. సూ. పరమాణువు యొక్క లోపలను పైని ఆకాశము కలిసి యుండుట వలనఁ బరమాణువు నిరవయవముగాదు. పరమాణువు నిరవయవముగానవుడు అనిత్య మగును.

కాన సర్వ ప్రళయము గలుగునని సర్వముశూన్యమునని మరల ఆత్మ పింపబడుచున్నది.

మూ. ఆకాశాసర్వగతత్వం వా.

19. సూ. పరమాణువు లోపల ఆకాశము లేదన్నచో ఆకాశము సర్వ వ్యాపకమును గాకపోవలసివచ్చును.

మూ. అంతర్బహిశ్చ కార్యద్రవ్యస్య కారణాంతర వచనా దకార్యే తదభావః.

20. సూ. లోపల పైని అను పదములచేత కార్య ద్రవ్యముల యొక్క యితరకారణములె చెప్పబడుటవలన కార్యములకె లోపల పైని అనునవి యుండును గాని కార్యముగాని పరమాణువులకు లోపల పైని అనునవి యుండవు.

మూ. శబ్ద సంయోగ విభవాచ్చ సర్వగతం.

21. సూ. పుట్టిన శబ్దములును, మన స్సంయోగమును పరమాణు తత్కార్యముల సంయోగమును ఆకాశమందంతట వ్యాపించి యుండుట వలనను ఆకాశము సర్వవ్యాపకము.

ఆకాశముచే సంయోగము పొందని మూర్తద్రవ్యమేదియు నుండదు కాన ఆకాశము సర్వగతమని భావము.

మూ. అవ్యూహోవిష్టంభ విభుత్వాని చాకాశధర్మాః.

22. సూ. అడ్డు తగిలి వెనుకకు మరలింపక పోవుటయు ఉత్తరోత్తర ప్రదేశమున నడ్డు తగలక పోవుటయును వ్యాపకత్వమును ఆకాశధర్మములు.

మూ. మూర్తిమతాంచ సంస్థానోపపత్తే రవయవ సద్భావః.

23. సూ. మూర్తి గలిగిన ద్రవ్యములు గుండ్రముగఁగాని కోలగాఁగాని నలుచతురముగాఁగాని ఇంక నితరమైన సన్నివేశ రూపమైన యాకారములు గలిగి యుండుట యుపపన్నమగుట వలనఁ బరమాణువులకు అవయవము లుండును.

మూ. సంయోగోపపత్తేశ్చ.

24. సూ. పరమాణువుల కితర పరమాణువులతో సంయోగమును ఉప పన్నమగుట వలనను పరమాణువులు సావయవములు.

ఆ పరమాణువులకు ఇతర పరమాణువులతో సంయోగమును వాని మధ్య అవకాశమును, అవకాశముండుటను బట్టి సావయవత్వమును గలుగునని యాక్షేపణము.

మూ. అనవస్థా కారిత్యా దనవస్థానుప పత్యే శ్చాప్రతిషేధః.

25. సూ. పరమాణువు సావయవమన్నచో అత్యల్ప భాగములకు అనవస్థయు సర్వవిధమైనవి అనవస్థతోఁగూడిన యవయవములు గలవన్నచో మేరు పర్వతము ఆవిగింజ మొదలగు వానియందు తుల్యపరిమాణత్వమును అంగీకరింపవలసివచ్చుటయు సంపవించుటవలనను “పరమాణువు నిరవయవముగాదు” అని ప్రతిషేధింపరాదు.

ఇ ది

నిరవయవ ప్రకరణము

—(౦)—

మూ. బుద్ధ్యా వివేచనాత్తు భావానాం యాథాత్మ్యాను పలబ్ధివత్ తదనుపలబ్ధిః.

26. సూ. ఇది దారము ఇది దారము అని వేటువేటుగా దారములను విడదీసి చెప్పఁగా నింక వస్త్రమనునది వేటుగా నుపలబ్ధము గానట్లు బుద్ధితో వివేచన చేయుటవల్ల భావములు వాస్తవముగ ఉపలబ్ధ మగుటలేదు. వానికి సంబంధించినజ్ఞానములేగాని, ఆ పదార్థములు ఉపలబ్ధముగావు.

మూ. వ్యాహతత్వా దహేతుః.

27. సూ. వ్యాఘాత ముండుట వల్లఁ బై హేతువు యుక్తముగాదు. బుద్ధితో వివేచనచేయఁగా ఏదారమున కదారము విడదీయఁగా బట్టకు దారముల రూపము గలుగుట సిద్ధింపదు. కాని దారములవల్ల బట్టయగుచున్నది యని ప్రతీతి కలుగు చున్నది గాని దారములే బట్ట అని ప్రతీతి కలుగుటలేదు. ఇట్లే బట్టచేతనేకప్పుకొనుట కుదురునుగాని దారములచే గుదురదు. మఱి దారములను బట్టను వివేచనము చేయుటవల్ల బాహ్యవస్తు వున్నట్లు సిద్ధించుచున్నది. (పరస్పరము అసంబద్ధముగా నుండుటవలన) కార్యద్రవ్యము కారణద్రవ్యముల కంటె వేటుగా గ్రహింపఁ బడుటలేదు.

మూ. తదాశ్రయత్వా దప్యథగ్గ్రహణం.

28. కార్యమగువస్త్రము కారణమగు దారముల నాశ్రయించిన దగుటచేత వస్త్రమనునది దారములకంటె పేతైనదిగా గ్రహింపఁ బడుటలేదు.

మూ. ప్రమాణత శ్చార్థ ప్రతిపత్తేః.

29. సూ. ప్రత్యక్షాది ప్రమాణమును బట్టి ఘటాది పదార్థ ప్రతీతి గలుగు చుండుటవలన బద్ధిచేఁ బదార్థ వివేచన గలుగుచున్నది.

పదార్థ ప్రతీతియే గలుగనచో అపదార్థములకు సంబంధించిన జ్ఞానము గూడఁ గలుగక పోవచ్చునని భావము.

మూ. ప్రమాణానుపపత్త్యుపపత్తిభ్యాం.

30. సూ. ప్రమాణము ఉపపన్న మగుటను బట్టియు గొన్నిచోట్ల అనుపన్నమగుటను బట్టియు వ్యాఘాతముండుట వలన “బాహ్యవస్తువులేదు” అనరాదు.

ఘటాదులందుఁ బ్రమాణమున్న దందమా దానివల్లనే బాహ్యార్థములు సిద్ధించును. ప్రమాణము లేదందుమా అప్పుడు ఘటజ్ఞానమునకు ఘటాకారమెట్లు. కాన బాహ్యవస్తువు లేదు అనరాదని భావము.

మూ. స్వప్న విషయాభిమానవదయం ప్రమాణ ప్రమేయాభిమానః.

31. సూ. స్వప్న ములో వస్తువు లేకున్నను ఉన్నదని యభిమానము గలుగునట్లు వస్తు విషయక ప్రమాణ ప్రమేయముల యభిమానము గలుగును.

మూ. మాయా గంధర్వనగర మృగతృప్తికా వద్వా.

32. సూ. లేక ఇంద్రజాలమందలి మాయాగంధర్వ నగరాదులవలె గాని ఎండమావులందలి జలప్రతీతివలెఁ గాని వస్తుప్రతీతి కలుగును.

ప్రమాణ ప్రమేయ వ్యవహారము వాస్తవముగాదు. విజ్ఞానములె ఆ మాయాకారములు గలిగి వాసనా పరిపాకము వలన స్వప్న జ్ఞానమువలె ఇంద్రజాల ప్రతీతివలెను గలుగునని ఈ సూత్రములచే శంకింప బడుచున్నది.

మూ హేత్వభావా దసిద్ధిః

33. సూ. “బాహ్యవస్తువులేదు” అని చెప్పటచో ప్రమాణము లేకపోవుట వలన బాహ్యవస్తువులేదు”

చక్షురాది ప్రమాణములఁబట్టి బాహ్యవస్తువులు సిద్ధించునని భావము.

మూ. స్మృతి సంకల్పవచ్చ స్వప్నవిషయాభిమానః.

34. సూ. స్మృతి సంకల్పమువలె స్వప్న విషయాభిమానముకూడ పూర్వోపలబ్ధి విషయకమైనది.

పూర్వము అనుభవించిన విషయములు స్మరణమవచ్చినట్లు పూర్వవస్తువలె స్వప్నమందు వచ్చునుగాన స్వప్నవిషయములు అంతకుపూర్వము లేనివిగావని భావము.

మూ. మిథ్యోపలబ్ధి వినాశ తత్త్వజ్ఞానాత్ స్వప్న విషయాభిమాన ప్రణాశవత్ ప్రతిబోధః.

35. సూ మెలుకువ వచ్చినపుడు స్వప్న విషయాభిమానము నశించినట్లు తత్త్వ విజ్ఞానమువలన మిథ్యాపదార్థోపలబ్ధి నశించును.

మిథ్యాపదార్థోపలబ్ధి = స్థానాది పదార్థములందుఁ బునఃపరిత్రాంత్రజ్ఞానము.

మూ. బుద్ధేశైవం నిమిత్తసద్యావోపలంభాత్.

36. సూ. మిథ్యాబుద్ధికి నిమిత్తమును అస్తిత్వమును ఉన్నట్లు ఉపలబ్ధి మగుటవలనను బాహ్యవస్తువువలె మిథ్యాబుద్ధియుఁ గలదుగాన మిథ్యాబుద్ధిలేదని ప్రతిషేధింపరాదు.

మూ. తత్త్వప్రధాన భేదాచ్చ మిథ్యాబుద్ధే స్వైర్యోపపత్తిః

37. సూ. వస్తుతత్త్వమనకు ప్రధానములతో భేదము ఉండుటవలన మిథ్యాబుద్ధిరెందువిధములుగనుండుట యపపన్నమగుచున్నది.

స్థానపునందు స్థానత్వబుద్ధి వస్తుతత్త్వము స్థానపునందు పునఃపత్తి మును ఆరోపించెడి బుద్ధిప్రధానము. స్థానపునందుఁ బునఃపత్తి, తత్త్వము

పామని బెడ్డయందు పావురమని రుట్లు మిథ్యాబుద్ధి గలుగుచున్నది. కాన ప్రమాణ ప్రమేయబుద్ధులు మిథ్యలనుట యుక్తముగాదని భావము.

ఇ ది

బాహ్యార్థ భంగ నిరాకరణ ప్రకరణము

మూ. సమాధి విశేషాభ్యాసాత్.

38. సూ. సమాధి విశేషమును మాటిమాటికి అభ్యసించుటవలనఁ దత్త్వజ్ఞానము వృద్ధిపొందును. ధ్యేయవిషయమందు మాత్రమే చిత్తైకాగ్రతయుండుట సమాధి. దానిని మాటిమాటికి అభ్యసించుటవలన తత్త్వజ్ఞానము వృద్ధిపొందును గాన “తత్త్వజ్ఞానము క్షణికము అందుచే తత్త్వజ్ఞానము పోఁగా మిథ్యాజ్ఞానము కలుగునని చెప్పరాదని మాటిమాటికి అభ్యసించుటవలనఁ దత్త్వజ్ఞానము నిజఁ బడఁగా మిథ్యాజ్ఞానమున కవకాశము గలుగదని భావము.

మూ. న, అర్థవిశేష ప్రాబల్యాత్.

39. సూ. రాగద్వేషాద్యర్థ విశేషములు బుద్ధియందుఁ జిరకాలమునుండి ప్రబలముగానుండుటవలనఁ దత్త్వజ్ఞానము గలుగదు.

మూ. తుదాదిభిః ప్రవర్తనాచ్చ.

40. సూ. తుత్పిపాసలచేతను శీతోష్ణ సుఖదుఃఖరోగాదుల చేతను బుద్ధులు అనిచ్చా పూర్వకముగఁ బ్రవర్తించుటవలనను జిత్తమునకు ఏకాగ్రత కుదురదు.

ఈ పై రెండు సూత్రములు పూర్వపక్ష సూత్రములు.

మూ. పూర్వకృత ఫలానుబంధా త్తదుత్పత్తిః.

41. సూ పూర్వజన్మమందలి తత్త్వజ్ఞాన హేతుకమైన వివేక యోగాభ్యాసాది ఫలముల సంస్కారమునుబట్టి సమాధి కలుగును.

మూ. అరణ్యగుహాపులినాదిషు యోగాభ్యాసోపదేశః.

42. సూ. అరణ్యములు గుహలు ఇసుక తిన్నెలు మొదలగు వానియందు జిత్తైకాగ్రతకై యోగాభ్యాసము ఉపదేశింపఁబడుచున్నది.

మూ. అపవర్గేఽప్యేవం ప్రసంగః,

43. సూ. మోక్షమందుఁ గూడ నిట్లే రాగాదులు ప్రబలింపఁగనుండుట వలన మరల దుఃఖాది బుద్ధులు ప్రవర్తింపవలసివచ్చును.

మూ. న, నిష్పన్నావశ్యంభావిత్వాత్.

44. సూ. కర్మవశముచే నిష్పన్నములైన శరీరములు జ్ఞానాదులందుఁ దప్పక కారణములగుటవలన దుఃఖాదులు మోక్షమందుఁ గలుగవు.

మూ. తదభావశ్చాపవర్గే.

45. సూ. మోక్షమందు ధర్మాధర్మములను ప్రవర్తింపఁజేయు బుద్ధుల కాశ్రయమైన శరీరేంద్రియాదులు ఉండవు.

మూ. తదర్థం యమనియ మాభ్యామాత్మ సంస్కారో యోగాచ్ఛాధ్యాత్మ విధ్యుపాయైః.

46. సూ. మోక్షముకొఱకు యమ నియమములచేతను యోగశాస్త్ర మందుఁ జెప్పఁబడిన యాత్మతత్త్వాధిగమ సాధనములచేతను ఆత్మను సంస్కరింపవలయును.

అహంస సత్యము అస్తేయము బ్రహ్మచర్యము అపరిగ్రహము ఇవి యమములు, శౌచము సంతృప్తి తపస్సు వేదపఠనము ఈశ్వరధ్యానము ఇవి నియమములు, ఆసనములు ప్రాణాయామము ఇంద్రియ నిగ్రహధ్యానము ధారణ ((=నాభిచక్రమందు చిత్తమునుంచుట) సమాధి ఇవి ఆత్మతత్త్వమును దెలియఁ జేయు సాధనములు.

మూ. జ్ఞానగ్రహణాభ్యాస స్తద్విద్యైశ్చ సహ సంవాదః.

47. సూ. మోక్షముకొఱకు జ్ఞానసంపాదనము, శ్రవణమన శాద్యభ్యాస మునుతత్త్వవిదులతో సంవాదమును జేయవలయును.

మూ. తం శిష్యగురు సబ్రహ్మచారి విశిష్ట శ్రేయోఽర్థిభిరస సూయిభిరభ్యుపేయాత్.

48. సూ. అసూయలేని శిష్యగురు సహాధ్యాయ విశిష్ట శ్రేయోఽర్థి లాఘవతోఁగూడఁ గలిసి తత్త్వవిదుని సమీపింపవలయును.

మూ. ప్రతిపక్ష హీనమపి పాప్రయోజనార్థ మర్థితే.

49. నూ తత్త్వజ్ఞానమందుఁ గోరిక కలుగఁగా తత్త్వ నిర్ణయము
కోఱకుఁ దాను ప్రతికూల పక్షములేనివాఁడై తత్త్వవిదుని సమీపింపవలెను.

ఇ ది

తత్త్వజ్ఞాన వివృద్ధి ప్రకరణము

—(౦)—

మూ. తత్త్వాధ్యవసాయ సంరక్షణార్థం జల్ప వితండే బీజ
ప్రదోహం సంరక్షణార్థం కంటక శాఖావరణవత్.

50. నూ పశువులనుండి మొక్కలను సంరక్షించుటకై మాండ్లకంచెవలె
బరోక్తరోషములనుండి తత్త్వనిర్ణయమును రక్షించుటకరిగి జ్ఞాములు వితండ
ములును ఇదివఱకుఁ జెప్పఁబడినవి.

మూ. తాభ్యాం విగ్రహౌకథనం.

51. నూ. వాదమున జయింపఁగోరిజల్పవితండవాదములను జేయవలెను.
ముముక్షువులు మాత్రము వీతరాగులుగాన తత్త్వజ్ఞానేచ్ఛతోఁ గాక జయేచ్ఛతో
వాదము చేయఁదగదని తెలియునది.

ఇ ది

నాలుగవ యథ్యాయమున రెండవ యాహ్నికము

న్యాయ దర్శనము

పంచమాధ్యాయము

ప్రథమాహ్నికము

మూ. సాధర్మ్య వైధర్మ్య తక్ష్ణాపకర్ష వర్ణ్యావర్ణ్య
వికల్పసాధ్య ప్రాప్త్యప్రాప్తి ప్రసంగ ప్రతిదృష్టాం తానుత్పత్తి
సంశయ ప్రకరణ హేతుర్ధాప త్యవిశేషోపపత్త్యుపలబ్ధినుపలబ్ధి
నిత్యానిత్య కార్యసమాః.

1. సూ. సాధర్మ్యసమము ౧ వైధర్మ్యసమము, ౨ ఉత్కర్షసమము
౩ అపకర్షసమము, ౪ వర్ణ్యసమము, ౫ అవర్ణ్యసమము, ౬ వికల్పసమము,
౭ సాధ్యసమము, ౮ ప్రాప్తిసమము, ౯ అప్రాప్తిసమము, ౧౦ ప్రసంగసమము,
౧౧ ప్రతిదృష్టాంతసమము, ౧౨ అనుత్పత్తిసమము, ౧౩ సంశయసమము,
౧౪ ప్రకరణసమము, ౧౫ అహేతుసమము, ౧౬ అర్ధాపత్తిసమము, ౧౭ నిత్య
సమము ౧౮ ఉపపత్తిసమము, ౧౯ ఉపలబ్ధిసమము, ౨౦ అనుపలబ్ధిసమము,
౨౧ నిత్యసమము, ౨౨ అనిత్యసమము, ౨౩ కార్యసమము, ౨౪ అనిజాతు
విరువదినాలుగు.

వివ: హేతువును గేవల సాధర్మ్యమునుబట్టిగాని, కేవల వైధర్మ్యమును
బట్టిగాని ఖండించునది యని జాతి సామాన్యలక్షణము, వీని వివరణము ముందు
సూత్రములతోఁ జూడఁదగును.

మూ. సాధర్మ్య వైధర్మాభ్యా ముపసంహారే తద్దర్మ
విపర్య యోపపత్తేః సాధర్మ్య వైధర్మ్యసమౌ.

2. సూ. సాధ్యవిషయమును వాది నిరూపించి యుపసంహారము
చేయఁగాఁ బ్రతివాది తిరుగ వ్యాప్తి నపేక్షింపని కేవలసాధర్మ్యముచే సాధ్య

ధర్మమును వ్యతిరేకముగ నుపపన్నమొనర్చినచో సాధర్మ్యసమమను జాతియు,
గేవల వైధర్మ్యముచే సాధ్యధర్మమును వ్యతిరేకముగ నుపపన్నమొనర్చినచో
వైధర్మ్యసమమను జాతియగును.

వివ: ఉదా:- “ఘటమువలె గృతకమగుటవల్ల శబ్దము అనిత్యము.
వ్యతిరేక దృష్టాంతముచే ఆకాశమువలెఁగాని” అని వాది యుపసంహారము
చేయఁగాఁ బ్రతివాది “ఇది యిట్లుగాదు. అనిత్యమైన ఘటముయొక్క
సాధర్మ్యము (సామ్యము)వలనఁగాని, నిత్యాకాశముయొక్క వైధర్మ్యమువలనఁ
గాని, శబ్దము అనిత్యమైనచో “అమూర్తమగుటవలన శబ్దము ఆకాశమువలె
నిత్యము” అని చెప్పి “నిత్యాకాశ సాధర్మ్యమువల్ల ఆకాశమువలె అమూర్త
మగుటవల్ల శబ్దము నిత్యముగావలసివచ్చును” లేనిచో అనిత్యమును సాధించు
విశేషహేతువు లేనపుడు ఏదో యొకానొక సాధర్మ్యముచే శబ్దమును
అనిత్యముగా సాధించినచో ఇంకొక సాధర్మ్యముచే శబ్దము నిత్యము మాత్రము
ఎందుకుఁగాదు అని వాదించుట సాధర్మ్య సమమగునని భావము. మఱియొక
యుదా: ద్రవ్యము క్రియా హేతుగుణములతో సంబంధించియుండుటవలన ద్రవ్య
మైనయాత్మ క్రియగలది. ద్రవ్యమైనమట్టిబెడ్డ క్రియా హేతుగుణయుక్తమై క్రియ
గలది ఆ మట్టి బెడ్డవలె నాత్మయు క్రియగలది” అని వాది యుపసంహారము
చేయఁగాఁ బ్రతివాది “సర్వవ్యాపకమగు ద్రవ్యము క్రియలేనిదిగాన నాత్మయా
క్రియలేనిదే. వ్యాపకమైన యాకాశము క్రియలేనిది అట్లే యీ యాత్మయుఁ
క్రియలేనిది” అని యాకాశ సాధర్మ్యముచేత ఆత్మయుఁ క్రియలేనిది గావలసి
వచ్చును. క్రియగల మట్టి బెడ్డతో సాధర్మ్యమువల్లఁ క్రియలేనిది యనియు
నగుచున్నది. కానఁ క్రియగలదియని సాధించు నింకొక విశేష హేతువును
జెప్పవలయును. అట్టి విశేష హేతువును జెప్పునపుడు ఏదో యొక్క సాధర్మ్య
ముచే ఆత్మను క్రియగలదానినిగా సాధించినచో నింకొక సాధర్మ్యముచే ఆత్మ
క్రియలేనిది మాత్రము ఎందుకుఁగాదు అని వాదించుట సాధర్మ్య సమమను
జాతియగునని భావము. వైధర్మ్య సమమనకుదా: “ఘటమువలె గృతక
మగుటవలన శబ్దము అనిత్యము, వ్యతిరేక దృష్టాంతముచే ఆకాశమువలెఁగాని.
అని వాది యుపసంహారము చేయఁగా బ్రతివాది “ఇట ఆకాశమును వైధర్మ్య
ముగా గ్రహించినట్లు ఘటభిన్నమైన పటమును వైధర్మ్యముగా గ్రహించి పట
భిన్నమైన యాకాశకాలాదులు అమూర్తములైనట్లే పటభిన్నమైన పటమును

అమూర్తమగును. “అమూర్తమైనది నిత్యముగాన శబ్దము నిత్యము” అని చెప్పి యాకాశ వైధర్మ్యమునుబట్టి శబ్దము అనిత్యమును, పటవైధర్మ్యమునుబట్టి నిత్యమును గావలసివచ్చుచున్నది అనిత్యత్వమును సాధించు విశేష హేతువైనను జెప్పవలయును, అట్టి విశేష హేతువు లేనపుడు పటవైధర్మ్యముచే నిత్యమెందుకుఁగాదు” అని వాదించుట వైధర్మ్యసమమగునని భావము. మఱియొక యుదా: ఆత్మవ్యాపకముగా నఁగ్రియలేనిది క్రియగల ద్రవ్యము వ్యాపకముగాదు. ఎట్లన మట్టిబెడ్డ, ఆత్మ యట్టిదిగాదు కాన ఆత్మక్రియలేనిది” అని వాది యుపసంహారము చేయఁగాఁ బ్రతివాది “క్రియలేని ద్రవ్యమైన యాకాశము క్రియా హేతు గుణరహితముగాఁ గనిపించుచున్నది. ఆత్మ మాత్రమట్లుగాదు కాన ఆత్మక్రియలేనిది. క్రియగల మట్టిబెడ్డయొక్క వైధర్మ్యమునుబట్టి యాత్మ క్రియలేది గావలసివచ్చును అని యాక్షేపించి క్రియగలదియని తెలుపు విశేష హేతువును జెప్పవలయును. అట్టి విశేష హేతువులేనపుడు వైధర్మ్యమునుబట్టి యాత్మక్రియలేనిదిగా ఎందుకుఁగాదు. “అని వాదించుట వైధర్మ్యసమ మను జాతి యని భావము. వీనిని సత్సత్తి పక్షదేశ నాభాసము లందురు.

మూ. గోత్యాద్గో సిద్ధివ త్తత్సిద్ధిః.

౪. సూ. గోత్యమునుబట్టి గోవ్యవహారము సిద్ధించినట్లు వ్యాప్తితోఁ గూడిన పక్షధర్మతగల కృతకత్వాది హేతువులవలన శబ్దాదులందు అనిత్యత్వాదులు సిద్ధించును

వివ: గోవునందు మాత్రమెగల గోత్యమునుబట్టి యనఁగా గంగడోలు గలిగియుండుటనుబట్టి గోవ్యవహారము సిద్ధించును, గంగడోలులేనివి గోవులు గావు అనువ్యాప్తినిబట్టిగోవ్యవహారము సిద్ధించినట్లే యొక్కడెక్కడఁగృతకత్వము గలదో యొక్కడక్కడ అనిత్యత్వము గలదు. కృతకత్వం లే చోట అనిత్యత్వములేదు ఎట్లన ఆత్మపరే. ఇక్కడ వ్యాప్తి విశిష్టమగు పక్ష ధర్మతగలదు గానఁ గృతకత్వ హేతువువలన శబ్దమునకు అనిత్యత్వము సిద్ధించినది. ప్రతి వాది చెప్పినదానిలో వ్యాప్తిలేదుగాన నిత్యత్వము సిద్ధిపదు. ఎక్కడెక్కడ అమూర్తత్వముగలదో అక్కడ నిత్యత్వమున్నది అనువ్యాప్తి సరియై ఁదిగాదు. అట్లే యైనచో అమూర్తములుననిత్యములునగు వాయూదులందును నిత్యత్వము సిద్ధి పవలసివచ్చును. కాన అమూర్తమగుటవలన అను హేతువులో వ్యాప్తి విశిష్ట పక్ష ధర్మతాజ్ఞానములేదుగాన ఈ హేతువుమిష్టమైనది. సాహచర్య నియమము

గదా వ్యాప్తియనఁగ. ఎక్కడెక్కడ పొగయున్నచో యక్కడక్కడనిప్పుగలదు నిప్పులేనిచోటఁ బొగలేదు. అనుసాహచర్య నియమము వ్యాప్తి, అట్టివ్యాప్తితోఁ గూడిన పక్షధర్మత (సందేహింపఁబడిన సాధ్యముగలది పక్షము) ఇటలేదుగానఁ బ్రతివాది చూపినది యుక్తముగాదని భావము, కానఁగేవల సాధర్మ్యముచేతఁ గాని సాధ్యమును సాధించుచో సాధ్యవ్యవస్థయుంతదు. ఈ ధర్మసమము మొదలగువానితో అట్టిదోషములుండుటచేత ఇవి జాతులుఅనఁగా హేత్వాభాసములనఁ బడెనని తెలియునడి.

ఇది

సత్ప్రతి పక్షదేశ నాభాస ప్రకరణము

మూ. సాధ్యదృష్టాంత యోర్ధర్మ వికల్పాదుభయసాధ్యత్వాచోత్కర్షాపకర్ష వర్ణ్యావర్ణ్య వికల్పసాధ్యసమాః.

4. సూ. సాధ్యదృష్టాంతములతో ఏదో యొక దానియందు ధర్మవైవిధ్యముండుటవలన, ఉత్కర్షసమము, అపకర్షసమము, వర్ణ్యసమము, అవర్ణ్యసమమువికల్పసమము, అనుజాతులైదును, పక్షదృష్టాంతములు రెండును సాధింపఁదగియుండుటవలన సాధ్యసమమును జాతియునగు.

వివ: వ్యాప్తిని బురస్కరింపక పక్షమందుఁగాని, దృష్టాంతమందుఁగాని సాధ్యసమముతో ఏదో యొకదానిచే లేని క్రొత్తధర్మమును (ఉత్కర్షధర్మమును) బ్రసంగింపఁజేయుటయని ఫలితార్థము.

ఉదా: “కృతకమగుటవలన శబ్దము ఘటమువలె అనిత్యము” అని వాదిస్తాపింపఁగాఁ బ్రతివాది యనిత్యత్వమును గృతకత్వమును ఘటమందు ఘటరూపముతోపాటు ఉన్నవిగాన ఘటమువలె శబ్దముగూడ రూపముగలదగును. ఘటమువలె రూపముగలదిగానిచో ఘటము అనిత్యమునుగాదు అనుననిష్ఠము నాపాదించుట యుత్కర్షసమమగునని భావము. ఇట వివక్షింపఁబడిన దానికంటె విపరీతమైన దానిని సాధించుటవలన హేతువు విశేషవిరుద్ధమైనది. ఇట్లే శ్రవణయోగ్యమగు శబ్ద సాధర్మ్యమగు కృతకత్వమునుబట్టి ఘటముగూడ శ్రవణయోగ్యమగును అని యాపాదించుట యుత్కర్షసమమగును.

ఉన్న ధర్మమును తగ్గించుట యపకర్షసమము.

ఉదా: ఘటమువలె గృతకమగుటవలన శబ్దము అనిత్యము అనివాది యనఁగా బ్రతివాది అనిత్యత్వముతోపాటు ఘటమునందున్న కృతకత్వమును బట్టి శబ్దము అనిత్యమైనచో అప్పుడు కృతకత్వా నిత్యత్వములతోపాటు శబ్ద సాధర్మ్యమునుబట్టి ఘటమందున్న రూపము నివర్తింపఁగా, ఘటమునందున్న రూపము నివర్తించునట్లు శబ్దమందలి కృతకత్వమును అనిత్యత్వమును నివర్తింప వలసివచ్చును అని యాపాదించుట యపకర్షసమము, అట్లే శబ్దమునందు గృతకత్వముతోపాటు గల శ్రవణయోగ్యతా గుణముయొక్క సంబంధమువలన అనిత్యత్వ కృతకత్వములతోపాటు ఘటసాధర్మ్యమునుబట్టి శ్రావణగుణము నివర్తింపఁగా శబ్దమందు శ్రావణగుణము నివర్తించునట్లు ఘటమందు అనిత్యత్వ కృతకత్వములును నివర్తింపవలసివచ్చును అని యాపాదించుట యపకర్షసమమని తెలియునది.

పక్షమందున్నట్టియు, సాధ్యమును దోషింపఁజేయునట్టియునగు హేతువును దృష్టాంతమునందు వర్ణించుట వర్ణ్యసమము. దేనిని సాధింపఁదలఁతుమో యది యున్నదా లేదా యనుసందేహముగలది పక్షము దృష్టాంతమున సాధింపఁదగినదానికి సందేహములేదుగాన దానినిబట్టి పక్షమందలి సందేహముగల సాధ్యమును సాధింతుము. ఇందు సాధ్యమును సాధించు హేతువును దృష్టాంతమందుఁ గూడ వర్ణించుటచే దృష్టాంతముగూడ సందేహముగలదగును. కాన నిది వర్ణ్య సమ మనుజాతియనినది.

ఉదా: ఘటమువలె గృతకమగుటవలన శబ్దము అనిత్యము. అనుచో ఘట దృష్టాంతమునుబట్టి శబ్దమందు అనిత్యత్వము సాధింపఁబడుచున్నది. ఇటు దృష్టాంతమగు ఘటమునందును గృతకత్వమునుబట్టి అనిత్యత్వమును వర్ణించి సాధింపుమట్లు గానిచో శబ్దమును అనిత్యముగానేరదు అనుట వర్ణ్యసమమగునని భావము. ఏది దృష్టాంతముగా స్వీకరించినను దానియందు గృతకత్వాదులను బట్టి సాధ్యమును సాధింపుమని యాక్షేపించుటవలన నింక దృష్టాంతమేలేదని ప్రతివాది యాక్షేపించుట వర్ణ్యసమజాతి యగునని భావము. దీని తద్దేశనా భాసమందురు. పై దానికి విరుద్ధముగా అనఁగా దృష్టాంతమందుఁగల సిద్ధ సాధ్యముగల హేతువును పక్షమందు వర్ణించుట యవర్ణ్యసమము.

ఉదా: ఘటమువలె గృతకమగుటవలన శబ్దము అనిత్యము అనుచో గృతకత్వ సాధర్మ్యమునుబట్టి ఘటమువలె శబ్దమును నిశ్చయముగ అనిత్యమే.

అని దృష్టాంతమునందు నిశ్చితసాధ్యముగల హేతువు అనిశ్చిత సాధ్యముగల పక్షమైన శబ్దమునందు వర్తింపజడుచున్నది. దృష్టాంతమైన ఘటమందలి హేతువునుబట్టియే శబ్దమునందు నిత్యత్వము సిద్ధించుచుండగా నింకవేరుగా శబ్దమునందు అనిత్యత్వ సాధనశ్రమయేల యనిభావము. పక్షమందు సందేహమున్న గదాసాధించుట. పక్షమందు సందేహమేలేనపుడు ఇంక దేనిచే దేనినిసాధింతుము పక్షములేదు. దృష్టాంతములేదు కానఁ బక్షమన్న దే లేదు అనఁగా ఆశ్రయమేలేదు కాన ఆశ్రయాసిద్ధమగుచున్నది దీనిని అసిద్ధి దేశనాభాసమందురు. సాధన ధర్మములతోఁగూడిన దృష్టాంతమందు ఇతర ధర్మముల వికల్పమువల్ల సాధ్య ధర్మముల వికల్పములను బ్రసంగింపజేయుట వికల్పసమమనుజాతి. వికల్పమనఁగా ఒక దానియందు అదియు నుండును ఇదియు నుండును అని యనేక ధర్మముల నాపాదించుట.

ఉదా: క్రియా హేతుగుణయుక్త మైనవికొన్ని గురుత్వముగలవి బెడ్డవలె. కొన్ని తేలికయైనవి. వాయువువలె. ఇట్లే క్రియా హేతుగుణ యుక్తమైనవి కొన్ని క్రియగలవి బెడ్డవలె కొన్ని క్రియలేనివి ఆత్మవలె.

ఇట్లు ఒకదానియందే గురుత్వ లఘుత్వములు. క్రియాసహితత్వ క్రియారహితత్వములు విరుద్ధధర్మములు గలిగియుండునట్లు అపాదించుట వికల్ప సమమని భావము మఱియొక యుదా:

“ఘటములెఁ గృతకమగుటవలన శబ్దము” అనిత్యమనుచో ద్రవ్యమగు ఘటముగట్టిగనున్నది మఱియు ద్రవ్యమైన వస్త్రాదులు మెత్తగనున్నవి ఇట్లు ఒక నిత్యత్వద్రవ్యమందే కఠినత్వ కోమలత్వ విరుద్ధ ధర్మములున్నట్లు శబ్దమునందు అనిత్యత్వములు రెండు నుండునని యాపాదించుట వికల్ప సమమగునని భావము.

హేత్వాద్యవయములతో యోగముగల ధర్మము సాధ్యము. దానిని పక్ష దృష్టాంతాదులతోఁ దుల్యత్వమును బ్రసక్తముచేయుట సాధ్యసమము.

ఉదా: బెడ్డయెట్టిదో ఆత్మయు నట్టిదేయగు ఆత్మ క్రియగలది అనునది సాధ్యము. ఇట్లే బెడ్డయుఁ గ్రియగలది అనునదియును గూడ సాధ్యమే. బెడ్డ క్రియగలదిగానిచో ఆత్మయుఁ గ్రియగలదిగాదు అని యాపాదించుట సాధ్యసమమనిభావము దీనిని తద్దేశనాభాసమందురు.

మూ. కిం చిత్సాధర్యా దుపసంహారసిద్ధే తైవిధర్యా
చప్రతిషేధః.

5. సూ. వ్యాప్తితోగూడిన సాధర్మ్యవిశేషమునుబట్టి సాధ్యముసిద్ధించు
చుండగా, వ్యాప్తి నపేక్షింపని కేవలసాధర్మ్యమునుబట్టి ప్రతిషేధించుట సంభ
వింపదు.

వివ: ఉత్కర్షాపక్షర్ష సమములతో అనిత్యవ్యాప్యముగు కృతకత్వమును
బట్టి శబ్దమునందు అనిత్యత్వమును సాధించుచున్నాము. కాని కృతకత్వము
రూపమునకుగూడ వ్యాప్యముగాదు. అందువల్ల శబ్దమునందు రూపము నాపా
దించరాదు. ఇట్లే అనిత్యత్వము రూపవ్యాప్యముగాదు. అందువల్ల రూపములేక
పోవుటవల్ల శబ్దమునందు అనిత్యత్వములేదని చెప్పరాదని భావము.

ఇట్లే వర్ణ్యసమమందుగూడ వ్యాప్యతా విశిష్టమగు సాధర్మ్య విశేషము
గల హేతువువలన నాధ్యము సిద్ధించును.

అట్టిహేతువు గలిగియుండుటయే దృష్టాంతములో బ్రయోజకమగును.
కాని పక్షమందెట్టి విశేష కావచ్చిన్నమగు హేతువుగలదో యట్టి హేతువు
గలిగియుండుట మాత్రమేగాదు. అట్లుగానిచో రూపణముతో దృష్టాంతముగా
నంగీకరింపదగినది యుండనే యుండకపోవలసివచ్చునని తెలియునది. సాధ్య
మగు పక్షము సందిగ్ధముగానుండును గాన వాది ప్రతివాదులకు సందేహములేని
దృష్టాంతమునుబట్టి పక్షమును సాధింపవలయును. దృష్టాంతమేలేనపుడు ఇంత
పక్షమును సాధించుటయెట్లు అని భావము. ఇట్లే అవర్ణ్యసమమందును గ్రహించు
నది. ఇట్లు వికల్పసమములో బ్రకృత సాధ్య వ్యాప్యమగు ప్రకృతహేతువు
సిద్ధించును కాని యేదో కొంత సాధ్యధర్మ్యమువల్ల బ్రతిషేధింపదగదు.
సాధ్యసమములో వ్యాప్యమగు హేతువువల్ల బక్షము సిద్ధింపగా సాధ్యము
సిద్ధించును. దీనిచే బక్షము దృష్టాంతము మొదలగునవిగూడ సాధింపబడవు.
దీనిచే దృష్టాంతాదులను సాధింపవలసినచో ఎక్కడను సాధ్యము సిద్ధింపనే
సిద్ధింపదు. దృష్టాంతమువల్లగదా సాధించుటకు దృష్టాంతమునే సాధింపవలసి
వచ్చినచో నింక దేనివల్ల దేనిని సాధించుట వీలుపడును.

మూ. సాధ్యాతిదేశాచ్చ దృష్టాంతోపపత్తేః.

6. సూ. దృష్టాంతమందు సాధ్యధర్మమును ఆరోపించి చెప్పుటవలన
దృష్టాంతముకుదురునుగాన దానిని సాధింపవలసియుండుమని ప్రతిషేధింపరాదు.

వివ: దృష్టాంతమైన ఘటాదులందుఁ కృతకత్వాది ధర్మములమాత్రమే గాని సర్వధర్మములు అతిదేశింపఁబడవు. అనఁగా ఘటాదులందలి కృత కత్వమునుబట్టియే శబ్దాదులందు అనిత్యత్వముసాధించుచున్నాము. సర్వధర్మములను బట్టి సామ్యము చెప్పుచో రెండిటికి అభేదముగలుగును. ఇందు ఘటము శబ్దమును భిన్నములెగాని యభిన్నములుగావు. ఈ రెండిటికిఁ గృతకత్వమందెగాని యితర ధర్మములందు సామ్యములేదుగాన జెడ్డయెట్టిదో యాత్మయు నట్టిదేయని యీ రీతి అభేదకథనము సంభవింపరాదని భావము.

ఇది

జాతిషట్క ప్రకరణము

మూః ప్రాప్య సాధ్యమప్రాప్య తా హేతోః ప్రాప్త్యాఽపిశిష్టత్వా దప్రాప్త్యాఽసాధకత్వాచ్చ ప్రాప్త్యప్రాప్తిసమః.

7. సూ. హేతువు సాధ్యమునుబొంది సాధ్యమును సాధించునా? లేక సాధ్యమును బొందక సాధ్యమును సాధించునా? సాధ్యమును బొంది సాధించునన్నచో సాధ్యముతో అభేదమునుబొందుటచే సాధ్యముకంటె వేఱుగా సాధనము ఉండదుఅని ప్రతిషేధించుటచే బ్రాప్తిసమమను జాతియును, సాధ్యమును బొందక సాధించునన్నచో దీపాదులు వస్తువులనుబొందక వస్తువులను గనిపింపఁజేయనట్లు సాధనముసాధ్యమును బొందకపోవుటచే సాధ్యమును సాధింపలేదు అని ప్రతిషేధించుటచే అప్రాప్తి సమమను జాతియునగును.

వివ: “శబ్దము కృతకమగుటవలన ఘటమువలె అనిత్యము” అను నుదాహరణములో కృతకమగుటవలన అనుహేతువు సాధ్యముతో నభేదమొందుటవలన సాధ్యముకంటె వేఱుగా సాధ్యములేదుగాన సాధ్య సాధకముగాదనుట ప్రాప్తి సమమను జాతియగునని భావము. ఇట్లే పై యుదాహరణములో “కృతకమగుట వలన” అనుసాధ్యమును బొందక సాధించు ననుటయుఁ గుదురదు. లోకముతో దీపాదుల కారతి వస్తువులను సమీపించిగదా యావస్తువులను బ్రకాశింపఁజేయును. కాన సాధ్యమున బొందక సాధించుటయుఁ గుదురదుగాన నిది అప్రాప్తి సమ మనుజాతియు నగునని భావము.

మూ ఘటాది నిష్పత్తిదర్శనాత్ పిడనే చాభిచారా దప్రతి
షేధః.

8. సూ. దండాదులను బట్టి ఘటాదుల పుట్టుక గనిపించుటవల్ల
హేతువు కర్తృకరణాదులనుబొంది శ్యేనాద్యభిచార హోమములబట్టి కత్తు
పిడన జరగుటవల్ల దృష్టవస్తువును బొందకయు హేతువు కార్యములను
పాధించుటవల్ల పైని జెప్పిన ప్రతిషేధము సంభవింపదు.

వివ: వీనిని బ్రతికూల తర్కదేశ నాభాసములందురు.

ఇ ది

ప్రాప్త్యప్రాప్తి సమ ప్రకరణము

మూ. దృష్టాంతస్య కారణా నవదేశాత్ ప్రత్యవస్థానాచ్చ
ప్రతిదృష్టాంతేన ప్రసంగ ప్రతిదృష్టాంతసమా.

9. సూ. సాధ్యమును సాదించు దృష్టాంతమునకు నింకొక హేతువును
జెప్పకపోవుటవల్ల బ్రసంగమునుబట్టి ప్రత్యవస్థానము చేయుటచే (స్థిర
పఱచుటచే) బ్రసంగసమమును జాతియు, వ్యతిరేక దృష్టాంతముచేతనే వ్యాప్తిని
ఋరస్కరింపకుండ బ్రత్యవస్థానము చేయుటవల్ల బ్రతి దృష్టాంత సమమును
జాతియునగును.

ఉదా: "ఆత్మక్రియా గుణయు క్తమైనది మట్టిబెడ్డవలె" అనుచో మట్టిబెడ్డ
వలె అను దృష్టాంతమున కనిత్యత్వమును సాదించు నింకొక హేతువును జెప్ప
వలయునని యాక్షేపించుట ప్రసంగ సమమగునని భావము.

దానికి హేతువును దృష్టాంతమును జెప్పినచో మరల ఆ జెప్పినవానికి
మఱియుక హేతువునుజెప్పవలసియుండును ఇట్లు అనవస్థ యేర్పడును. దీనిని
అనవస్థాదేశ నాభాసమందురు. ప్రతిదృష్టాంతసమము:- "క్రియా గుణయోగము
వల్ల ఆత్మ మట్టిబెడ్డవలె గ్రియగలది" అని చెప్పగా క్రియా హేతుగుణ
యు క్తమైన యాకాశము నిష్క్రియముగాగనిపించుచున్నదని ప్రతిదృష్టాంతము
స్థిరకరింపబడును. ఆకాశమునకు గ్రియాగుణ హేతుగుణమేమియనగా వాయు
వనస్పతుల సంయోగమువలె సంస్కారము నపేక్షించు వాయుసంయోగమే

క్రియా హేతుగుణము అని చెప్పి ఆకాశమువలె ఆత్మయు నిష్క్రియమని ఆక్షేపించుట ప్రతిదృష్టాంత సమమగునని భావము. దీనిని బాధ ప్రతిరోధాన్యతర దేశనాభాసమందురు.

మూ. ప్రదీపోపాదాన ప్రసంగనివృత్తి వత్తద్వినివృత్తిః.

10. సూ. వస్తువులను జూపుటకై స్వీకరింపఁబడిన దీపమును జూపుటకు మఱియొక దీపము అనవసరమైనట్లు తెలియనిదానిని దెలుపుటకై చెప్పఁబడిన దృష్టాంతమునకు మఱియొక కారణమును దెలుపుట యనవసరముగానఁబై ని జెప్పిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదు

మూ. ప్రతిదృష్టాంత హేతుత్వేచ నాహేతు ర్దృష్టాంతః.

11. సూ. విశేష హేతువులేని ప్రతిష్టాంతమే హేతువైనపుడు దృష్టాంతము సాధ్యసాధకమగుటలో హేతవుగాకపోదు.

వివః ప్రతిదృష్టాంతమువలె దృష్టాంతముగూడ సాధ్యమును సాధించుచుండుటవల్లను దృష్టాంతము సహేతుకమై యధికబలముగలదగుటవలనఁ బైని జెప్పఁబడిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదని భావము.

ఇది

ప్రసంగసమ ప్రతిదృష్టాంతసమ ప్రకరణము

మూ. ప్రాగుత్పత్తేః కారణాభావా దనుత్పత్తి సమః.

12. సూ. పుట్టుకకుఁ బూర్వము హేతువు లేకపోవుటవలన అనుత్పత్తితోఁ బ్రత్యవస్థానముచేయుట యనుత్పత్తిసమము.

ఉదాః శబ్దము ముటమువలెఁ బ్రయత్నోత్తర కాలజన్యమగుటవలన అనిత్యము, అని వాదిచెప్పఁగా “శబ్దోత్పత్తికిఁ బూర్వము శబ్దము పుట్టనిస్థితిలో నున్నదై ప్రయత్నోత్తర కాలజన్యముగ నుండుకపోవుటచే అది యనిత్య మెట్లగును నిత్యమేయగును గాన నిత్యమునకుఁ బుట్టుకలేదు గదా” అని ప్రతివాది యనుత్పత్తితో సిద్ధాంతీకరించుట అనుత్పత్తి సమమగునని భావము. దీనిని అసిద్ధ్యాదిదేశనా భాసమందురు.

మూ. తదభావా దుత్పన్నస్య కారణోపపత్తేర్నకారణ ప్రతిషేధః.

13 సూ. ఉత్పన్నమైన శబ్దాదులు శబ్దాదిరూపముగా నుండుటచేత శబ్దాదులకుఁ గారణము ఉపన్నమగుటవలనఁ గారణము లేదనరాదు.

వివ: శబ్దాదులు పుట్టకముందు శబ్దాదులు లేనేలేవు. శబ్దాదులు పుట్టుట వలననే యనిత్యములగుచున్నవి. శబ్దాదులు పుట్టినప్పుడు హేతువుఁడనే యున్నది. కానఁ బ్రానిజెప్పిన సిద్ధాంతము యుక్తముగాదని భావము.

ఇది

యరుత్పత్తి సమప్రకరణము

— (౦) —

మూ. సామాన్య దృష్టాంతయో రైంద్రియక త్వే సమానే నిత్యా నిత్య సాధర్మ్యా త్సంశయ సమః.

14 సూ. నిత్యములగు గోత్వాది జాతి సామాన్యములను అనిత్యము లగు ఘటాది దృష్టాంతములును ఇంద్రియగ్రాహ్యములగుటలో సమానములెగాన నిత్యానిత్యములందు ఇంద్రియ గ్రాహ్యత్వాది సాధర్మ్యముండుటవలన అనిత్య సంశయముతో సిద్ధాంతపఱచుట సంశయసమ మను జాతియగును.

వివ: కార్యమగుటవలన శబ్దము ఘటమువలె అనిత్యము అని చెప్పఁగా నిత్యములగు గోత్వాది సామాన్యములందును అనిత్యములైన దృష్టాంతములగు ఘటాదులందును ఇంద్రియ గ్రాహ్యత్వము సమానము కనుక కార్యత్వమును బట్టి యనిత్యమును నిర్ణయించునట్లు నిత్యానిత్యత్వ సంశయ కారణమయి, ఇంద్రియ గ్రాహ్యత్వమునుబట్టి గోత్వాదులవలె నిత్యమేయగును అనిత్యమగుట యెట్లు అని అనిత్యత్వ సందేహము గలుగుచున్నది. ఇట్లే శబ్దము ఘటమువలె, బ్రహ్మతోతర కాలజన్యమగుటవలన అనిత్యమును అనుచోట నిత్యమైన శబ్దత్వ జాతి సామాన్యమునందును అనిత్యమైన ఘటాదులందును ఇంద్రియ గ్రాహ్యత్వ మున్నదిగాన నిందియగ్రాహ్యత్వమునుబట్టి నిత్యమునగుచున్నది గాన అనిత్యత్వ మందు సందేహము కలుగుచున్నది. కనుక నిట్లు హేతుజ్ఞానమునందు అప్రామాణ్య శంకగలుగుటవ్వారా సాధ్య సంశయము గలుగుటవలన నిది సంశయసమ మను జాతి యగుఁబడినది. దీనిని సత్పత్తి పక్షదేశనా భాస మందురు.

మూ. సాధర్మ్యాత్సంశయే న సంశయో వై ధర్మ్యా దుభయథా వా సంశయేఽత్యంత సంశయ ప్రసంగో నిత్యత్వా నభ్యుపగమాచ్చ సామాన్య స్యాప్రతిషేధః.

15. సూ. సామాన్య సాధర్మ్యమునుబట్టి సంశయ మాపాదించఁబడినను విశేషసాధర్మ్యమునుబట్టి సాధ్యనిశ్చయముగలుగును గాన సంశయముగలుగదు. అట్లు గాక సామాన్య సాధర్మ్యమునుబట్టి విశేషసాధర్మ్యమునుబట్టి యా రెండిటిని బట్టి సంశయము గలుగునన్నచో ఎల్లప్పుడు అన్నిచోట్ల సంశయమే గలుగవలసివచ్చును. విశేషధర్మమునుగ్రహించినపుడు సామాన్యధర్మము నిత్యమును సంశయ జనకమైయుండునని యంగీకరింపకపోవుటవల్లనుగూడఁ బైని జెప్పిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదు.

వివ: ఎప్పుడును నిర్ణయమును జేయవలసినపుడు విశేషధర్మమును ఆశ్రయింపవలయునేగాని సామాన్యధర్మమును ఆశ్రయింపరాదు. అట్లు విశేషధర్మమును ఆశ్రయింపక సామాన్యధర్మమునే ఆశ్రయించుచో అన్ని యెడల సంశయమేగలుగునని భావము. స్థాణువా పురుషుఁడా అను సంశయములో తలాచేతులు మొదలగు విశేష ధర్మముల నాశ్రయించినఁగాని నిర్ణయముగాదు. లేనిచో ఎక్కడను నిశ్చయజ్ఞానముగలుగదని తెలియునది.

ఇ ది

సంశయసమమను ప్రకరణము

మూ. ఉభయ సాధర్మ్యాత్ ప్రక్రియాసిద్ధేః ప్రకరణసమః.

16. సూ. నిత్యానిత్యాదులు రెండిటి సాధర్మ్యమునుబట్టి ఒక దానికంటె నొక దానిని బ్రకృష్టముగాఁ గ్రియను సాధించుట ప్రకరణసమమను జాతియగును.

వివ: వాది యేదో యొక విశేషసాధర్మ్యమునుబట్టి సాధ్యమును సాధింపఁగాఁ పతివాది వాది సాధించినదానికి (ప్రక్రియ=ప్రకరణము అనఁగా వ్యేత రేకముగాని) వ్యతిరేకముగా వాది నిత్యమనినఁ బ్రతివాది యనిత్యమని; వాది యనిత్యమనినఁ బ్రతివాది నిత్యమనియు సాధించుట ప్రకరణసమమని భావము.

ఉదా: శబ్దము కృతకమగుటవలన ఘటమువలె అనిత్యము అని వాది అనిత్యత్వసాధక హేతువుచే అనిత్యము అనగా శబ్దము శ్రావణ యోగ్యమగుట వలన శబ్దత్వమువలె నిత్యము అని ప్రతిపాది నిత్యత్వసాధక హేతువుచే నిత్య మని సాధించుట ప్రకరణసమమని భావము. ఇట్లే వాది "శబ్దము శ్రావణమగుట వల్ల నిత్యము "అన్నచో శబ్దము కృతకమగుటవల్ల అనిత్యము అని ప్రతిపాది సాధించుట ప్రకరణసమమగునని భావము. వాది యున్నది ప్రతిపాదికాదని నిషేధించుట యని ఫలితార్థము. దీనిని బాధదేశనాభాస మందురు.

మూ. ప్రథ ప్రకరణా సిద్ధేః ప్రతిషేధానువపత్తిః ప్రతిబత్ పపత్తేః.

17. సూ. పక్షమునకు వేరుగా బ్రతిపక్షముఁడుటనుబట్టి ప్రతిపక్షము ఉపపన్నమగుటవలన బ్రకరణము సిద్ధించుచున్నది అందుచే సాధ్యమును బ్రతిషేధించుట యుక్తముగాదు.

వివ: శ్రావణాది ప్రతిపక్షమునుబట్టి ప్రతిపక్షమును ఉపపన్నమగుట వలన సాధ్యమును బ్రతిషేధించుట యుక్తముగాదని భావము. కృతకత్వమును బట్టి యనిత్యత్వమును సాధించుట ప్రస్తుతము. శ్రావణత్వమునుబట్టి నిత్యత్వ మును సాధి చుటయప్రస్తుతము, పూర్వము సాధింపఁబడిన శ్రావణత్వముకంటె బ్రస్తుతమగు కృతకత్వము బలవంతమగుటవలన శ్రావణత్వముచే గృతక త్వమునకు బాధకలుగదని భావము.

ఇ ది

ప్రకరణ సమము

—(0)—

మూ. తై కాల్యాసిద్ధేర్హేతో రహేతునమః.

18. సూ. హేతువు త్రికాలముఅందును సిద్ధింపకపోవుటవలన అహేతు సమమునుజాత్యగు.

వివ: హేతువు సాధ్యముకంటె ముందుండునో? సాధ్యమునకుఁ బిదప నుండునా? సాధ్యముతోపాటు కలిసియుండునా? దండాదులైన హేతువులు ఘటాది సాధ్యముకంటెఁ బూర్వముఉండునన్నచో సాధ్యముఅగు ఘటాదులు

లేనపుడు హేతువు దేనిని సాధించును. విదప అన్నచో హేతువులేనపుడు ఇంక
మటాదిసాధ్యములు దేనివల్ల సిద్ధించును. సాధ్యముతోపాటు కలిసియుండు
నన్నచో ఏదిదేనికి హేతువు ఏదిదేనికి సాధ్యమగును. హేతుకార్యములొకే కాల
ముందుండుటయెట్లు? దీనినిబట్టి హేతువు అహేతువంటి దగుచున్నది గాన
అహేతుసమమను జాతియయెను. దీనిని బ్రతికూల తర్కదేశనాభాసమందురు.

మూ. న హేతుతః సాధ్యసిద్ధే స్రైకాల్యాసిద్ధిః.

19. సూ. హేతువునుబట్టి సాక్యము సిద్ధించుటవల్ల హేతువు త్రికాలము
లందు సిద్ధిపదనరాదు.

వివ: హేతువునుబట్టి చేయవలసినది చేయఁబడుట, తెలియవలసినది
తెలియ బడుట ప్రత్యక్షముగాఁ గనిపించుటవలనఁ ద్రికాలాసిద్ధిలేదని భావము.

మూ. ప్రతిషేధానుపపత్తేః ప్రతిషేధద్వ వ్యాప్రతిషేధః.

20. సూ. హేతువేలేనపుడు లేని హేతువును బ్రతిషేధించుట యుప
పన్నముగాకపోవుటవలనఁ గూడఁ బ్రతిషేధింపఁదగినదానికి బ్రతిషేధములేదు.

వివ: హేతు ఫలభావమును ఖండించుటలోఁ బ్రతిషేధముగూడ నుప
పన్నము గాకపోవుటవలనఁ బ్రతిషేధింపఁదగిన పరకీయ హేతువునకుఁ
బ్రతిషేధములేదని భావము.

ఇ డి

అహేతుసమము

— (౦) —

మూ. అర్థాపత్తితః ప్రతిపక్షసిద్ధే రర్థాపత్తిసమః.

21. సూ. అర్థాపత్తినిబట్టి ప్రతిపక్షము సిద్ధించుటవలన అర్థాపత్తి
సమమగును.

వివ: దేనవత్తు డు బలిసియున్నాఁడు పగలుభుజింపఁడు అనఁగా ఆసలు
భుజింపనిచో బలిసియుండుట కుదురదుగాన రాత్రి భుజించునని సందర్భార్థమున
సిద్ధించును. దీనిని అర్థాపత్తియందురు. శబ్దము అనిత్యము అనఁగా సందర్భార్థ
మునుబట్టి శబ్దముకంటె నితరమైనదెల్ల నిత్యము వచ్చుచున్నది. కనుక

అన్నియు నితరమైనవానిలోఁ జేరిపోవుటవలన దృషాంతము సిద్ధింపదు. విరోధమును గలుగదు. కృతకత్వమునుబట్టి యనిత్యమనఁగా నితర హేతువునుబట్టి నిత్యమని బాధవచ్చుచున్నది. సత్ప్రతిపక్షమును గలుగుచున్నది. అనుమానమునుబట్టి యనిత్యమనఁగాఁ బ్రత్యక్షమునుబట్టి నిత్యమనిబాధకలుగుచున్నది. విశేషవిధిసేబట్టి యితర సవేధములును ఫలించుననిభావము. దీనిని సర్వదోషదోషనాభాసమందురు.

మూ. అనుక్తా స్వార్థాపత్తేః పక్షహాసేరుపపత్తి. రనుక్తత్వాదనైకాంతికత్వాచ్చార్థాపత్తేః.

22. సూ. అర్థమునుబట్టి తేప్పబడనిదెల్ల ఆపర్మమగునన్నచో, ఈ యర్థాపత్తి తేప్పబడనిదగుటవల్లను, పక్షమునకు హాని యుపపన్నమగును

వివ: అనిత్యపక్షమును సిద్ధింపజేయునప్పుడు నిత్యపక్షమునకు హాని యర్థాత్తుసిద్ధించుచున్నది నిత్యసాధర్మమైన యస్పర్శత్వమునుబట్టి యాకాశమువలె శబ్దము నిత్యమైనచో అనిత్యసాధర్మ్యమగు ప్రయత్నోత్తర కాలజన్యత్వమునుబట్టి యనిత్యమని యర్థాత్తు సిద్ధించుచున్నది. కాన అనైకాంతికమగుచున్నందున నిత్యపక్షమునకు హాని కలుగుచున్నదనిభావము.

ఇది

యర్థాపత్తిసమము.

మూ. ఒకధర్మోపపత్తే రవిశేషే సర్వావిశేష ప్రసంగాత్ సద్భాషోపపత్తే రవిశేషసమః.

23. సూ. ఒకటే ధర్మము రెండిటికి నుపపన్నమగుటవల్ల భిన్న వస్తువులు రెండిటికి అభేదముకలుగఁగా సద్వస్తుధర్మములగు సత్ప్రప్రమేయత్వాదులు ఆపర్మమగుటనుబట్టి సర్వవస్తువులకు అభిన్నత్వము లేకపోవుట ప్రసక్తమగుటవలన అవిశేషసమ మనుజాతయగును.

వివ: శబ్దమునందును ఘటమునందును గృతకత్వాదులు సమానమైన ధర్మములు, కాన శబ్దమును ఘటమును అనిత్యములైనందున వానియందు సత్ప్రప్రమేయత్వాదులుఁడుటవల్ల రెండిటికి భేదములేదు. ఇట్లే అన్నియు భిన్నములుగాకపోవలసివచ్చును. అన్నియు అభిన్నములైనపుడు పక్షము, ప్రతిపక్షము, జాతి అవాంతరజాతి మొదలగు భేదములు లేకపోవలసివచ్చును. అన్నియు అనిత్యమైనపుడు జాత్యాదులు నశింపవలసివచ్చును. ఇట్లు అవిశేషముగాఁ జెప్పి

ప్రతిమలించుట యవిశేషసమమనుజాతి యగునని భావము. దీనిని ప్రతికూల తర్కదేశనాభాసమందురు.

మూ. క్వచిద్దర్మానుపపత్తేః క్వచిచ్ఛోపపత్తేః ప్రతిషేధా భావః.

24. సూ. ఒకచోట హేతువుయొక్క వ్యాప్త్యాదిధర్మములు అనుప పన్నములగుటవల్లను ఒకచోట ఉపపన్నములగుటవల్లను బైనిజెప్పిన ప్రతి షేధము సంభవింపదు.

వివ: వ్యాప్త్యాదిధర్మములు సత్త్వాదులందు అనుపపన్నములు సర్వము నిత్యము సత్తారూపమైనదగుటవలన, అనుచోట సందిగ్ధసాధ్యమగు పక్షము సర్వము అగుచున్నది. పక్షమున నిత్యత్వమును సాధింపవలయునన్నచో నిశ్చితసాధ్యమగు దృష్టాంత మొకటి యుండవలయును. సర్వము నిత్యము అనుచోట సర్వము పక్షమగుచున్నదిగానఁ బక్షముకంటె వేఱుగా దృష్టాంతము సిద్ధింపనందున వ్యాప్తి కుదురుదుగాన నీ హేతువు సాధ్యసాధకముగాదనిభావము. కృతకత్వాదులందు వ్యాప్త్యాదిధర్మములు ఉపపన్నములు “శబ్దము ఘటమువలె గృతకమగుటవల్ల అనిత్యము” అనుచోట శబ్దముకంటె వేఱుగా దృష్టాంతము సిద్ధించుచున్నదిగాన వ్యాప్తి కుదురును. కాన వ్యాప్తి యున్నచోట హేతువు సాధ్యసాధకమగునుగాని వ్యాప్తిలేనిచోట సాధకముగాదుగాన నీ హేతువు సరి యైనదిగాదనిభావము.

ఇది

అవిశేషసమప్రకరణము

మూ. ఉభయకారణోపపత్తే రుపపత్తి సమః.

25. సూ. పక్ష ప్రతి పక్షోభయకారణములు ఉపపన్నము లగుటవలన నుపపత్తిసమ మనుజాతియగును.

వివ: “శబ్దము కృతకమగుటవలన ఘటమువలె అనిత్యము” అనునది పక్షము. శబ్దము అస్పృశ్యలేనిదిగాన ఆకాశమువలె నిత్యము అనునది ప్రతి పక్షము ఇట్లు రెండు విధములైన కారణములఁబట్టి నిత్యత్వములు సిద్ధించునట్లు ఉపపత్తిని జెప్పి యేదుర్కొనుట యుపపత్తి సమమనుజాతియగును. దానిని తద్దేశాభాసమందురు.

మూ. ఉపపత్తి కారణాభ్యనుజ్ఞానా దప్రతిషేధః.

26. సూ. ప్రమాణముయొక్క యుపపత్తికై వాదిచేఁజెప్పఁబడిన కారణములను నిషేధింపక దానిని అంగీకరించుటవల్లఁ బైనిజెప్పఁబడిన ప్రతిషేధము ఉపపన్నముగాదు.

వివ: పైయుదాహరణములలో వాదిచెప్పినకారణములు ఉపపన్నములుగ నంగీకరింపఁబడినవిగాని నిషేధింపఁబడలేదు. ఒకదానికే నిత్యత్వమును జెప్పవలసివచ్చుచున్నదని ఆక్షేపించుట తగదనిభావము.

ఇ ది

అనుత్పత్తి సమప్రకరణము

మూ. నిర్దిష్ట కారణాభావేఽప్యుపలంబాదుపలబ్ధిసమః.

27. సూ. వాక్యమందునిర్దేశింపఁబడినకారణము లేకపోయినను సాధ్యము ఉపలబ్ధమగుటవలన ఉపలబ్ధిసమ మను జాతియగును.

వివ: “వర్జితము ధూమముగలదిగాన నిప్పుగలది”యనునది యగ్నినిశ్చయమునకై చెప్పఁబడుచున్నది. ధూమము లేకపోయినను ఆలోకాదులందు సాధ్యమగు నిప్పు లభించుచున్నదిగాన ధూమమువల్ల నిప్పును సాధించుట యుక్తముగాదని దోషము. దీనిని తద్దేశనాభాసమందురు.

మూ. కారణాంతరాదపి తద్దర్శోపపత్తే రప్రతిషేధః.

28 సూ. ఇతర కారణమునుబట్టి కూడ ఆ సాధ్యము ఉపపన్నమగుటవలనఁ బైనిజెప్పిన ప్రతిషేధము లభింపదు.

వివ: ఆలోకాదులవల్లఁగూడ సాధ్యమగు వహ్ని యుపలబ్ధమగుచున్నది. అనఁగా ధూమకారణమునుబట్టి వహ్ని నిర్ధారణ ఇటఁజేయఁబడుటలేదు. వహ్ని సందేహానివారణకై ధూమకారణము చెప్పఁబడుటలేదు. కానఁగార్థకారణ నియమ మిందులేదు అందు ధూమములేని యాలోకమునుబట్టి నిప్పు లభించుచున్నదని ధూమమువల్ల నిప్పును సాధించుట యుక్తముగాదని ప్రతిషేధింపరాదనిభావము.

ఇ ది

ఉపలబ్ధి సమప్రకరణము

మూ. తదనుపలబ్ధే రనుపలంభాదభావసిద్ధౌ తద్విపరీతోపపత్తే
రనుపలబ్ధి సమః.

29. సూ. అవరణాదుల యనుపలబ్ధి యుపలబ్ధముగాకపోవుటవలన దాని
యభావము సిద్ధింపఁగాఁ దద్విపరీతమగు నస్తిత్వము ఉపపన్నమగుటవలన అను
పలబ్ధి సమనుజాతియగును.

వివ: ఉచ్చారణమునకుఁ బూర్వము శబ్దము అనుపలబ్ధమగుటవల్ల శబ్దము
అనిత్యము. కుడ్యాదుల యావరణమువలన ఘటాదులు అనుపలబ్ధమయినట్లు
ఇందు శబ్దమునకు అట్టి యావరణము అనుపలబ్ధమగుచున్నది అని వాదింపఁగా
ఆయావరణానుపలబ్ధికూడ అనుపలబ్ధమగుచున్నది యని జాతివాది వాదింపఁగా
అనుపలబ్ధి యనుపలబ్ధమగుచున్నదన్నపుడు లేదని యభావము సిద్ధించును
లేకపోవుటలేదు అన్నపుడు లేకపోవుట యనుదానికి విపరీతార్థముగ ఉన్నది
యనునది యుపపన్నమై యావరణమున్నది యని ఫలించుటవల్ల అనుపలబ్ధి
ప్రమాణముగల యావరణాభావములేదు ఆవరణమై యుపపన్నమగునని శబ్ద
నిత్యత్వములోఁ జెప్పఁబడిన బాధయుక్తముగాదని భావము. దీనిని ప్రతికూల
తర్కదేశనాబాసమందురు.

మూ. అనుపలం భాత్మకత్వాదనుపలబ్ధే రహేతుః.

30. సూ. ఉపలబ్ధము కాకపోవుటయన్నది ఉపలబ్ధముకాకపోవు రూపము
గలదగుటవలన ఆవరణాదులు ఉపలబ్ధము కాకపోవుటవల అనుపలబ్ధిలేదన్నది
హేతువుగాదు.

వివ: ఉపలబ్ధికి అనువిషయ మగునది యనుపలబ్ధిచే “అది యున్నదని
తెలియును. అనుపలబ్ధికి విషయ మగునది అనుపలబ్ధిచే అదిలేదని తెలియును
ఏ వస్తువులేదో అదియనుపలబ్ధికి విషయమగును. అనుపలబ్ధిమానమైనదై
యదిలేదని ప్రతిజ్ఞచేయఁబడును. ఆవరణాదుల యనుపలబ్ధి యుపలబ్ధము కాక
పోవుచున్నదను నీ విషయము స్వవిషయమైన యనుపలబ్ధియందుఁ బ్రవర్తించు
నదై స్వవిషయమును బ్రతిషేధింపదు. ప్రతిషేధింపఁబడని యావరణాద్యను
పలబ్ధి హేతువుగా నగుచున్నది. ఆవరణాదులుండుటవలన అవియుపలబ్ధికి
విషయములు. ఆ యావరణాదులు ఉపలబ్ధము గావలయాను. అవి యుపలబ్ధము
గానపుడు స్వవిషయ ప్రతిపాదకమయిన యుపలబ్ధి లేకపోవుటవలన అనుపలబ్ధికి

5-1 అనుపలబ్ధి సమప్రకరణము

పిషయములగు. ఇట శబ్దమును గ్రహింపకు. దక్షిణేయ నావరణ కారణములు లేవు. అవి లేవుగాన అనుపలబ్ధి సిద్ధించుచున్నది. అదే దానికి పిషయమగును గాన, బై దోషములేదని గాన స. చ్చారణకు, బూర్వము శబ్దలేదని భావము.

మూ. జ్ఞాన వికల్పానాంచ భావాభావ సంవేదనాదధ్యాత్మం.

31. సూ. ఆత్మయందు మనస్సుచే భావా భావరూపమైన జ్ఞాన విశేషములు తెలియుటవలన, గూడ, బై నిజెప్పబడిన ప్రతిషేధము యుక్తముగాదు.

వివ: ఘటమును జూచుచున్నాను మాచుటలేదు, అగ్నిని ఊహించుచున్నాను ఊహించుటలేదు అనుభావా భావజ్ఞాన విశేషములు రెండును సులభముగ గ్రహింప శక్యమగుటవలన, బై ప్రతిషేధము యుక్తముగాదని భావము. మనస్సుచే ఉపలబ్ధియు అనుపలబ్ధియు గ్రహింపబడుచున్నది. కాన అనుపలబ్ధియు ఉపలబ్ధిమగుటలేదని చెప్పి ప్రతిషేధింపరాదని భావము.

ఇ ది

అనుపలబ్ధి సమప్రకరణము

మూ. సాధర్మాత్తుల్య ధర్మోపపత్తేః సర్వానిత్యత్వ ప్రసంగా దనిత్యసమః.

32. సూ ఇతర వస్తు సాధర్మ్యమునుబట్టి తదన్తస్తువుతో సమాన ధర్మములు ఉపపన్నమగుటచే అన్నిటికి అనిత్యత్వము ప్రసక్తమగుటవల్ల అనిత్య సమ మనుజాతియగును.

వివ: కృతకమగుటవల్ల ఘటమువలె శబ్దము అనిత్యము అనుచోట ఘట దృష్టాంతముయొక్క సాధర్మ్యమైన కృతకత్వమునుబట్టి దానితో సమాన ధర్మముగల శబ్దమందు అనిత్యత్వమును సాధించునెడల సత్తారూప సాధర్మ్యమునుబట్టి అన్నియు సద్రూపమైన వస్తువువలెగాన సర్వము అనిత్యము సద్రూపమగుటవలన ఘటమువలె. శబ్దము అనిత్యము అని చెప్పి ఆకాశముగూడ సద్రూపమేగాన ఆకాశము అనిత్యమగునని చెప్పి అనిత్యముతో నెదుర్కొనుట అనిత్య సమము. దీనిని ప్రతిఘోర తర్కదేశనాభాసమందరు.

మూ సాధర్మ్యా దసిద్ధేః ప్రతిషేధాసిద్ధిః ప్రతిషేధ్య సాధర్మ్యాచ్చ.

33. సూ. సత్తారూప సాధర్మ్యమునుబట్టి సాధ్యము సిద్ధింపకపోవుట వల్లను, ప్రతిషేధింపదగిన ప్రతిపక్షమునకుఁగూడ అది సాధర్మ్యమై యుండుట వల్లను జైనిజెప్పిన ప్రతిషేధము సిద్ధింపదు.

వివ: ఏదో యొక కొంత సాధర్మ్యమునుబట్టి యన్నిటికి సాధ్యధర్మము నాపాదించుటచే సత్తాదిరూప సాధర్మ్యమునుబట్టి శబ్దానిత్యత్వము ప్రత్యేకముగా సిద్ధింపకపోవుటవల్లను, బ్రతిషేధింపదగిన యాకాశనిత్యత్వాదులకుఁగూడ సత్తారూపధర్మము సాధర్మ్యమగుటవల్లను బ్రతిషేధము సిద్ధింపదనిభావము. కనుక వ్యాప్తినిబట్టి నిర్ధారణచేయవలయునని భావము.

మూ. దృష్టాంతే చ సాధ్య సాధనభావేన ప్రజ్ఞాతస్య ధర్మస్య హేతుత్వాత్తస్య చోభయథాభావా న్న విశేషః.

34. సూ వ్యాప్యవాపకభావముతో దృష్టాంతమందున్నట్లు తెలియఁబడిన కృతకత్వాది రూపధర్మము సాధ్యమును సాధించు హేతువగుటవలన ఆకృతకత్వ హేతువు అన్వయ వ్యతిరేకములు రెండు విధములుగా కృతకత్వరూప హేతువు నుండుండుటవలన సత్తాదిరూపముగా పక్ష ప్రతిపక్షములందు ఆవిశేషముగా నుండునని చెప్పఁబడినది సంభవింపదు.

వివ: ఎక్కడెక్కడఁ గృతకత్వమున్నదో యక్కడక్కడ అనిత్యమున్నది అని వ్యాప్యవాపకభావముచే శబ్దమునందు అనిత్యత్వము సిద్ధించుచున్నది. ఎక్కడెక్కడ సత్తా ధర్మమున్నదో యక్కడక్కడ అనిత్యత్వమున్నది అనుటకు నిత్యమైన యాకాశమందు ఆహేతువు వ్యభిచరించుచున్నది. ఆకాశము సత్తారూపధర్మముగఁదైనను అనిత్యముగాను కాన వ్యాప్తిరహితమే గాని వ్యాప్తిరహితమైనది సాధ్యసాధకముగాదని భావము.

ఇ ది

అనిత్య సమప్రకరణము

మూ. నిత్య మనిత్యభావా దనిత్యేనిత్య త్వోపపత్తే ర్నిత్య సమః.

35. సూ. అనిత్య వస్తువునందు అనిత్యత్వము నిత్యముగా నుండుటచే ఆ వస్తువులందు నిత్యత్వము సిద్ధించుచున్నదిగాన నిత్యసమ మనుజాతియగును,

వివ: శబ్దము కృతకమగుటవలన అనిత్యము అని సాధించుచున్నపుడు ఆ అనిత్యత్వము శబ్దమునందు నిత్యముగానున్నదా? అనిత్యముగానున్నదా? నిత్యముగానున్నదన్నచో అనిత్యత్వధర్మము నిత్యముగానున్నట్లే అనిత్యత్వధర్మముగల శబ్దమును నిత్యమేయగును. అనిత్యముగానున్నదన్నచో శబ్దమున అనిత్యత్వము అనిత్యముగానుండుచుగాన శబ్దమున నిత్యత్వమును సిద్ధించును నెట్లును నిత్యత్వము సిద్ధించునని యెదుర్కొనుట నిత్యసమమనుజాతి యగును. దీనిని తద్దేశనాభాసమందురు.

మూ. ప్రతిషేధ్యే నిత్యమనిత్యభావా దనిత్యే అనిత్యోపపత్తేః ప్రతిషేధాభావః.

వి6. సూ. నిత్యత్వమును ప్రతిషేధింపఁదగిన శబ్దాదివస్తువులందు నిత్యముగా అనిత్యత్వముండుటవలన అనిత్యవస్తువులందు అనిత్యత్వము సిద్ధించుచున్నదిగానఁ బ్రతిషేధము ప్రవర్తింపదు.

వివ: శబ్దమునందు నిత్యత్వము ప్రతిషేధింపఁదగియున్నది. ఆ శబ్దమునందు నిత్యముగా అనిత్యత్వమున్నది. ఇట్లు అనిత్యమైన శబ్దమునందు అనిత్యత్వము సిద్ధించుచున్నదిగానఁ బ్రతిషేధము పట్టదనిభావము.

ఇ ది

నిత్య సమప్రకరణము

— (౦) —

మూ. ప్రయత్నకార్యానేకత్వాత్ కార్యసమః.

వి7. సూ. ప్రయత్నమువలనఁ గలిగిన కార్యములనేకముగా నుండుట వలనఁ గార్యసమ మన జాతియగును.

వివ: ప్రయత్నానంతర జన్యమగుటవలన శబ్దము అనిత్యము అనఁగాఁ బ్రయత్నానంతరమందుఁబుట్టు వస్తువు ఇదివఱకు లేనిదై యిప్పుడు కలుగుచున్నది. ఎట్లఁగా ఘటాదికార్యము, అనిత్యవస్తువనఁగా ఇప్పుడు ఉండియు నిత్యముండుండనిదని భావము. మట్టి మొదలగువానివల్లఁ గుండ మొదలగునవి పుట్టుటయును మట్టిమొదలగునవి యడ్డుతీసివేయఁగా జలములభివ్యక్తమగుటయును ఋట్టుకయేయగును. ఇ దు శబ్దము పుట్టుచున్నదనఁగా అవరణము తీసివేయఁగా

బ్రకటమగుచున్నదని యర్థముగాన ఇదివరకున్న శబ్దమే అవరణాదులు తీసి వేయఁగాఁగలగుచున్నది గాన ఇదివరకు శబ్దమే యిప్పుడు అభివ్యక్తమగుచున్నది గాన శబ్దము నిత్యముగావలసివచ్చును. అని కార్యముతోఁ బ్రతిఘటించుట కార్య సమమను జాతీయగును.

మూ. కార్యావ్యత్యే ప్రయత్నాహేతుత్వ మనుపలబ్ధికారణోపత్తేః.

౪౮. సూ. కార్యము కంటె నితరమైనచోట అనుపలబ్ధికిఁ గారణమైన యావరణాదక మిషపన్నమగుటవల్ల శబ్ద మభివ్యక్తమగుటలో నావరణా భావ రూప ప్రయత్నము కారణమనుట యుపపన్నమగుదు.

వివ: ప్రయత్నము చేసినపిదప ఏదైన యభివ్యక్తమైచో అచ్చట కుత్యది వ్యవధానము అనుపలబ్ధికిఁ గారణమగుట యుపపన్నమగును. కుడ్యాదుల వ్యవధానము పోయినచోఁ బ్రయత్నానంతరమునఁ గాఁబోవుచున్నవనకు అభివ్యక్తి కలుగునుగాని శబ్దాదులకుఁ గుడ్యాదిక వ్యవధానములుండుట సంభవి పదుగాన వ్యవధానము తీసివేయఁగా శబ్దము అభివ్యక్తమగునని చెప్ప వీలు పడదు కాన శబ్దము ఉత్పన్నమగునేగాని యభివ్యక్తముగాదు కానఁ బైని జెప్పిన నిషేధము కుదురదని భావము.

ఇ ది

కార్యసమము

—(౦)—

మూ. ప్రతిషేధేఽపి సమానో దోషః

౪౯. సూ. ప్రతిషేధమందును దోషము సమానమే.

వివ: ఇట్లు జాతులద్వారా వాదించి ప్రతిఘటించువానికి సదుత్తరము లీయవలెనుగాని యసదుత్తరమీయరాదని తెలిపి, యసదుత్తరమిచ్చినచో అభిమత సిద్ధి కలుగదని తెలుపుటకు కథాభాసదూపమైన షట్పక్షిని సూత్రకారుడు దెలుపుచున్నాఁడు.

అనైకాంతిక మగుటవల్ల “బ్రయత్నానంతర జన్యమగుటవల్ల” అను హేతువు శబ్దమందు అనిత్యత్వమును సాధింపదని దోషముజెప్పినచోఁ బరివాది పక్షమందును “ప్రయత్నానంతరమున నభివ్యక్తమగుట వల్ల” అను హేతువును అనైకాంతికమగుటవలన “శబ్దమందు నిత్యత్వమును సాధింపదనిభావము.

మూ. సర్వతై ౧౦.

40. సూ. ఈ కార్యసమజాతీయందువలెనే యన్నిచోట్లను దెలియ
చుండును.

వివ: ఈ విధముగా అసదుత్తరము అన్నిజాతులందు సంభవించునని
భావము.

ఉదా: శబ్దము శబ్దమగుటవలన అనిత్యము అనుచోట ఆకాశమువలె
శబ్దము అమూర్తముగాన శబ్దము నిత్యమగును అని చెప్పి నిత్యాకాశముతో
సాధర్మ్యముండుటవలన నిత్యమగుట సాధర్మ్యసమముతోను, ఆకాశ సాధర్మ్య
మునుబట్టి శబ్దము నిత్యముకాగా ఆకాశమువలె శబ్దమందును పరమమహత్త్వ
గుణము గలుగునని యుత్కర్ష సమములోను అసదుత్తరము సంభవించునని
భావము ఇట్లే మిగిలినవానియందు నూహించునది.

మూ. ప్రతిషేధ విప్రతిషేధే ప్రతిషేధదోష వద్దోషః.

41. సూ. ప్రతిషేధముయొక్క విప్రతిషేధమునందును బ్రతిషేధము
నందువలె దోషముగలుగును.

వివ: తుల్యబల విరోధము విప్రతిషేధము.

ఉదా: శబ్దము ప్రయత్నానంతర జన్యమగుటవలన అనిత్యము అని వాది
శ్చాపనచేయుట మొదటిపక్షము. ప్రయత్న కార్యములనేకమగుటవలన, గార్య
సమమగునని ప్రతివాది జాతితో నెదుర్కొనిన ప్రతిషేధము ద్వితీయ పక్షము.
ఈ ప్రతిషేధమునందుఁగూడ అనైకాంతికదోషము సమానమే యని వాదించు
జాతివాది మూడవ పక్షము విప్రతిషేధము. అందుఁగూడ నట్లే అనైకాంతి
క త్వము గాని తత్సమానదోషోరోపణముగాని నాల్గవ పక్షము.

మూ. ప్రతిషేధం సదోషమభ్యుపేత్య ప్రతిషేధే సమానో
దోషప్రసంగో మతాజ్ఞా.

42. సూ. ప్రతిషేధమును దోషహితమైన దానినిగ నంగీకరించి యా
దోషమును దొలఁగింపక తృతీయపక్షమగు ప్రతిషేధ విప్రతిషేధమందు “నా
దానిలో దోషమున్నచో నీదానిలోను దోషమున్నది” అని సమానముగ దోషము
హారోపించుట మతాన్వజ్ఞయనెడి యయిదవ పక్షమగు నిగ్రహస్థానమా

మూ. స్వపక్షలక్షణాదావేక్షోపపత్త్యపసంహారే హేతుర్నిర్దేశే
పరపక్ష దోషాభ్యుపగమాత్ సమానో దోషః.

43. సూ. వాదిచే స్థాపరచేయఁబడిన మొదటిపక్షమును గుఱించి ప్రతి
వాదిచేఁ జేయఁబడిన రెండవపక్షమైవ స్వపక్షమున నాదరముంచి దాని నుప
పన్నముచేయుటకై యుపసంహారము చేయఁబడిన హేతునిర్దేశమందుఁ బర
పక్షముచేఁ జేయఁబడిన దోషము సమానమేయనుట యాతవ పక్షము.

ఈ పక్షములలో మొదటిది మూడవది యొదవదియైన పక్షములు వాదిచేఁ
జేయఁబడినవి రెండవది నొల్లవది యాతవదియైన పక్షములు ప్రతివాదివి.

వివః ఇట్లు స్వపక్ష పక్షములందు దోషము లంగీకరించుటవల్ల ఉభయ
పక్షములు ఆయుక్తములైన సాధ్యము సిద్ధిపడు. స్థాపనవాది సదుత్తరముచే
జాతివాదిని చూపించినయెడల ఈ యాతవపక్షములు ప్రవర్తింపనే ప్రవర్తింపవని
తావము.

ఇ డి

పంచమాధ్యాయమున రెండవయాహ్నికము

—(౦)—

ఇ డి

పంచమాధ్యాయమున రెండవ యాహ్నికము

మూ. ప్రతిజ్ఞాహానిః ప్రతిజ్ఞాంతరం ప్రతిజ్ఞావిరోధః ప్రతిజ్ఞా
సన్న్యాసోహేత్వంతర మర్థాంతరం నిరర్థక మవిజ్ఞాతార్థమపార్థక
మప్రాప్తకాలం న్యూన మధికం పునరుక్త మననుభాషణ మజ్ఞాన
మప్రతిభావిక్షోపో మతానుజ్ఞా పర్యనుయోజ్యోపేక్షణం నిరను
యోజ్యానుయోగోఽపసిద్ధాంతో హేత్వాభాసాశ్చ నిగ్రహస్థానాని.

1. సూ. ౧. ప్రతిజ్ఞాహాని, ౨ ప్రతిజ్ఞాంతరము, ౩ ప్రతిజ్ఞావిరోధము,
౪ ప్రతిజ్ఞా సన్న్యాసము, ౫ హేత్వంతరము, ౬ అర్థాంతరము, ౭ నిరర్థ
కము, ౮ అవిజ్ఞాతార్థము, ౯ అపార్థకము, ౧౦ అప్రాప్తకాలము ౧౧ న్యూ
నము, ౧౨ అధికము, ౧౩ పునరుక్తము, ౧౪ అననుభాషణము ౧౫ అజ్ఞా

నము, ౧౨ అప్రతిభ, ౧౩ విశేషము, ౧౪ మతానుజ్ఞ, ౧౫ పర్యనుయోజ్యో
సేక్షణము, ౧౬ నిరనుయోజ్యానుయోగము, ౧౭ అపసిద్ధాంతము, ౧౮ హేత్వా
భాసములు అనునవి నిగ్రహస్థానములు.

మూ. ప్రతిదృష్టాంత ధర్మాభ్యనుజ్ఞా స్వదృష్టాంతే ప్రతిజ్ఞా
హానిః.

2. సూ. స్వపక్ష దృష్టాంతమందుఁ బరపక్ష దృష్టాంత ధర్మమును
అంగీకరించుట ప్రతిజ్ఞా హానియగును.

వివ: సాధ్యధర్మమానకు వ్యతిరేకమగు ధర్మముతో నెదుర్కొనఁగాఁ
బ్రతికూల దృష్టాంతముయొక్క ధర్మమును స్వపక్ష దృష్టాంతమందు అంగీక
రించుచుఁ బ్రతిజ్ఞను విడచుచున్నదిగానఁ బ్రతిజ్ఞా హానియగును.

ఉదా: “ఇంద్రియజ్ఞేయమగుటవలన ఘటమువలె శబ్దము అనిత్యము” అను
చోట ఇంద్రియజ్ఞేయ మగుటవలన అనుధర్మముచే శబ్దమునకు అనిత్యత్వము
సాధింపఁబడుచున్నది. ఇందు స్వపక్ష దృష్టాంతమగు ఘటముకంటెఁ బ్రతికూల
దృష్టాంతమగు నిత్యమైన గోత్వాదిజాతి సామాన్యమందు సిద్ధమైన యింద్రియ
జ్ఞేయత్వము పక్షమైన ఘటమందు అంగీకరింపఁబడినది. ఇంద్రియ జ్ఞేయత్వము
నిత్యమైన గోత్వాదిజాతి సామాన్యమందుఁ గనిపించుచున్నదిగాన నిత్యమగు
సామాన్యమువలె శబ్దముగూడ నెందుకు నిత్యముగారాదు అని యసఁగా ఇంద్రియ
జ్ఞేయమైన సామాన్యము నిత్యమైనపుడు ఘటముగూడ నిత్యమేయగుఁగాక. ఇది
సాధకమైన దృష్టాంతమునకు నిత్యమును బ్రసంగింపఁజేయుచు నిగమనమువరకే
పక్షమును విడచుచున్నది. పక్షమును విడచుచుఁ బ్రతిజ్ఞను విడచుచున్నదని
చెప్పఁబడుచున్నది.

మూ. ప్రతిజ్ఞాతార్థ ప్రతిషేధే ధర్మ వికల్పాత్ తదర్థ నిర్దేశః
ప్రతిజ్ఞాంతరం.

3. సూ. ప్రతిజ్ఞ చేయఁబడిన యర్థమును బ్రతిషేధింపఁగా దానిని దొలఁ
గించుటకు మఱియొక ధర్మమును విశేషముగఁ గల్పించుటవలనఁ బ్రతిజ్ఞాతమగు
యర్థమును నిర్దేశించుటవలనఁ ప్రతిజ్ఞాంతరమగును.

వివ: ఇంద్రియ జ్ఞేయ మగుటవలన శబ్దము ఘటమువలె అనిత్యమని
చెప్పఁగా నింద్రియజ్ఞేయమగు సామాన్యము నిత్యముగాన శబ్దమును నిత్యమగు

ననీ అనిత్య ప్రతిషేధము చేయఁగా సర్వగతమైన ఇంద్రియజ్ఞేయము సామాన్యము ఘటమైతే అసర్వగతమైన ఇంద్రియజ్ఞేయమగును అని ధర్మవిశేషమును గల్పించుటవల్లఁ బ్రతిజ్ఞాతార్థము నిర్దేశింపఁబడినది. ఇందు ఘటము అసర్వగతమైనయెడల నిట్లు శబ్దముగూడ అసర్వగతమైనదై ఘటమువలె అనిత్యము ఇందులో శబ్దము అనిత్యము అనునది మొదటిప్రజ్ఞ అసర్వగతమైనది యనునది మార్చిన రెండవ ప్రతిజ్ఞ (ప్రతిజ్ఞాంతరము) ప్రతిజ్ఞకుఁ బ్రతిజ్ఞాంతరము సాధనముగాదు. హేతువును దృష్టాంతమును బ్రతిజ్ఞకు సాధనమగును. కాననీయసాధనమును స్వీకరించుట యనర్థకము. ఆనర్థకమగుటచే నిది నిగ్రహస్థానము.

మూ. ప్రతిజ్ఞా హేతోర్విరోధః ప్రతిజ్ఞావిరోధః

4. సూ. ప్రతిజ్ఞకును ఆ ప్రతిజ్ఞకు నిరూపించు హేతువునకును విరోధము గలుగుట ప్రతిజ్ఞా విరోధము.

వివ: “గుణ వ్యతిరిక్తము ద్రవ్యము” అనునది ప్రతిజ్ఞ ఈ ప్రతిజ్ఞకు నిరూపింప రూపాదులనుబట్టి యర్థాంతరము ఉపలబ్ధము కాకపోవుటవలన అను హేతువు చెప్పఁబడుచున్నది. ఇది ప్రతిజ్ఞా హేతువులకు విరోధము. ఎట్లనఁగా ద్రవ్యము గుణవ్యతిరిక్తమైనచో రూపాదులనుబట్టి యర్థాంతరము ఉపలబ్ధము కాకపోవుట యుపపన్నముగాదు. మఱి యింక రూపాదులనుబట్టి యర్థాంతర ముపలబ్ధమైనచో “ద్రవ్యము గుణవ్యతిరిక్తము” అనునది యుపపన్నముగాదు. కాన రెండును విరుద్ధములు.

మూ. పక్ష ప్రతిషేధే ప్రతిజ్ఞా తార్థాపనయనం ప్రతిజ్ఞా సన్న్యాసః.

5. సూ. తనచేఁ జెప్పఁబడిన పక్షమును బ్రతిషేధింపఁగా దానిని బరిహరించుటకుఁ బ్రతిజ్ఞ చేయఁబడిన యర్థమును విడచుట ప్రతిజ్ఞా సంన్యాసమనఁబడును.

వివ: “ఇంద్రియజ్ఞేయ మగుటవలన శబ్దము అనిత్యము” అనఁగా ఇంద్రియజ్ఞేయమగు గోత్వాదిజాతి సామాన్యము అనిత్యముగాదుగాన నిట్లు ఇంద్రియజ్ఞేయమగు శబ్దముగూడ అనిత్యముగాదని పక్షమును బ్రతిషేధింపఁగా “శబ్దము అనిత్యమని యెవరనిరి”యని తనచే మొదట బ్రతిజ్ఞ చేయఁబడిన యర్థమును విడచుట ప్రతిజ్ఞా సంన్యాసమనిభావము.

మూ. అవిశేషోక్తే హేతౌ ప్రతిపిద్ధే విశేష మిచ్ఛతో హేత్వంతరం.

8. సూ. సామాన్యముగఁ జెప్పఁబడిన హేతువు ప్రతిషేధింపఁబడినపుడు విశేషముగోరి మఱియొక విశేషణముతోఁగూడిన హేతువును జెప్పుట హేత్వంతరము.

వివ: శబ్దము బాహ్యేంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుటవలన అనిత్యము అని చెప్పఁగా హేతువు అనైకాంతికమైనదని దోషము చెప్పి ప్రతిషేధింపఁగా “అయితే సామాన్యవంతమై బాహ్యేంద్రియములకుఁ బ్రత్యక్షమగుటవలన” అని విశేషణముగూడిన హేతువుచుజెప్పి సర్దుకొనుట హేత్వంతరమను నిగ్రహస్థాన మనిభావము.

ఇది

ప్రతిజ్ఞుగాని హేతువుగాని ఆశయించి చెప్పఁబడిన
నిగ్రహస్థాన పంచక విశేషలక్షణము

—(0)—

మూ. ప్రకృతాదర్థా దప్రతిసంబద్ధార్థాంతరం.

7. సూ. ప్రకృతమైన యర్థము నుపేక్షించి దానికి సంబంధింపని యర్థము నుపన్యసించుట యర్థాంతరము.

వివ: “శబ్దము స్పర్శలేనిదిగాన నిత్యము అది యాకాశముయొక్క గుణము అని యీరీతిగాఁ జెప్పుట యర్థాంతరమనిభావము.

మూ. వర్ణక్రమ నిర్దేశవ నిరర్థకం.

8. సూ. వర్ణములను గ్రమముగా నిర్దేశించుట నిరర్థకము.

ఉదా: కచటతపలు జబగడ దశలగుటవలన ఋభజాషడ ధషలవలె శబ్దము నిత్యము. అని యిత్యాకముగ నిరూపించుట నిరర్థకము.

మూ. పరిపత్ర్పతివాదిభ్యాం త్రిరభిహితమప్యవిజ్ఞాతమవిజ్ఞాతార్థం.

9 సూ శ్లిష్టముగను, దెలియనట్లుగను, అతిత్వరితముగాను వాదిచే మూఁడుసార్లు చెప్పఁబడినను బరిషత్తుగాని ప్రతివాదిగాని గ్రహింపని విషయము అవిజ్ఞాతార్థము.

వివ: ఏదోవిధముగ నితరుని జయింపవలయునని తెలియనట్లు పలుకఁ బడినదనిభావము.

మూ. పౌర్వాపర్యాయోగా దప్రతిసంబద్ధార్థ మపార్థకం.

10. సూ మొవటఁజెప్పఁబడిన పదములకుఁగాని, వాక్యములకుఁ గాని తరువాతఁ జెప్పఁబడిన పదములతోఁగాని వాక్యములతోఁగాని పరస్పరము అన యము లేకపోవుటవలన సంబంధింపని యర్థముగలుగుట యపార్థమగును.

పదమునకుదా: పది దానిమ్మలు, ఆఱు అప్పములు, కుండ, మేకచర్మము, మాంసపుముద్ద. మొ. వాక్య:- ఇది లేడిచర్మము, కుమారి త్రాగవలసినది ఆమె తండ్రి వృద్ధుఁడు. మొ.

ఇ ది

అభిమత వాక్యార్థాప్రతిపాదక నిగ్రహస్థాన చతుష్కము

—(౦)—

మూ. అవయవ విపర్యాసవచన మప్రాప్త కాలం.

11. సూ. సభాభీరుత్వాదీ కారణములచేఁ బ్రతిజ్ఞాదులైన పంచావయవ వాక్యములను విపరీతముగఁ బలుకుట యప్రాప్తకాలము.

వివ: వాది సాధనమును జెప్పి సామాన్యముగ హేత్వాభాసముల దోషముల నుద్ధరించుట మొదటిపాదము. అందుఁ బ్రతివాది యాక్షేపము చెప్పుట రెండవపాదము. పిదపఁ బ్రతివాది స్వపక్షమును సాధించుటయు అందు హేత్వాభాసములనుద్ధరించుటయు మూడవపాదము. జయపరాజయ వ్యవస్థ నాల్గవ పాదము ఇట్లు ప్రతిజ్ఞా హేత్వాదులక్రమము చెప్పవలయును. సభాక్షోభ వ్యామోహాదులచే అట్లు భేష్పక వ్యత్యస్తముగఁ జెప్పుట యప్రాప్తకాలము.

మూ. హీనమన్యతమే నాప్యవయవేన న్యూనం.

12. సూ. ప్రతిజ్ఞాది పంచావయములలో నేదొయొకటి లేకపోవుట న్యూనము.

వివ: ఉండవలసిన యన్నియవయములుండకపోవుటవల్ల సాధ్యము సిద్ధింపదు గాన నిగ్రహస్థానమనఁబడెను.

మూ. హేతూదాహరణాధిక మధికం.

13. సూ. హేతూదాహరణములధికమగుట యధికము.

ఉదా: ధూమమువల్ల ఆలోకమువల్ల వంటలుంటివలె, మంచువాషలె, బర్వతము అగ్నికలది. ఒకటే హేతువువల్ల సాధ్యమును సాధించు సమయబంధమును వీడి దార్థ్యాదిభ్రమవల్ల అధికముగాఁ జెప్పఁబడుట యసిభావము.

ఇ ది

స్వసిద్ధాంతాన రూప ప్రయోగాభాస నిగ్రహస్థాన త్రికప్రకరణము

మూ. శబ్దార్థయోః పునర్వచనం పునరుక్త మన్విత్రాను వాదాత్.

14. సూ. ఒకరిచేఁ జెప్పఁబడిన దానిని అనువదించునప్పుడు తక్కు నితరమగుచోట శబ్దార్థములను శబ్దార్థముగఁదిరుగఁజెప్పుట పునరుక్తము.

ఉదా: శబ్దపునరుక్తము - శబ్దము నిత్యము, నిత్యముశబ్దము అర్థ పునరుక్తము - శబ్దము అనిత్యము, ధ్వని నాశధర్మముగఁది మొ.

మూ. అనువాదే త్వపునరక్తం శబ్దాభ్యాసా దర్థవిశేషో పపత్తేః.

15. సూ. అనువదించునప్పుడైనచో శబ్దాభ్యాసమునుబట్టి యర్థవిశేషము ఉపపన్నమగుటవల్లఁ బునరుక్తిలేదు.

వివ: అనువాదము వ్యాఖ్యానరూపమై ప్రయోజనమై యుండును గాన నది దోషము గాదనిభావము.

మూ. అర్థా దాపన్నస్య స్వశబ్దేన పునర్వచనం.

16. సూ. అర్థ సిద్ధమగుదానిని స్వశబ్దముచేఁ దిరుగఁ జెప్పుటయును బునరుక్తమగును.

ఉదా: ఉత్పత్తిధర్మము గలదగుటవలన అని చెప్పి తిరుగ ఆయర్థమునే చెప్పు అనుత్పత్తి ధర్మముగలదగుటవలన నిత్యము అని చెప్పుట పునరుక్తమని భావము.

ఇ ది

పునరుక్త ప్రకరణము

మూ. విజ్ఞాతస్య పరిషదా త్రిరభిహితస్యా ప్యప్రత్యుచ్చారణ
మననుభాషణం.

17. సూ. పరిషత్తుచే బాగుగఁ దెలియఁబడునట్లు వాదిచే మూఁడుసార్లు
చెప్పఁబడినను దానికి బదులు మాట్లాడకుండుట అననుభాషణము.

పిన్: సభా భీరుత్వాజ్ఞానాదులచే మాట్లాడకుండుట యనిభావము.

మూ. అ విజ్ఞాతం చాజ్ఞారం.

18 సూ. పరిషత్తుచే బాగుగఁ దెలియఁబడునట్లు వాదిచే మూఁడుసార్లు
చెప్పఁబడినను దానిని దెలిసికొనలేకపోవుట యజ్ఞానము.

మూ. ఉత్తర స్యాప్రతిపత్తి రప్రతిభా.

19. సూ. ఇతరునిచేఁ జెప్పఁబడిన దానిని దెలిసికొనియు నా సమయ
మందు దానికి సమాధానము దోచకపోవుట యప్రతిభ.

మూ. కార్యవ్యాసంగాత్ కథావిచ్ఛేదో విక్షేపః.

20 సూ. కార్యతర వ్యాసంగమవలనఁ బ్రస్తుతవాద కథను అపు
డేయుట విక్షేపము.

వివ: "ఇప్పుడు తొందరపడియున్నది విషయం జెప్పెదను" అని వాద
మును ముగించుట విక్షేపమనిభావము.

మూ. స్వపక్ష దోషాభ్యుపగమాత్ పరపక్షే దోష ప్రసంగో
మతానుజ్ఞా.

21. సూ స్వపక్షమందుఁ జెప్పఁబడిన దోషమును దొలఁగింపక పర
పక్షమందుఁగూడ దోషమును ప్రసంగింపఁజేయుట మతానుజ్ఞ.

మూ. నిగ్రహస్థాన ప్రాప్త స్యానిగ్రహః పర్యనుయోజ్యో
పేక్షణం.

22. సూ. నిగ్రహస్థానమును బొందినవాడు తాను స్వయముగ నిగ్ర
హింపఁబడినట్లు అంగీకరింపకపోవుట పర్యనుయోజ్యోపేక్షణము.

5-2 కథకాన్యోక్తి నిరూప్యస్మగహస్థాన ద్వయప్రకరణము

వివ: మధ్యవర్తులు చెప్పకుండఁ దాను ఓడింపఁబడినట్లు అంగీకరింపక పోవుట యనిభావము.

మూ. అనిగ్రహస్థానే నిగ్రహస్థానాభియోగో నిరనుయోజ్యానుయోగః.

23. సూ. నిగ్రహింపఁబడని వానిని జూచి “నీవు నిగ్రహింపఁబడితి” వని యారోపించుట నిరనుయోజ్యానుయోగము.

మూ. సిద్ధాంతమభ్యుపేత్యానియమాత్ కథా ప్రసంగోఽప సిద్ధాంతః.

24. సూ ఒక సిద్ధాంతము నంగీకరించి యశక్త్యాదులచే దా నంగీకరించిన సిద్ధాంత సయమమునకు నిరుద్ధముగ కథ (చర్చ) చేయుట యప సిద్ధాంతము.

మూ. హేత్వాభాసాశ్చ యథోక్తాః.

25. సూ. పూర్వోక్త ప్రకారముగనే హేత్వాభాసలును నిగ్రహస్థానము లగును.

వివ: వానికిఁ బ్రత్యేకముగ లక్షణము చెప్పనవసరము లేదనిభావము.

ఇ ది

కథకాన్యోక్తి నిరూప్య నిగ్రహస్థానద్వయ ప్రకరణము

ఇ ది

పంచమాధ్యాయమున ద్వితీయాహ్నికము

ఇ ది

గౌతమమహర్షిచే రచింపఁబడి

బ్రహ్మశ్రీ చర్ల నారాయణశాస్త్రి జనకగురువర ప్రాప్త విద్యుఁడును వెంకమాంబ

పుత్రుఁడు నగు చర్ల గణపతిశాస్త్రిచే అనువదింపఁబడిన

న్యాయమీమాంసా దర్శనము

సంపూర్ణము